

ศึกษาวิเคราะห์มัชฌริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท

THE ANALYTICAL STUDY OF MACCHARIYA
IN THERAVĀDA BUDDHISM

พระมหากิตติศักดิ์ กิตติวฑฺฒโน (ช่างทอง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาวิเคราะห์มัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระมหากิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน (ช่างทอง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

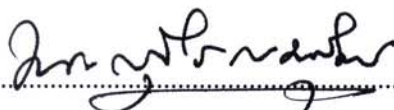
**THE ANALYTICAL STUDY OF MACCHARIYA
IN THERAVĀDA BUDDHISM**

Phramaha Kittisak Kittiwattano (Changthong)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นักศึกษานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา พระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ศศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

กรรมการ

(พระเมธีธรรมาลังการ, ศศ.ดร.)

กรรมการ

(ดร.สายัณฑ์ อินนใจ)

กรรมการ

(ดร.วิกานดา ใหม่เพย)

กรรมการ

(ดร.วรรณ มังกิตะ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระเมธีธรรมาลังการ, ศศ.ดร.

ประธานกรรมการ

ดร.วิกานดา ใหม่เพย

กรรมการ

ดร.วรรณ มังกิตะ

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์	: ศึกษาวิเคราะห์มัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย	: พระมหาภคิตติศักดิ์ กิตฺติวฑฺฒโน (ช่างทอง)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: พระเมธีธรรมาลังการ (ประยูทธ ฐริทตฺโต), ผศ.ดร., ป.ช.ธ., พช.บ., M.A., Ph.D. : ดร.วิกานดา ใหม่เพย : ดร.วรรณ มางกิตะ
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับความหมาย ประเภท ลักษณะของมัจฉริยะ สาเหตุของการเกิดมัจฉริยะ และวิธีกำจัดมัจฉริยะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร ผลการศึกษาพบว่า มัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง อารมณ์ที่เกิดขึ้นกับจิตใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่งทำให้เกิดความตระหนี่ หวงแหน ไม่มีความเอื้อเฟื้อต่อคนอื่น

มัจฉริยะ มี ๕ ประเภท ได้แก่ ความตระหนี่ในอวาส คือ ความหวงแหนที่พักอาศัย ความตระหนี่ตระกูล คือ ความหวงแหนในตระกูลอุปฐาก ความตระหนี่ในลาภ คือ ความหวงแหนในลาภสักการะของตนไม่แบ่งปันให้ผู้อื่น ความตระหนี่ในวรรณะ คือ ความหวงแหนในเรื่องของคุณความดี ที่ตนมีไม่ยอมให้ผู้อื่นมีเหมือนตน ความตระหนี่ในธรรม คือ ความหวงแหนวิชาความรู้ที่ตนมีอยู่ไม่ยอมสอนให้ผู้อื่น มัจฉริยะ มีความกระด้าง และเหนียวแน่นเป็นลักษณะ

สาเหตุของการเกิดมัจฉริยะ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ เป็นที่อาศัยของกิเลสตัณหา เป็นหลักธรรมฝ่ายอกุศล เมื่อบุคคลประพฤติจะทำให้บุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีจิตใจคับแคบเห็นแก่ตัวสนใจแต่ผลประโยชน์ของตนมากกว่าประโยชน์ของส่วนรวมเป็นอาการของผู้ที่มีความตระหนี่

การกำจัดมัจฉริยะต้องใช้หลักธรรมในการกำจัดเพราะมัจฉริยะเป็นสิ่งที่เกิดภายในจิตใญ่ยึดมั่นถือมั่นในทรัพย์สินที่มีค่าของตน ขั้นตอนในการกำจัดต้องพัฒนากาย วาจา ใจ ของตน ให้มีความคิดดี พูดดี และทำดี สร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับตนและผู้อื่น เป็นพื้นฐานของการกระทำสิ่งที่ดีมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคมมนุษย์ เพราะฉะนั้นหลักธรรมนี้จะช่วยพัฒนาให้บุคคลเป็นคนดีในสังคม มีจิตใจที่กว้างขวางมีน้ำใจ ไม่คับแคบ ตั้งตนอยู่ในศีลธรรมอันเป็นแนวทางของการปฏิบัติของผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

Thesis Title : The analytical study of Macchhariya in Theravāda Buddhism

Researcher : Phramaha Kittisak kittiwattano (Changthong)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phrametheedhammalangkarn, (Phrayuddha Phuritatto),
Assoc.Prof.Dr., Pali IX,B.A., M.A. (Psy.), Ph.D. (Psy.)

: Vikanda Maifaey, Ph.D.

: Wanna Mangkita, Ph.D.

Date of Graduation: February 13, 2012

ABSTRACT

This thesis is of the objective to study about the meaning, the type, and the Characteristic, of Macchhariya and to study how to abolish the Macchhariya according to the principle Theravāda Buddhism.

This study is the type of documentary one. From the study it is found Macchhariya in Theravāda Buddhism means the emotion which depends the individual mind that makes man to be parsimonious, cherish and selfish.

Macchhariya is of five types: Āvāsa-Macchhariya, the Stinginess to dwelling place, Kula-Macchhariya: Stinginess to family, lābha-Macchhariya: stinginess to a gain, Vaṇṇa-Macchhariya : Stinginess to caste or class discrimination, Dhamma-Macchhariy: Stinginess to knowledge or mental achievements.

The cause of the happening of Macchhariya are Lobha, Dosa and Moha which are the origins of Kilesa and are the Akusala Dhammas. Where the people behave badly they are the bad person and are selfish and interest to especially in their benefits more than the benefit of the societies.

In order to abolish Macchhariya one must use the doctrinal principle to abolish it, because Macchhariya arises in the person's mind. The step to abolish it is the development of Body, Speech and Mind to have good, Thought, speech and action that makes the benefit to another persons. This is the basis of good behavior that is the good way of life to make human beings be in good way of living together.

This Dhamma can develop people to be the good ones in societies and have generous minds, not to be selfish and cause themselves to be in morals this the fact of which is the way of people who respect in Buddhism.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นความภาคภูมิใจของผู้วิจัยเป็นอย่างมาก ทำให้ผู้วิจัยได้มีความรู้เกี่ยวกับมัชฌิมา ผู้วิจัยมีความยินดีที่ได้ศึกษาในสถาบันนี้และสามารถนำความรู้ไปพัฒนาตนเองและสังคมต่อไป

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี เพราะความอนุเคราะห์จากอาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ทั้ง ๓ ท่าน คือ พระเมธีธรรมาลังการ ผศ.ดร. ประธานคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ดร.วิภาดา ไหมเพย ดร.วรรณ มังกิตะ คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหานราทร วรเมธี และอาจารย์เกรียงศักดิ์ ฟองคำ อาจารย์ที่ปรึกษาบัณฑิตวิทยาลัย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ที่ได้ดูแลเอาใจใส่ให้คำแนะนำชี้แนวทางในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ และขอขอบคุณคณาจารย์ เจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ เจ้าหน้าที่ศูนย์บัณฑิตศึกษาทุกๆ ท่าน และเพื่อนนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตทุกๆ รูป ที่ได้ให้ความเมตตาให้คำปรึกษา แนะนำในการสืบค้นข้อมูลเพื่อจัดทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้

ผู้วิจัยขออัญมณาณาคุณพระศรีรัตนตรัยและอานิสงส์แห่งความเพียรพยายามในการศึกษาค้นคว้าวิจัยจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ คลบันดาลให้บิดามารดา ครูบาอาจารย์ บุคคลผู้มีพระคุณทุกท่านที่คอยแนะนำในการจัดทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้มาโดยตลอด ขอให้มีความสุข ความเจริญในหน้าที่การงาน มีสุขภาพแข็งแรงทุกคนด้วย เทอญ

พระมหากิตติศักดิ์ กิตติวิฑูฒโน (ช่างทอง)

๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ แนวคิดเกี่ยวกับมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๕
๒.๑ ความหมายของมัจฉริยะ	๕
๒.๒ ประเภทของมัจฉริยะ	๑๔
๒.๒.๑ อวาสมัจฉริยะ ความตระหนี่ในอวาส	๑๔
๒.๒.๒ กุลมัจฉริยะ ความตระหนี่ในตระกูล	๑๗
๒.๒.๓ ลากมัจฉริยะ ความตระหนี่ในลาภ	๑๘
๒.๒.๔ วัณณะมัจฉริยะ ความตระหนี่ในวรรณะ	๑๕
๒.๒.๕ ชัมมมัจฉริยะ ความตระหนี่ในธรรม	๒๐
๒.๓ ลักษณะของมัจฉริยะ	๒๒
๒.๓.๑ ลักษณะกระด้าง	๒๒
๒.๓.๒ ลักษณะเหนียวแน่น	๒๓

บทที่ ๓ สาเหตุของการเกิดมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๗
๓.๑ โลกะ ความโลภ	๒๗
๓.๑.๑ อภิขณาวิสมโลกะ ความอยากลุ่มๆ ดอนๆ	๒๘
๓.๑.๒ อภิขณา คือ ความเพ่งเล็งทรัพย์สินของผู้อื่น	๒๙
๓.๑.๓ ปาปิจณา ความปรารถนาลามก	๒๙
๓.๑.๔ มหิจณา คือ ความอยากได้มากเกินไปเกินเหตุเกินฐานะ	๓๐
๓.๑.๕ กามราคะ ความกำหนัดยินดีในกามารมณ์	๓๑
๓.๑.๖ รูปราคะ ความกำหนัดในรูป	๓๒
๓.๑.๗ อรูปราคะ ความกำหนัดในอรูปธรรม	๓๒
๓.๒ โทสะ ความโกรธ	๓๓
๓.๒.๑ พยาบาท ความคิดปองร้ายผู้อื่น	๓๔
๓.๒.๒ ปฏิกัมพะ ความกระทบกระทั่งในใจ	๓๕
๓.๒.๓ โกรธะ ความโกรธ	๓๕
๓.๓ โมหะ ความหลง	๓๗
๓.๓.๑ มิจณาทิฎฐิ ความเห็นผิดจากคลองธรรม	๓๘
๓.๓.๒ สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน	๓๙
๓.๓.๓ วิจิกิจจา ความลังเลไม่แน่ใจ	๔๐
๓.๓.๔ มานะ ความถือตัว	๔๐
๓.๓.๕ อุทธัจจะ ความที่จิตฟุ้งซ่าน	๔๑
๓.๓.๖ อวิชชา ความไม่รู้จริง	๔๑
บทที่ ๔ วิเคราะห์วิธีการกำจัดมัจฉริยะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท	๔๔
๔.๑ หลักธรรมที่ใช้ในการกำจัดมัจฉริยะ	๔๔
๔.๑.๑ ทาน การแบ่งปันสิ่งที่ควรแบ่งปัน	๔๔
๔.๑.๑.๑ อามิสทาน การให้ด้วยสิ่งของ	๔๕
๔.๑.๑.๒ ธรรมทาน การให้ธรรมเป็นทาน	๕๐
๔.๑.๒ ศีล การสำรวมกาย วาจา ให้เป็นปกติ	๕๒
๔.๑.๓ ภาวนา การพัฒนากาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์	๕๓
๔.๑.๓.๑ กายภาวนา การพัฒนากาย	๕๓

๔.๑.๓.๒	ศีลภาวนา การพัฒนาศีล	๕๖
๔.๑.๓.๓	จิตภาวนา การพัฒนาจิต	๖๑
๔.๑.๓.๔	ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา	๖๕
๔.๒	วิธีกำจัดมัจฉริยะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท	๗๔
๔.๒.๑	วิธีกำจัดมัจฉริยะของคฤหัสถ์	๗๔
๔.๒.๑.๑	อวาสมัจฉริยะ ความตระหนี่ในอวาส	๗๕
๔.๒.๑.๒	กุลมัจฉริยะ ความตระหนี่ในตระกูล	๗๖
๔.๒.๑.๓	ลามมัจฉริยะ ความตระหนี่ในลาม	๗๗
๔.๒.๑.๔	วันณะมัจฉริยะ ความตระหนี่ในวรรณะ	๗๘
๔.๒.๑.๕	ธัมมมัจฉริยะ ความตระหนี่ในธรรม	๗๘
๔.๒.๒	วิธีกำจัดมัจฉริยะของบรรพชิต	๘๒
๔.๒.๒.๑	อวาสมัจฉริยะ ความตระหนี่ในอวาส	๘๒
๔.๒.๒.๒	กุลมัจฉริยะ ความตระหนี่ในตระกูล	๘๒
๔.๒.๒.๓	ลามมัจฉริยะ ความตระหนี่ในลาม	๘๓
๔.๒.๒.๔	วันณะมัจฉริยะ ความตระหนี่ในวรรณะ	๘๓
๔.๒.๒.๕	ธัมมมัจฉริยะ ความตระหนี่ในธรรม	๘๔
๔.๓	องค์ความรู้ในการกำจัดมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๘๖
บทที่ ๕	สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	๘๕
๕.๑	สรุปผลการศึกษา	๘๕
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๕๑
บรรณานุกรม		๕๓
ประวัติผู้วิจัย		๕๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ ในการอ้างอิง โดยจะระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๘/๒๘๕ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๓๕๘ หน้า ๒๘๕

พระวินัยปิฎก

วิ.ภิกขุณี.	(ไทย)	= วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(ไทย)	= วินัยปิฎก	จฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มุลปิณณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.อ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณณาสกั	(ภาษาไทย)
สั.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนววรรค	(ภาษาไทย)
อ.จ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.จ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ป.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
ข.ข.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ข.ธ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธัมมบท	(ภาษาไทย)
ข.อ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อติวุตถก	(ภาษาไทย)
ข.ส.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ข.เป.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ข.เถ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ข.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ข.จ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จฬนิเทศ	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยพุทธศักราช ๒๕๒๕ ในการอ้างอิง โดยจะระบุ เล่ม/ภาค/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๖๓ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา ภาษาไทย เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๒ หน้าที่ ๖๓

อรรถกถาพระสูตรต้นปิฎก

ที.ม.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.ธ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.อิติ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อติวุตตกอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ชัมมสังคณี อัญญาสาธิตีอรรถกถา (ภาษาไทย)

อภิ.วิ.อ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างมาก เพราะสามารถนำมาประพฤติปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขต่อผู้ปฏิบัติได้อย่างแท้จริง และหลักธรรมนี้เองที่ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างจากสัตว์เพราะโดยธรรมชาติของมนุษย์และสัตว์ย่อมมีพฤติกรรมซึ่งเป็นสัญชาตญาณพื้นฐาน ๔ อย่างเหมือนกัน คือ “การกิน การนอน การสืบพันธุ์ (เสพกาม) และการรู้จักระวังภัย แต่มนุษย์มีความแตกต่างจากสัตว์ก็เพราะมนุษย์มีธรรมสำหรับควบคุมพฤติกรรมหรือสัญชาตญาณพื้นฐานเหล่านั้นให้อยู่ในขอบเขตที่ถูกต้องเหมาะสม”^๑ ชีวิตของบุคคลจะเจริญเติบโตขึ้นมาในสังคมพร้อมด้วยพัฒนาการทางด้านจิตใจ ที่ติดตามได้นั้น ต้องอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องหล่อหลอมฝึกฝนอบรม บุคคลนั้นย่อมต้องอาศัยผลแห่งการฝึกฝนอบรมตามหลักธรรมนั้นเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตให้ถูกต้องดีงามแก่ตนเอง และมีประโยชน์ต่อสังคม เพราะหลักการในทางพระพุทธศาสนานั้นนอกจากจะมุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองแล้วยังต้องคำนึงถึงสุขของสังคมโดยรวมด้วย

ทั้งนี้ก็เพราะ “มนุษย์เป็นสัตว์สังคมโดยธรรมชาติ”^๒ ลักษณะทางสังคมนั้นทำให้คนเราไม่อาจที่จะอยู่แต่ลำพังคนเดียวได้ จำเป็นต้องมีบุคคลอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องกับด้วยเสมอไม่ว่าทางใดก็ตาม และในทางพระพุทธศาสนานั้นมองว่ามนุษย์และสัตว์ต่างก็เป็นเพื่อนเกิด เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ และเพื่อนตายด้วยกันทั้งสิ้น^๓ การที่เราจะอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุขนั้น ในการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคลไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใดก็ตาม นอกจากจะคำนึงถึงประโยชน์สุขอันจะบังเกิดมีแต่ตนเองเป็นเบื้องต้นแล้วก็ต้องคำนึงถึงประโยชน์สุขโดยรวมด้วย ดังจะเห็นแบบอย่างได้จาก

^๑ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การควบคุมสัญชาตญาณ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๑๕), หน้า ๓.

^๒ สุภัททา ปิณฑะแพทย์, จิตวิทยาทั่วไป แนวคิดและทฤษฎีขั้นมูลฐานและการประยุกต์, (กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, มปป.), หน้า ๑๘๕.

^๓ พุทธทาส อินฺทปญฺโญ, หัวใจพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๑๓), หน้า ๑๕.

การที่พระพุทธองค์ทรงประพจน์หรือบำเพ็ญประโยชน์ต่อชาวโลกที่เรียกว่า “โลกัตถจริยา”^๔ คือ การสงเคราะห์อนุเคราะห์ชาวโลกในฐานะที่เป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน โดยการเสด็จไปประกาศศาสนาในที่ต่างๆ ทรงชี้ทางบรรเทาทุกข์แก่ชาวโลกทั้งมวล เป็นต้น ซึ่งเป็นแบบอย่างให้ทุกคนมีความรักมีความปรารถนาดีต่อกัน มีความเอื้อเฟื้อ มีความเสียสละแบ่งปัน ไม่เอาใจเอาเปรียบกันนั่นเอง การแบ่งปันการเอื้อเฟื้อต่อกัน ย่อมทำให้เกิดเพื่อน เกิดมิตรภาพ เกิดสันติภาพ เกิดสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน แม้จะมีความแตกต่างกันในด้านเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาหรือวัฒนธรรมก็ตามจะสามารถอยู่ร่วมในโลกเดียวกันได้โดยความผาสุก แต่สภาพสังคมในปัจจุบันโดยทั่วไปแล้วจะสังเกตเห็นได้ว่าผู้คนมีจิตใจคับแคบขาดความเอื้อเฟื้อเสียสละแบ่งปันต่อกันและมักจะคำนึงถึงแต่ประโยชน์ตนและพวกพ้องเป็นสำคัญ ลักษณะพฤติกรรมเช่นนี้คำสอนในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “มัจฉริยะ” และมัจฉริยะนี้เองเป็นตัวการหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อสังคมในพระสูตรต้นคปิฎกพระพุทธเจ้าก็ได้แสดงถึงสาเหตุที่ทำให้ชาวโลกมีปัญหาขัดแย้งกันว่าเกิดจากมัจฉริยะ ดังมีข้อความที่ท้าวสักกะได้ทูลถามพระพุทธเจ้าในสักกปัญหาสูตรว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ทุกขะ พวกเทพ มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และสัตว์เหล่าอื่น อีกจำนวน
 มากต่างก็มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร จงเป็นผู้ไม่ถูกลงโทษ
 จงเป็นผู้ไม่มีศัตรู จงเป็นผู้ไม่ถูกเบียดเบียน จงเป็นผู้ไม่จองเวรกัน อยู่เถิด’ แต่เพราะมีอะไร
 เป็นเครื่องผูกมัดเล่าพวกเขาจึงยังคงมีเวรถูกลงโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียน ยังจองเวรกันอยู่”
 พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “จอมเทพ พวกเทพมนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และสัตว์เหล่า
 อื่นอีกจำนวนมากต่างมีความปรารถนา อย่างนี้ว่า ‘ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร จงเป็นผู้ไม่ถูกลง
 โทษ จงเป็นผู้ไม่มีศัตรู จงเป็นผู้ไม่ถูกเบียดเบียน จงเป็นผู้ไม่จองเวรกันอยู่เถิด’ แต่เพราะ
 มีอิสสาและมัจฉริยะ เป็นเครื่องผูกมัด พวกเขาจึงยังคงมีเวรถูกลงโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียน
 จองเวรกันอยู่”

จากพระพุทธพจน์นี้ จึงเป็นข้อยืนยันที่แสดงให้เห็นว่า “มัจฉริยะ” เป็นตัวการที่สำคัญ
 อย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาขึ้นในสังคมหลักคำสอนเกี่ยวกับมัจฉริยะนี้ แม้จะมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์
 พระไตรปิฎกและอรรถกถาแล้ว ก็ตาม แต่ยังไม่มีส่วนให้ความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ไว้อย่างชัดเจน
 จึงทำให้คนโดยทั่วไปยังไม่เข้าใจ และไม่ตระหนักถึงคำสอนเกี่ยวกับมัจฉริยะว่ามีความสำคัญ
 อย่างไร เพราะฉะนั้น “มัจฉริยะ” จึงเป็นเรื่องที่ผู้วิจัยเห็นว่าน่าสนใจควรแก่การศึกษาวิเคราะห์

^๔ พ.ญ. ๓๐/๖๖๗/๓๒๒.

เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจว่า คำสอนในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้กล่าวถึงคำว่า “มัจฉริยะ” ไว้อย่างไรบ้าง เช่น มัจฉริยะมีความหมายอย่างไร ลักษณะพฤติกรรมอย่างไรจึงจะจัดว่าเป็นมัจฉริยะ มัจฉริยะมีมูลเหตุหรือกระบวนการที่จะเกิดขึ้นและตั้งอยู่อย่างไร เมื่อเกิดขึ้นแล้ว จะมีผลกระทบต่อตนเองและสังคมโดยรวมอย่างไร รวมทั้งแนวทางแห่งการปฏิบัติเพื่อป้องกัน และกำจัดหรือบรรเทา มัจฉริยะที่เราจะนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดความผาสุกทั้งแก่ตนเองและสังคมอย่างไร ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาวิเคราะห์มัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาทขึ้น

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความหมาย ประเภท และลักษณะของมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาสาเหตุของการเกิดมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีการกำจัดมัจฉริยะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้ ผู้ศึกษาได้แบ่งขอบเขตการวิจัยออกเป็น ๒ ด้าน ดังนี้

ก. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยจะมุ่งศึกษาถึงมัจฉริยะที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเรียงลำดับ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และเอกสารต่างๆ ด้วยวิธีการรวบรวม ประมวลเนื้อหา ที่เกี่ยวกับมัจฉริยะด้วยวิธีการศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ มาอธิบายโดยแยกแยะ ยกตัวอย่างจาก คัมภีร์ประกอบการวิจัย

ข. ขอบเขตด้านเอกสาร

เอกสารทางพุทธศาสนา ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับมัจฉริยะซึ่งมีเนื้อหาสอดคล้องตามแนวพุทธศาสนา โดยจะสืบค้นจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ และ คัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องมัจฉริยะแล้ว นำมาวิเคราะห์ สรุปผลการวิจัย และนำเสนอผลงานวิจัย

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ เพื่อต้องการทราบความหมาย ประเภท และลักษณะของมัจฉริยะใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๔.๒ เพื่อต้องการทราบสาเหตุของการเกิดมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๔.๓ เพื่อต้องการทราบวิธีการกำจัดมัจฉริยะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ศึกษาวิเคราะห์ คือ การสืบค้นหาข้อมูลเพื่อเกิดองค์ความรู้ต่อกระบวนการคิด

มัจฉริยะ คือ ความตระหนี่ ความหวงแหนในสมบัติของตนๆ

พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ นิกายทางพระพุทธศาสนาที่มีคติถือเอาคำสอนและ
พระวินัยแบบดั้งเดิมของพระพุทธเจ้า โดยไม่มีการแก้ไขและปรับเปลี่ยนคำสอนและพระวินัยเลย

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าเอกสารงานวิจัยต่างที่เกี่ยวข้องซึ่งมีเอกสารและงานวิจัย
หลายเล่มที่น่าสนใจ ซึ่งได้ศึกษาลักษณะของมัจฉริยะในแง่มุมที่แตกต่างกันออกไป แต่สามารถ
นำมาช่วยเสริมความรู้ซึ่งกันและกันได้ โดยงานวิจัยดังกล่าวมีมีรายละเอียด ดังนี้

๑.๖.๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^๕ ได้อธิบายไว้ใน พุทธธรรม ฉบับเดิม ว่า
ความหวงแหน ความตระหนี่ ความริษยา ความหวาดระแวง ความฟุ้งซ่าน ความวิตกกังวล
ความหวาดกลัว ความพยายาบท ฯลฯ เป็นการระดมสร้างปัจจัยแห่งความขัดแย้งให้เกิดขึ้นใน
ตัวมากขึ้นๆ และกิเลสอันเป็นเครื่องหมายแห่งความขัดแย้งเหล่านี้ ย่อมกลายเป็นสิ่งสำหรับกีดกัน
จำกัด และแยกตนเองออกจากความประสานกลมกลืนของกระบวนการแห่งธรรมชาติ ความขัดแย้ง
ต่อธรรมชาตินี้ ย่อมส่งผลร้ายสะท้อนกลับมาบีบบังคับกดดันบุคคลนั้นเอง เป็นการลงโทษ
โดยธรรมชาติ ทุกข์ในธรรมชาติ หรือ สังขารทุกข์ จึงแสดงผลออกมาเป็นความทุกข์ที่รู้สึกได้
ในตัวคน เช่น

- ๑) เกิดความรู้สึกคับแคบ มีด ขุ่นมัว อึดอัด เปรี้ยวร้อน กระทบกระวายเป็น กัดคอกลิ้ม

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับเดิม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา
๒๕๔๕), หน้า ๗๔.

- ๒) เกิดผลร้ายต่อบุคลิกภาพ และก่ออาการทางร่างกาย เช่น โรคภัย ไข้เจ็บ
- ๓) ความทุกข์ที่เป็นอาการตามปกติทางร่างกายอันเป็นธรรมดาสังขาร เช่น ความเจ็บปวดในยามป่วยไข้ ทวีความรุนแรงเกินกว่าที่ควรจะเป็นตามปกติของมัน เพราะความเข้าไปยึดด้วยตัณหา อุปาทาน เป็นการซ้ำเติมตนเองหนักยิ่งขึ้น
- ๔) เป็นการก่อความทุกข์ความขัดแย้ง ความคับแค้น อึดอัด ขุ่นมัวให้เกิดแก่คนอื่น ขยายวงกว้างออกไป
- ๕) เมื่อคนส่วนใหญ่ในสังคม แต่ละคน ต่างระดมสร้างกิเลสขึ้นมาปิดกั้นแยกตนเองด้วยความเห็นแก่ตัว ความขัดแย้งต่างๆ ก็เกิดเพิ่มพูนมากขึ้น สังคมก็เสื่อมโทรมเดือดร้อน เพราะผลกระทบร่วมกันของคนในสังคม

๑.๖.๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^๖ ได้อธิบายไว้ในหนังสือ การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน ไว้ว่า เราจะพัฒนามนุษย์ให้สามารถมีจิตใจรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้หรือไม่ ในพุทธศาสนาท่านสอนเรื่องนี้ไว้มาก เพราะถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาตามธรรมชาติที่ว่ามีมนุษย์ที่พัฒนาแล้วย่อมจะรวมกันได้ เพราะการพัฒนานั้น หมายถึงการที่มนุษย์จะค่อยๆ หด “มัจฉริยะ” คือ ความตระหนี่ หรือความหวงแหนกีดกัน ๕ ประการไปจนสิ้นเชิง คือ

- ๑) ความหวงแหนถิ่นที่อยู่ รวมทั้งประเทศชาติของตนเองเมื่อถึงยุคโลกาภิวัตน์ เราจะต้องปรับมนุษย์ให้รักชาติ โดยต้อง “รักเป็น” คือรักในแบบที่ไม่ให้แบ่งแยกและเบียดเบียนซึ่งกันและกัน
- ๒) ความหวงแหนครอบครัว พวกพ้อง วงศ์ตระกูล รังเกียดพงศ์เผ่า ความหวงแหนนี้มีมากจนกระทั่งแต่งงานระหว่างชนต่างเผ่าไม่ได้
- ๓) ความหวงแหนลาภ หวงแหนผลประโยชน์
- ๔) ความหวงแหนวรรณะ แบ่งผิว แบ่งชนชั้น รังเกียดกัน
- ๕) ความหวงแหนความสำเร็จ ภูมิธรรม ภูมิปัญญา ไม่อยากให้คนอื่นบรรลุความสำเร็จอย่างตน

การศึกษาจะต้องพัฒนาคนให้ลดละมัจฉริยะ ๕ ประการนี้ให้สำเร็จ ถ้าสำเร็จ มนุษย์จะอยู่รวมกันได้ทั้งโลก เวลานี้หมดสมัยแล้วที่มนุษย์จะแบ่งแยกแบบเก่า และการแบ่งแยกแบบนั้นจะนำมนุษย์ไปสู่สงครามแน่นอนอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ในหลายส่วนของโลก ถึงขนาดตามล้างเผ่าพันธุ์กัน

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธ-ธรรม ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๐.

มาตรฐานในการวัดความสำเร็จของการศึกษา คือ ความสามารถในการพัฒนามนุษย์ ให้ทำลายความหวงแหนคิดกันแบ่งแยกกันด้วยสาเหตุ ๕ ประการที่เรียกว่า มัจฉริยะ ๕ นั้นและการยอมรับความเป็นสากลทั้ง ๓ ประการดังที่ได้กล่าวมาแล้วถ้าทำได้สำเร็จ มนุษย์ในโลกนี้ก็จะอยู่ร่วมกันโดยสันติสุข

๑.๖.๓ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)^๓ ได้ให้ความหมาย มัจฉริยะ ไว้ใน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ว่า มัจฉริยะ คือ ความตระหนี่ ความหวง (ข้อ ๔ ในมละ ๘) มัจฉริยะ ๕ คือ ๑. อาวาส มัจฉริยะ ตระหนี่ที่อยู่ ๒. กุลมัจฉริยะ ตระหนี่สกุล ๓. ลากมัจฉริยะ ตระหนี่ลาก ๔. วัณณะ มัจฉริยะ ตระหนี่วรรณะ ๕. ชัมมมัจฉริยะ ตระหนี่ธรรม (ข้อ ๘ ในสังโยชน์ ๑๐ ตามนัยพระอภิธรรม)

๑.๖.๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^๔ ได้อธิบาย มัจฉริยะ ๕ ไว้ใน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ว่า มัจฉริยะ ๕ (ความตระหนี่ ความหวง ความคิดติดกันไม่ให้ผู้อื่นได้ดี หรือมีส่วนร่วม)

๑) อาวาสมัจฉริยะ (ตระหนี่ที่อยู่ หวงที่อาศัย เช่น ภิขุหวงเสนาสนะ กีดกันผู้อื่น หรือผู้มีใช้พวกของตน ไม่ให้เข้าอยู่ เป็นต้น)

๒) กุลมัจฉริยะ (ตระหนี่ตระกูล หวงสกุล เช่น ภิขุหวงสกุลอุปฐาก คอยกีดกัน ภิขุอื่นไม่ให้เกี่ยวข้องได้รับการบำรุงด้วย เป็นต้น)

๓) ลากมัจฉริยะ (ตระหนี่ลาก หวงผลประโยชน์ เช่น ภิขุหาทางกีดกันไม่ให้ลากเกิดขึ้นแก่ภิขุอื่น)

๔) วัณณะมัจฉริยะ (ตระหนี่วรรณะ หวงสรวิวัณณะ คือ ผิวพรรณของร่างกาย ไม่พอใจให้ผู้อื่นสวยงาม ก็ดี หวงคุณวัณณะ คือ คำสรรเสริญคุณ ไม่อยากให้ใครมีคุณความดีมาแข่งตน หรือไม่พอใจได้ยินคำสรรเสริญคุณความดีของผู้อื่นก็ดี ตลอดจนแบ่งชั้นวรรณะกัน)

๕) ชัมมมัจฉริยะ (ตระหนี่ธรรม หวงวิชาความรู้ และคุณพิเศษที่ได้บรรลุ ไม่ยอมสอน ไม่ยอมบอกผู้อื่น กลัวเขาจะรู้เทียมเท่าหรือเกินตน)

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง มส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๒.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๒ – ๑๑๓.

๑.๖.๕ พุทธทาสภิกขุ^๕ ได้กล่าวถึง มัจฉริยะ ไว้ใน ตัวอุของอุ ฉบับสมบูรณ์ ว่า มัจฉริยะ ความตระหนี่ ซ่อนนี้มีมูลมาจาก ความเห็นแก่ “ของกู” มากเกินไปนั่นเอง แต่ก็เนื่องมาจาก ความเห็นแก่ “ตัวกู” เพราะอยากจะมีอะไรมากกว่าเขา หรือดีกว่าเขาอีกนั่นเอง ความหมายของความตระหนี่เพิ่งไปถึงการลืมหืมตัวในการมีหรือการสะสมเพื่อให้มีมากสมความอยาก หรือความยึดมั่นของ “ตัวกู” เป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งความคิดที่คิดจะกีดกันผู้อื่นไม่ให้มีมากเท่าตนหรือเหนือตน แต่ไม่เคยไปจนถึงกับคิดทำลายผู้อื่น ดังนั้น การกีดกันนั้นจึงเป็นเพียงการเฉย หรือแกล้ง ทำเฉยต่อการเกิดขึ้นแห่งประโยชน์ของผู้อื่น เพียงเท่านั้นก็นับว่าเป็นกิเลสชื่อนี้อย่างสมบูรณ์แล้ว อาการดังที่กล่าวนี้ก็เป็นเพียงอาการตามธรรมดาอันหนึ่ง ของสิ่งที่เรียกว่า “ตัวกู – ของกู” อีกนั่นเอง คือเห็นแก่ตนเองมาก ถึงขนาดที่แม้จะเหลือกินเหลือใช้อย่างไรแล้ว ก็ยังจะสงวนเอาไว้เป็นของกูต่อไปอย่างแน่นแฟ้น ไม่ยอมบริจาคนั้นเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ไม่ใช่เพราะความโลภ แต่เพราะความโง่ หรือความหลง จนไม่รู้ว่ถ้าทำอย่างโน้นเสียยังจะดีกว่า พอเกิดรู้ว่ทำให้ผู้อื่นเสีย เป็นการดีกว่าหรือเป็นการได้ที่ดีกว่า ตนก็จะให้หรือบริจาคตันทันที นั้น การชำระล้างมัจฉริยะ จึงต้องอาศัยสติปัญญา อีกอย่างเดียวกัน ที่จะฝืนทำเป็นผู้ไม่โลภ หรือทำทาน เพื่อเกิดในสวรรค์ เป็นต้นนั้น ไม่อาจจะแก้ไขมัจฉริยะได้ เพราะคงหลงสวรรค์ หรือคุณความดีอย่างอื่นต่อไป ไม่มีที่สิ้นสุดอยู่นั่นเอง แต่ถึงอย่างไรก็ดี การฝืนบริจาคอยู่เสมอๆ นั้น ก็เป็นเครื่องช่วยได้ตามส่วน เพราะมันเป็นการฝืนความรู้สึกแห่ง “ตัวกู – ของกู” อยู่มากเหมือนกัน

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ ใช้การวิจัยวิเคราะห์เนื้อหา โดยทำการวิเคราะห์จากแนวคิดของเรื่อง แล้วนำมาแยกประเภท ตามกรอบแนวคิดของพุทธศาสนา โดยแบ่งตามเนื้อหาของข้อมูลได้ ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นหลักคำสอนสำคัญของพุทธศาสนา ตลอดจนคัมภีร์ต่างๆ ชั้นรองลงมา ได้แก่ วรรณคดี ฎีกา อนุฎีกา เป็นต้น

๑.๗.๒ ศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์พุทธศาสนา วรรณคดีฎีกาและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยต่างๆ

๑.๗.๓ เอกสารจากและผลงานวิชาการทางพระพุทธศาสนาและเอกสารทางวิชาการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับมัจฉริยะ รวมทั้งหนังสือ นิตยสาร สิ่งพิมพ์ต่างๆ บทความ บทวิจารณ์

^๕ พุทธทาส อินทปัญโญ, ตัวอุของอุ ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๐), หน้า ๒๕๔.

ของท่านผู้ทรงความรู้ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ จะศึกษาวิเคราะห์ในเชิงเอกสารจากคัมภีร์เป็นหลัก โดยนำเสนอตัวอย่างประกอบตามเอกสารต่างๆ และเอกสารยุคปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับมัจฉริยะ

๑.๗.๔ จัดหมวดหมู่คำสอนเกี่ยวกับมัจฉริยะ โดยวิธีการรวบรวมและเรียบเรียง วิเคราะห์ สังเคราะห์ ประกอบกับทัศนะของผู้วิจัยและสรุปประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างมีระบบ และส่งผลงานวิจัยเชิงเอกสาร

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบความหมาย ประเภท และลักษณะของมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงสาเหตุของการเกิดมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงวิธีการกำจัดมัจฉริยะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๔ ทำให้ทราบถึงองค์ความรู้ในการกำจัดมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๒

ความหมาย ประเภท และลักษณะของมัจฉริยะ

๒.๑ ความหมายของมัจฉริยะ

พระพุทธศาสนาเถรวาท หลักธรรมข้อหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของบุคคลที่อยู่รวมกันเป็นสังคมต้องศึกษาและปฏิบัติเพื่อขัดเกลาจิตใจของตนให้ปราศจากหลักธรรมข้อนี้ที่จะทำให้ชีวิตของบุคคลนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น หลักธรรมข้อนี้ คือ มัจฉริยะ ความตระหนี่ หวงแหนในการศึกษาวิเคราะห์มัจฉริยะในบทนี้ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงความหมาย ประเภท ลักษณะของมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและเอกสารวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับมัจฉริยะที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้แสดงทัศนะไว้ ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายของมัจฉริยะในพระไตรปิฎก ดังปรากฏใน สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ดังนี้ว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสกับจอมเทพ ว่า จอมเทพ อิสสาและมัจฉริยะ มีอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักเป็นต้นเหตุ มีอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักเป็นเหตุเกิดมัจฉริยะอันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักเป็นกำเนิด มีอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักเป็นแดนเกิด เมื่อมัจฉริยะอันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก จึงมีอิสสาและมัจฉริยะเมื่อไม่มีอารมณ์อันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก จึงไม่มีอิสสาและมัจฉริยะ^๑

จากพระสูตร มัจฉริยะ หมายถึง สิ่งที่เกิดจากอารมณ์เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดขึ้นของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง อันมีอารมณ์เป็นที่รัก และอารมณ์ไม่เป็นที่รัก อันทำให้เกิดความหวงแหน ตระหนี่เกิดขึ้นได้ ความตระหนี่ ซึ่งเป็นอาการทางจิตที่ถูกอกุศลธรรมอย่างหนึ่งปรุงแต่ง เป็นเหตุให้บุคคลเกิดความหวงแหนในสมบัติของตน และเมื่อเกิดความหวงแหนแล้ว ก็ย่อมเป็นเหตุให้เกิดการกีดกัน ไม่อยากให้คนอื่นมามีส่วนเกี่ยวข้องในสมบัติของตนนั้น ทำให้บุคคลนั้นกลายเป็นคนเห็นแก่ตัว มีจิตใจคับแคบขาดความเอื้อเฟื้อ

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๘/๒๕๕.

๒.๑.๒ ความหมายของมัจฉริยะตามรูปศัพท์วิเคราะห์

คำว่า มัจฉริยะ เป็นภาษาบาลีมาจากศัพท์ว่า มจฺจฺร ในพระคัมภีร์กัจจายนมูลได้แสดงถึงความหมายและที่มาของคำว่า มัจฉริยะ ไว้ว่า “มจฺจฺริยํ สำเร็จรูปมาจาก มสฺ ชาติ ในความตระหนี่ และ กฺวิ ปัจจยฺ ทำการอาเทศ สฺ อักษรแห่ง มสฺ ชาติ เป็น จฺฉริย และลบ กฺวิ ปัจจยฺเสีย จึงสำเร็จรูปเป็น มจฺจฺริยํ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า มจฺจฺรายนํ มจฺจฺริยํ แปลว่า ความตระหนี่ ชื่อว่า มจฺจฺริยํ”^๒

ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา ได้แสดงความหมาย มัจฉริยะ ไว้ว่า “มจฺจฺริยะ มาจากคำว่า มจฺจฺร + อีย หมายถึง ความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว มีรูปวิเคราะห์ว่า มจฺจฺรเมว มจฺจฺริยํ ความตระหนี่นั่นเอง ชื่อว่า มัจฉริยะ อุตตสมุปตฺติยา ปเรหิ สาธารณภาวอสहनลกฺขณํ มจฺจฺริยํ แปลว่า ความตระหนี่ มีการทนไม่ได้ที่สมบัติของตนตกเป็นของสาธารณะสำหรับบุคคลอื่นเป็นลักษณะ”^๓

ในคัมภีร์ศัพท์ทวิเสสวคคหะ วิเคราะห์ มจฺจฺริยํ ไว้ว่า “มจฺจฺเรสฺส ภาโว มจฺจฺริยํ ๆ มา อิหฺ อจฺจฺริยํ อนุญฺเจสฺ โหตุ มยฺหเมว โหตุติ ปวตฺตํ วา มจฺจฺริยํ ๆ”^๔

ในพจนานุกรมธาตุ ภาษาบาลี วิเคราะห์ มจฺจฺริยํ ไว้ว่า “มจฺจฺรตีติ มจฺจฺโร, มจฺจฺโร (ผู้ตระหนี่), ตสฺส ภาโว มจฺจฺริยํ, มจฺจฺเร (ความตระหนี่หวงแหน)”^๕

จากความหมายของมัจฉริยะตามรูปศัพท์ดังกล่าวนี้ คำว่า มัจฉริยะ หมายถึง ความตระหนี่ หวงแหน การทนไม่ได้ที่สมบัติของตนตกเป็นของสาธารณะสำหรับบุคคลอื่น ความตระหนี่นี้ ในคำสอนของพระพุทธศาสนาจัดเป็นอุปกิเลสชนิดหนึ่งที่เป็นสิ่งที่ทำให้จิตของบุคคลเศร้าหมองเป็นสิ่งที่ควรบรรเทาหรือกำจัดออกไปเสีย เพราะเป็นบาปอกุศลที่จะตัดรอนคุณความดีของบุคคลและเพื่อให้เข้าใจความหมายของคำว่า “มัจฉริยะ” ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงควรศึกษาถึงความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

^๒ พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), พระคัมภีร์กัจจายนมูล, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๖.

^๓ พระมหาสมปอง มุทิโต, แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๒๗.

^๔ พระราชเวที (สมพงษ์ พุทธิมุขวิโส ป.ธ.๕), แปลและเรียบเรียง, ศัพท์ทวิเสสวคคหะ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖), หน้า ๕๕.

^๕ พระมหาปราโมทย์ ปโมทิตฺโต, พจนานุกรมธาตุ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอกพิมพ์ไท จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๗๘.

๒.๑.๓ ความหมายตามทัศนะของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ให้ความหมายของมัจฉริยะไว้ในหนังสือธรรมานุกรม ว่า “มัจฉริยะหรือมัจฉะ หมายถึง ความตระหนี่ ใช้กันในความหมายต่างๆ ไปถ้าจะให้จำเพาะก็ให้อาศัพทอื่นนำเข้า ตัวอย่างเช่น ตระหนี่ทรัพย์ ตระหนี่ความรู้ ตระหนี่คุณความดี”^๖

จากทัศนะของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ มัจฉริยะ หมายถึง ความตระหนี่ในทรัพย์สินสมบัติ ความตระหนี่ในความรู้ความสามารถของคนที่ไม่อยากจะถ่ายทอดให้กับผู้อื่น และความตระหนี่ในการทำความดีของผู้อื่นที่จะทำความดีเพื่อประโยชน์ส่วนรวมที่ตนไม่มีส่วนร่วม

๒.๑.๔ ความหมายตามทัศนะของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก^๗ ได้ให้ความหมายของมัจฉริยะไว้ในหนังสือแสงส่องใจให้เพียงพรหมและแสงส่องใจ อันดับ ๑-๖ ว่า มัจฉริยะ คือ ความตระหนี่เหนียวแน่น โดยมีความคิดปรุงแต่งเป็นเหตุให้เกิดขึ้นคือคิดปรุงแต่งว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นอย่างนั้นงามอย่างนี้ มีค่าอย่างโน้น นำหวง นำเป็นสมบัติส่วนตัว จึงเกิดความเสียดายที่จะให้ตกไปเป็นของผู้อื่นความคิดปรุงแต่งเช่นนี้ เป็นความคิดยึดมั่นเป็นตัวเราของเราที่ผู้อื่นจะมาเกี่ยวข้องกับไม่ได้ แม้ถึงคราวจะต้องเสียสิ่งที่เป็นของตนไปไม่ว่าจะเป็นสิ่งเล็กน้อยเพียงไรก็ตาม ก็จะยึดไว้ดิ้นไว้ด้วยความหวงแหน

จากทัศนะของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก มัจฉริยะ หมายถึง ความตระหนี่ อันประกอบด้วยความเหนียวแน่น หวงแหน เสียดาย ยึดมั่นในทรัพย์ สิ่งของ ที่ตนมีอยู่ว่าเป็นของเราไม่แบ่งปันให้ผู้อื่น

๒.๑.๕ ความหมายตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของมัจฉริยะไว้ในหนังสือตัวกูของกู ฉบับสมบูรณ์ ว่า มัจฉริยะ คือ “ความตระหนี่ มีมูลมาจากความเห็นแก่ “ของกู” มากเกินไป นั่นเอง แต่ก็เนื่องมาจากความเห็นแก่ “ตัวกู” เพราะอยากจะมีอะไรมากกว่าเขา หรือดีกว่าเขาอีกนั่นเอง”^๘

^๖ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๗๔.

^๗ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, แสงส่องใจให้เพียงพรหม และแสงส่องใจ อันดับ ๑-๖, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป. สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕๔.

^๘ พุทธทาส อินทปัญโญ, ตัวกูของกู ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๐), หน้า ๒๕๔.

จากทัศนะของพุทธทาสภิกขุ มัจฉริยะ หมายถึง ความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว เพราะความอยากได้อะไรในสิ่งที่ผู้อื่นมี เพื่อไม่ให้ผู้อื่นนั้น ได้ดีกว่าตน

๒.๑.๖ ความหมายตามทัศนะของปัญญานันทภิกขุ ได้ให้ความหมายของมัจฉริยะไว้ในหนังสือคุณธรรมของชีวิตที่ดั่งาม ว่า “มัจฉริยะ แปลว่า “ความตระหนี่” คนที่มีความตระหนี่ ไม่ยินดีในการให้ มีอะไรก็เก็บไว้ ไม่กินไม่ใช้ ตระหนี่กับประหยัดหรือมัธยัสถ์ไม่เหมือนกัน คนประหยัดหรือคนมัธยัสถ์ไม่ใช่คนตระหนี่ คนตระหนี่เป็นคนจนที่สุดในโลกเพราะไม่ได้กินไม่ได้ใช้ของที่ตัวมี คนที่ร่ำรวยที่สุดก็คือ คนที่รู้จักใช้สิ่งนั้นๆ ให้เป็นประโยชน์ เรียกว่าเป็นผู้ที่ร่ำรวย เป็นผู้มีฐานะทางจิตใจ”^๕

จากทัศนะของปัญญานันทภิกขุ มัจฉริยะ หมายถึง ความตระหนี่ ไม่ยินดีในการให้ ดังเช่น ผู้ที่มีสถานะดีแต่เพราะอำนาจแห่งความตระหนี่จึงเป็นอยู่อย่างแร้นแค้น ไม่ยอมใช้ทรัพย์สินที่ตนเองมีอยู่ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น บุคคลเช่นนี้แม้จะมีทรัพย์สินมากก็เหมือนกับไม่มี เพราะไม่ได้ถือเอาประโยชน์จากทรัพย์สินนั้นเลย ส่วนผู้ที่ยากจนแม้จะมีทรัพย์สินเพียงน้อยนิดแต่เขาไม่ มีความตระหนี่มีความยินดีในการให้ในการเสียสละ อีกทั้งรู้จักใช้สอยทรัพย์สินนั้นให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตตามสมควร บุคคลเช่นนี้แม้จะมีทรัพย์สินน้อยแต่ก็ยังดีกว่าคนที่ทรัพย์สินมาก เพราะรู้จักถือเอาประโยชน์อันจะเกิดจากทรัพย์สินนั้น

๒.๑.๗ ความหมายตามทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของมัจฉริยะไว้ในหนังสือการศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน ว่า มัจฉริยะ คือ “ความตระหนี่ หรือความหวงแหนกีดกัน”^๖

จากทัศนะของพระธรรมปิฎก มัจฉริยะ หมายถึง ความตระหนี่ หวงแหนกีดกันหรือขวางกั้นบุคคลอื่นในด้านของผลประโยชน์ส่วนตัวหรือส่วนรวม และการทำความดีของบุคคลอื่น

๒.๑.๘ ความหมายตามทัศนะของพระธรรมกิตติวงศ์ ได้ให้ความหมายของมัจฉริยะไว้ในหนังสือภาษาธรรม ว่า มัจฉริยะ หมายถึง “ความตระหนี่ ความเสียดาย ความหวงแหน เป็นกิเลสภายในจิตใจของบุคคลที่เป็นเหตุให้กลายเป็นคนใจแคบ เห็นแก่ตัว ขาดความกรุณา”^๗

^๕ ปัญญานันทภิกขุ, คุณธรรมของชีวิตที่ดั่งาม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๑๖๐-๑๖๑.

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๐.

^๗ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ภาษาธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๐.

จากทัศนะของพระธรรมกิตติวงศ์ มัจฉริยะ หมายถึง ความตระหนี่ เสียหาย หวงแหน ทำให้กลายเป็นคนมีจิตใจที่คับแคบขาดความเอื้อเฟื้อ เห็นแก่ตัว ขาดความกรุณาต่อกัน

๒.๑.๕ ความหมายตามทัศนะของพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของมัจฉริยะ ไว้ว่า มัจฉริยะ คือ “ความตระหนี่”^{๑๒}

๒.๑.๑๐ ความหมายตามทัศนะของพันเอกปิ่น มุกขนันต์ ได้ให้ความหมายของมัจฉริยะไว้ในหนังสือประมวลศัพท์ศาสนา และสนิมในใจ ว่า “มัจฉริยะ คือ ความตระหนี่ เป็นกิเลสอย่างหนึ่งมีพฤติกรรม คือ ไม่ยอมจ่ายทรัพย์ในกรณีอันจำเป็น ไม่ยอมเสียสละในที่ที่ควรเสียสละ”^{๑๓} “ความตีบตันใจในเมื่อจะต้องเสียสละประโยชน์ของคนให้แก่ผู้อื่นหรือแก่ส่วนรวม”^{๑๔}

จากทัศนะของพันเอกปิ่น มุกขนันต์ มัจฉริยะ หมายถึง ความตระหนี่ที่เกิดจากกิเลสที่ฝังอยู่ในจิตใจของบุคคลนั้น ความตีบตันใจไม่ยอมที่จะสละทรัพย์ สิ่งของอันมีค่าของตนให้กับผู้อื่น

๒.๑.๑๑ ความหมายตามทัศนะของอาจารย์บุญมี และอาจารย์บุษกร เมธางกูร ได้ให้ความหมายของมัจฉริยะไว้ในคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ว่า มัจฉริยะ คือ “ความตระหนี่ ได้แก่สภาพความหวงแหนทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของตน”^{๑๕}

จากทัศนะของอาจารย์บุญมี และอาจารย์บุษกร เมธางกูร มัจฉริยะ หมายถึง ความหวงแหนในสิ่งที่ตนครอบครองอยู่ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สมบัติ สิ่งของที่เป็นทรัพย์สินส่วนตัว และคุณงามความดีที่ตนด้วย

สรุปความว่า มัจฉริยะ หมายถึง ความตระหนี่ เสียหาย หวงแหน การทนไม่ได้ที่สมบัติของตนตกเป็นของสาธารณะสำหรับบุคคลอื่น แสดงให้เห็นถึงลักษณะกิริยาอาการของคนที่มีความตระหนี่อย่างแรงกล้าเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าผู้ความเหนียวแน่นซึ่งมีความแตกต่างจากความตระหนี่อย่างอ่อน คือ คนผู้มีความตระหนี่กล้าแข็งนั้นนอกจากตนเอง จะหวงแหนไม่มีความเอื้อเฟื้อต่อคนอื่นแล้ว ยังห้ามหรือคอยขัดขวางคนที่กำลังให้หรือเสียสละแก่ผู้อื่นอีกด้วย

^{๑๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๘๕๐.

^{๑๓} พันเอกปิ่น มุกขนันต์, ประมวลศัพท์ศาสนา จากศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม พราหมณ์ ซิกข์ และลัทธิประเพณี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๔), หน้า ๑๔๕ - ๔๕๐.

^{๑๔} พันเอกปิ่น มุกขนันต์, สนิมในใจ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสารมวลชน, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑๗.

^{๑๕} อาจารย์บุญมี และอาจารย์บุษกร เมธางกูร, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกปรมาัตถ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เทียนเขียว, ๒๕๔๕), หน้า ๔๕.

๒.๒ ประเภทของมัจฉริยะ

“ความตระหนี่ เป็นกิเลสอย่างหนึ่งมีพฤติกรรมคือไม่ยอมจ่ายทรัพย์ในกรณีอันจำเป็น ไม่ยอมเสียสละในที่ที่ควรเสียสละ”^{๑๖} “ลักษณะทางจิตใจที่เป็นมัจฉริยะ คือ ความตระหนี่นั้น ได้แก่ ความตีบตันใจในเมื่อจะต้องเสียสละประโยชน์ของตนให้แก่ผู้อื่นหรือแก่ส่วนรวม”^{๑๗} “และได้ จำแนกมัจฉริยะ คือ ความตระหนี่ออกเป็น ๕ ประเภท”^{๑๘} ตามนัยแห่งคัมภีร์พระไตรปิฎกและ อรรถกถาแต่ได้อธิบายความเพิ่มเติมไว้ ดังนี้

๒.๒.๑ อวามัจฉริยะ ความตระหนี่ในอวาม^{๑๙} ความตระหนี่ที่อยู่ ไม่อยากเฉลี่ย ที่ อยู่ให้คนอื่นได้รับประโยชน์ด้วยตลอดทั้งการหุงที่ เช่น หุงที่ปัก หุงที่จอดรด หุงที่จอดเรือ หุงที่วางของ เป็นต้น จัดเป็นอวามัจฉริยะ

กรณีตัวอย่าง เรื่องความตระหนี่ที่อยู่^{๒๐} มีกรณีตัวอย่างที่ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก เสนาสนชั้นชกคะ คือ ในสมัยนั้น คนทั้งหลายพากันตกแต่งมณฑป จัดเตรียมเครื่องราช จัดเตรียม บริเวณไว้เฝ้าจงพระสงฆ์ พวกภิกษุผู้เป็นศิษย์ของพวกภิกษุผู้พหุคิย์ (พวกภิกษุที่อยู่ในกลุ่มภิกษุ ๒๖ รูป) กล่าวว่า “เสนาสนะเฉพาะที่เป็นของสงฆ์เท่านั้นที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาต ตามลำดับพรรษา ไม่ได้ทรงอนุญาตของที่ทำเฝ้าจง” จึงเดินทางล่วงหน้าไปก่อนพระสงฆ์ที่มี พระพุทธเจ้าเป็นประธานแล้วจับจองมณฑปบ้าง จับจองเครื่องลาดบ้าง จับจองบริเวณบ้างไว้โดย กล่าวว่า “ที่นี่เป็นของพระอุปัชฌาย์ทั้งหลายของพวกเรา ที่นี่เป็นของพระอาจารย์ทั้งหลายของพวกเรา ที่นี่เป็นของพวกเรา” ครั้นท่านพระสารีบุตรไปสู่สถานทีนั้นล่าหลัง เมื่อภิกษุเหล่านั้น จอมณฑป จอง เครื่องราช จองบริเวณไว้หมดแล้ว หาที่ว่างไม่ได้จึงนั่งอยู่ ณ โคนไม้แห่งหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นเข้าจึงรับสั่งให้ประมุขสงฆ์และทรงดำนิพวกภิกษุที่จับจอง สถานทีเหล่านั้นแล้วทรงแสดงธรรมกถารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึง กิดกันแม้ของที่เขาทำเฝ้าจงตามลำดับพรรษา รูปใดกิดกัน ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๒๐}

^{๑๖} พันเอกปิ่น มุกกันต์, **ประมวลศัพท์ศาสนา จากศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม พราหมณ์ ซิกข์ และ ลัทธิประเพณี**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๔), หน้า ๑๔๕ - ๑๕๐.

^{๑๗} พันเอกปิ่น มุกกันต์, **สนิมในใจ**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสารมวลชน, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑๗.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑-๑๒๕.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

^{๒๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๓/๑๒๗.

จากกรณีตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าผู้มีความตระหนี่หวงแหนนั้นจะมีลักษณะจิตใจที่คับแคบ นอกจากจะขาดความเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่นแล้วยังกีดกันทำลายโอกาสของผู้อื่นอีกด้วย

ความตระหนี่หวงแหนที่อยู่นี้ถ้าอยู่ในขั้นที่รุนแรงก็จะเป็นมูลเหตุให้เกิดการวิวาทบาดหมางกันขึ้นได้ ดังมีกรณีตัวอย่างที่เคยเกิดขึ้นในครั้งพุทธกาล คือสมัยหนึ่งพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ (พวกภิกษุที่อยู่ในกลุ่มภิกษุ ๑๗ รูป) ช่อมแซมวิหารหลังใหญ่แห่งหนึ่งอยู่สุดเขตอารามด้วยตั้งใจกันว่าจะจำพรรษาอยู่ที่นั่น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ (พวกภิกษุที่อยู่ในกลุ่มภิกษุ ๒๖ รูป) เห็นพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์กำลังช่อมแซมวิหารจึงพากันมาขับไล่พวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์นั้นให้ออกไปเสีย โดยอ้างว่าวิหารนั้นเป็นของพวกเขา พวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์จึงกล่าวว่าวิหารเป็นของสงฆ์วิหารหลังใหญ่ พวกท่านก็อยู่ได้ พวกเราก็คืออยู่ได้ พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ก็ยื่นกรานว่าวิหารนี้เป็นของพวกเขา เมื่อพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ไม่ยอมออกไป ก็โกรธ ไม่พอใจ จึงช่วยกันจับคอดลากออกไป พวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์เมื่อถูกพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ลากออกไปก็ร้องไห้ เมื่อพวกภิกษุผู้มักน้อยสันโดษทราบเหตุนี้เข้าจึงพากันตำหนิ ประณาม โปนทนาพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ว่าทำไมพวกท่านจึงโกรธไม่พอใจลากลากภิกษุทั้งหลายออกจากวิหารของสงฆ์ และได้้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบความจริงพระผู้มีพระภาคจึงทรงตำหนิภิกษุฉัพพัคคีย์เหล่านั้น และทรงแสดงธรรมถว้รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุโกรธไม่พอใจ ไม่พึงลากลากภิกษุออกจากวิหารของสงฆ์ รูปใดลากลาก พึงปรับอาบัติตามธรรม ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุถือเสนาสนะ”^{๒๑}

จากเหตุการณ์นี้ จะเห็นได้ว่าผู้ถูกความตระหนี่ครอบงำจิตนั้นจะไม่คำนึงถึงความถูกต้องไม่ตระหนักถึงผลกระทบหรือความเดือดร้อนที่จะมีต่อผู้อื่น จะคำนึงถึงเฉพาะแต่ประโยชน์ของตนและพวกพ้องเท่านั้นเป็นสำคัญ การกระทำเช่นนี้ย่อมเป็นเหตุนำมาซึ่งความแตกร้าบาดหมางกันในหมู่คณะก่อให้เกิดความเสื่อมสลายได้ พระพุทธองค์ทรงตระหนักถึงเรื่องนี้ จึงทรงสอนให้ภิกษุมีความเกื้อกูลกันในเรื่องที่พักที่อาศัย ดังที่ตรัสไว้ในหลักอุปนิทานิธรรมว่า “ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังตั้งสติไว้ในภายในว่า ทำอย่างไร เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ผู้มีศีลงามที่ยังไม่มา พึงมา ท่านที่มาแล้ว พึงอยู่อย่างผาสุก”^{๒๒}

พุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ไม่ประสงค์ให้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งผูกขาดเกี่ยวกับที่พักที่อาศัยให้มีความเอื้อเฟื้อรับรองภิกษุที่มาจากอาวาสอื่นไม่ให้หวงแหนกีดกัน เพราะผู้ที่มานั้นอาจเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถช่วยทำคุณประโยชน์ อาจเป็นผู้มาเพื่อศึกษาอบรม

^{๒๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๖/๑๓๓.

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๒.

นำความเจริญไปเผยแผ่ก็เป็นได้ แต่ก็มีข้อควรพิจารณาว่าผู้ที่มานั้นต้องเป็นผู้มีสติมีความประพฤติ อยู่ในพระธรรมวินัยและในขณะที่เดียวกันก็ต้องคำนึงถึงผู้ที่อยู่มาก่อนคือที่อยู่แล้วก็ให้อยู่อย่างผาสุกต่อไป ไม่ให้ขับไล่ไสส่งหรือไม่ให้ได้รับความลำบากเดือนร้อนเพราะเหตุแห่งผู้ที่มาใหม่ นอกจากนี้ผู้เป็นเจ้าของสถานที่จะต้องให้ความดูแลเอาใจใส่ต่อผู้มาเยือนตามความเหมาะสมแก่ฐานะ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอวาสกสูตร (ข้อปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้เป็นเจ้าของถิ่น) โดยให้ภิกษุผู้เป็นเจ้าของถิ่นหรือเจ้าของสถานที่พึงปฏิบัติต่อภิกษุผู้เป็นอาคันตุกะ (ภิกษุผู้เป็นแขกหรือผู้มาเยือน) ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ประจำในอवासเห็นภิกษุอาคันตุกะผู้แก่พรรษาว่า พึงปูอาสนะ ตั้งน้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้า กระเบื้องเช็ดเท้า ลูกรับบาตรและจีวร นำน้ำดื่มต้อนรับ นำน้ำใช้มาต้อนรับ ถ้าสามารถก็พึงเช็ดรองเท้า เมื่อจะเช็ดรองเท้าใช้ผ้าแห้งเช็ดก่อนแล้วใช้ผ้าเปียกเช็ดทีหลัง พึงซักผ้า เช็ดรองเท้าบิดแล้วผึ่งไว้ ณ ที่สมควรภิกษุผู้อยู่ประจำในอवास พึงอภิวาทภิกษุอาคันตุกะผู้แก่พรรษาว่า จิตเสนาสนะ ถวายว่า “เสนาสนะนั้นถึงแก่ท่าน” บอกเสนาสนะที่มีภิกษุอยู่หรือไม่มีภิกษุอยู่บอกโคจรคามและอโคจรคาม บอกตระกูลที่เป็นเสกขสมมติ บอกวัจกุฎี บอกน้ำดื่ม น้ำใช้บอกไม้เท้า บอกกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ว่า “พึงเข้าเวลานี้ พึงออกเวลานี้” ถ้าภิกษุอาคันตุกะเป็นพระนวกะ ภิกษุผู้อยู่ประจำในอवासพึงนั่งลงบอกว่า “ท่านจงวางบาตรที่นั่น วางจีวรที่นั่น นั่งบนอาสนะนี้” พึงบอกน้ำดื่ม พึงบอกน้ำใช้ บอกผ้าเช็ดรองเท้า พึงให้ภิกษุอาคันตุกะที่เป็นพระนวกะให้อภิวาทบอกเสนาสนะว่า “เสนาสนะนั้นถึงแก่ท่าน” บอกเสนาสนะที่มีภิกษุอยู่หรือไม่มีภิกษุอยู่ บอกโคจรคามและอโคจรคาม บอกตระกูลที่เป็นเสกขสมมติ บอกวัจกุฎี บอกน้ำดื่ม บอกน้ำใช้บอกไม้เท้า บอกกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ว่า “พึงเข้าเวลานี้ พึงออกเวลานี้”^{๒๓}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า นอกจากพระพุทธองค์จะทรงสอนให้ภิกษุผู้เป็นเจ้าของสถานที่มีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อแขกผู้มาเยือนด้วยดีตามสมควรแก่สถานะแล้ว ในอีกแง่หนึ่งก็ยังมีหมายถึงการสอนไม่ให้มีความตระหนี่หวงแหนติดกันเกี่ยวกับเสนาสนะ คือ ที่พักที่อาศัยด้วย เพราะการหวงแหนติดกันนั้นย่อมเป็นการตัดโอกาสของผู้อื่น และทำให้ประโยชน์อันจะพึงเกิดแต่การใช้สอยเสนาสนะนั้นลดน้อยลง จากกรณีตัวอย่างเรื่องความตระหนี่ที่อยู่นี้ทำให้เราทราบถึงอิทธิพลและบทบาทของความตระหนี่ที่แสดงพฤติกรรมออกมาในอีกรูปแบบหนึ่ง

^{๒๓} วิ.จ. (ไทย) ๓/๑๕๕/๒๒๖.

๒.๒.๒ **กฤตมัจฉริยะ ความตระหนี่ในตระกูล**^{๒๔} การที่พระภิกษุหวงตระกูลอุปฐาก หรือการที่วัดบางวัดไม่ยอมให้ตระกูลที่ทำบุญวัดนี้ไปทำบุญวัดอื่น การที่ตระกูลสูงศักดิ์ไม่ยอมให้ คนในตระกูลที่ต่ำกว่าเข้าไปเกี่ยวข้องกับ การหวงแหนเจ้านายผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจของบริวาร ผู้ใกล้ชิดคิดคอยกีดกันพวกเดียวกันบ้าง คอยกีดกันคนอื่นที่จะพบปะติดต่อกับผู้ใหญ่บ้าง และคอย กีดกันผู้ใหญ่ไม่ให้สนใจกับผู้อื่นคิดจะผูกขาดผู้ใหญ่เพียงคนเดียวเท่านั้น ไม่ยอมให้คนอื่น มายุ่งเกี่ยวกับ จัดเป็นกฤตมัจฉริยะ

กรณีตัวอย่าง เรื่องความตระหนี่ตระกูลนี้เกิดขึ้นในเมืองสาวัตถี คือ ได้มีภิกษุณี รูปหนึ่งเที่ยวบิณฑบาตเข้าไปในตรอกแห่งหนึ่ง ตระกูลอุปฐากตระกูลหนึ่งได้นิมนต์ภิกษุณีนั้น ให้ฉันในเรือนแล้วได้กล่าวกับเธอว่า “แม่ภิกษุณีรูปอื่นๆ ก็นิมนต์มาเถิด” แต่ภิกษุณีนั้นไม่ปรารถนา ให้ภิกษุณีรูปอื่นมาสู่ตระกูลอุปฐากนั้น จึงคิดหาอุบายที่จะทำให้ภิกษุณีรูปอื่นๆ ไม่มาสู่ตระกูล อุปฐากนี้ จึงเข้าไปหาภิกษุณีทั้งหลายแล้วบอกว่า “ในที่โน้นมีสุนัขดุ มีโคดุ สถานที่สิ้น พวกท่าน อย่าไปที่นั่นเลย” เมื่อตระกูลอุปฐากนั้นทราบเรื่องเข้าจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนภิกษุณีจึงหวงตระกูล” ฝ่ายพวกภิกษุณีได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบและนำ เรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคฯ รับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถาม ภิกษุทั้งหลายทราบว่ภิกษุณีรูปนั้นหวงตระกูล จึงจึงทรงตำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย โฉนภิกษุณี จึงหวงตระกูล การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้ว ให้เลื่อมใสยิ่ง ขึ้นได้เลย...”^{๒๕} แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทในเพราะเรื่องนี้ว่า “ก็ภิกษุณีใดหวงตระกูล ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๒๖}

จากกรณีตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นว่าเมื่อบุคคลถูกความตระหนี่ครอบงำแล้วย่อมสามารถ ที่จะกล่าวเท็จบิดเบือนความจริงเพียงเพื่อกีดกันผู้อื่นไม่ให้มาเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ตนหวงแหนนั้น เท่ากับเป็นการเพาะนิสสัยที่ไม่ดีให้กับตนเอง และบุคคลผู้กล่าวเท็จได้นั้นย่อมสามารถที่จะทำบาป ออกุศลได้ทุกเมื่อ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในจูฬพราหฺมิยสูตร ว่า “บุคคลผู้ไม่มีความละอายใน การกล่าวเท็จทั้งที่รู้จะ ไม่ทำบาปกรรมอะไรเลยเป็นไม่มี”^{๒๗} จึงเป็นการสร้างความเสียหายให้กับ ทั้งตนเองและผู้อื่นเพราะทำให้ตนเองเห็นห่างจากคุณธรรมความดีและทำให้ผู้อื่นต้องสูญเสีย ประโยชน์ที่จะพึงได้พึงถึง

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

^{๒๕} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๔๒/๒๗๗.

^{๒๖} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๔๓/๒๗๘.

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๘/๑๑๕.

๒.๒.๓ ลากมัจฉริยะ ความตระหนี่ในลาภ^{๒๘} การหวงรายได้ หวงผลประโยชน์ เช่น พระภิกษุที่ตระหนี่ลาภก็จะไม่เฉลี่ยแบ่งปันหรือสงเคราะห์ภิกษุสามเณรรูปอื่นๆ เมื่อมีลาภเกิดขึ้นในวัดก็จะไม่รู้จักเสียสละให้แก่ภิกษุสามเณรรูปอื่นแต่จะผูกขาดตนเองไว้ในลาภนั้นแต่เพียงผู้เดียว และยังหมายถึงความตระหนี่ของฆราวาสหรือชาวบ้านทั่วไปที่หวงแหนผลประโยชน์ ที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่สมควรจะเฉลี่ยแบ่งปันผู้อื่น แต่กลับยกยอกเอาเสียคนเดียวหรืองานใดที่ไม่มีผลประโยชน์ก็ยกให้คนอื่นทำเสีย แต่ถึงงานใดมีผลประโยชน์ก็ทำเสียเอง จัดเป็น ลากมัจฉริยะ

กรณีตัวอย่าง มัณฑุกุณฑลี ในกรุงสาวัตถี ได้มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อ อทินนปุพพะ เขาไม่เคยให้สิ่งของอะไรๆ แก่ใครๆ เพราะฉะนั้น ประชุมชนจึงได้ตั้งชื่อเขาว่า อทินนปุพพะ เขาได้มีบุตรคนเดียวเป็นที่รักใคร่พอใจ ภายหลัง เขาอยากจะทำเครื่องประดับให้บุตรคิดว่า ถ้าเราจักจ้างช่างทอง ก็จะต้องมีค่าบำเหน็จ ดังนี้แล้ว จึงแผ่ทองคำ ทำให้เป็นตุ้มหูเกลี้ยงๆ เสร็จแล้ว ได้ให้แก่บุตรของตน เพราะฉะนั้น บุตรของเขาจึงได้ปรากฏโดยชื่อว่า มัณฑุกุณฑลี

เวลาต่อมาบุตรของเขาอายุได้ ๑๖ ปี เกิดเป็น โรคผอมเหลืองภรรยาของพราหมณ์ได้บอก ว่าบุตรของเราเป็นโรคผอมเหลืองแล้ว ท่านจงหาหมอมารักษาเขาเถิด

พราหมณ์ตอบว่า ถ้าเราหาหมอมารักษาต้องให้เสียค่ายา เราต้องสิ้นเปลืองทรัพย์เป็นอันมาก

นางพราหมณ์ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านจะทำอย่างไรเล่า พราหมณ์

พราหมณ์ตอบว่า เอาไว้เป็นภาระของเรา เราจะไม่ให้เสียทรัพย์ของเราสักบาทเดียว ทางไหนที่ทำแล้วไม่เสียทรัพย์ เราก็จะทำอย่างนั้น

พราหมณ์จึงไปยังสำนักของพวกหมอ แล้วทำที่ถามหมอมอย่างมีชั้นเชิงว่า สมมติว่ามีคนเป็นโรคผอมเหลืองหมอจะใช้ยาขนาดไหนรักษาคนที่ เป็นโรคอย่างนี้

พวกหมอรู้ทันจึงบอกว่าใช้ยาสมุนไพรมีรากไม้เปลือกไม้ต่างๆ พราหมณ์จึงไปเก็บ รากไม้และเปลือกไม้มาปรุงเป็นยาให้บุตรของตนกินแต่อาการก็ไม่ดีขึ้น กลับกำเริบมากยิ่งขึ้น เมื่อเห็นอาการของบุตรเป็นอย่างนั้นแล้วได้จ้างให้หมอคนหนึ่งมารักษา เมื่อหมอเห็นอาการ ก็ปฏิเสธว่ามีธุระให้ท่านไปหาหมอกันใหม่มารักษาเถิด

เมื่อพราหมณ์เห็นว่าไม่มีหนทางรักษาบุตรของตนต้องตายแน่ จึงนำเอาบุตรของตนมานอนไว้ที่หน้าระเบียงบ้าน เพื่อไม่ให้ผู้ที่มาเยี่ยมเยือนเห็นทรัพย์สมบัติของตน

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

จากกรณีตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นว่าทินนุพทกะ เป็นผู้ที่มีความตระหนักรู้ไม่ยอมเสียดสทรัพย์แม้กระทั่งการรักษาบุตรของตนที่ป่วยให้หายจะอาการป่วยได้ จนบุตรของตนต้องถึงแก่ความตายเพราะความตระหนักรู้ของตน กลัวสิ้นเปลืองทรัพย์สมบัติที่มีอยู่นั้น แสดงให้เห็นว่าเป็นผู้มีประกอบด้วยมัจฉริยะ ความตระหนักรู้ในลาภ ไม่แบ่งปันให้ผู้อื่นได้รับผลประโยชน์จากทรัพย์ของตนเลยแม้กระทั่งคนที่อยู่ในครอบครัวเดียวกันยังปล่อยให้อาการหนักจนถึงแก่ความตายไปในที่สุด เพราะความตระหนักรู้ หวงแหน มีจิตใจคับแคบของตน

๒.๒.๔ วัณมัจฉริยะ ความตระหนักรู้ในวรรณะ^{๒๕} การไม่ปรารถนาให้ศักดิ์ศรี หรือความดีของพวกตนไปเป็นประโยชน์แก่พวกอื่นตลอดทั้งการที่ไม่อยากให้คนอื่นได้ดีเกียรติในสังคมด้วย จัดเป็นวัณมัจฉริยะซึ่งมีลักษณะคล้ายกับลามมัจฉริยะ แต่มีความแตกต่างกันตรงที่ลามมัจฉริยะนั้นตระหนักรู้ประโยชน์ที่เป็นวัตถุสิ่งของ ส่วนวัณมัจฉริยะนั้นตระหนักรู้ประโยชน์ที่เป็นเกียรติยศชื่อเสียง ไม่อยากให้คนอื่นมามีส่วนร่วมกับความดีความชอบของตนเรียกอีกอย่างว่าคนหวงดี

กรณีตัวอย่าง ในเรื่องของ พินารปทกะ (เศรษฐีดินแมว) ได้มีบุตรผู้ฉลาดคนหนึ่ง ได้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการทำบุญให้ทานว่าได้านิสงส์แห่งการให้ทานว่า ผู้ใดให้ทานด้วยตนเองหรือชักชวนให้ผู้อื่นทำด้วยยอมได้ โภกสมบัติและบริวารสมบัติแล้วเกิดความเลื่อมใส จึงตัดสินใจที่จะกระทำบุญโดยชักชวนคนอื่นและทำด้วยตนเอง เพื่อจะได้สมบัติสองประการ จึงทูลนิมนต์พระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุทั้งหมด เพื่อฉันในวันรุ่งขึ้น

จากเวลานั้น เขาก็เข้าไปในหมู่บ้าน ป่าวร้องบอกบุญไปยังชาวบ้านทั้งหลาย จนกระทั่งถึงบ้านของเศรษฐีคนหนึ่ง เขาเห็นผู้คนมาถึงประตูหน้าบ้านของตน ก็โกรธว่าเจ้าคนนี้ ไม่นิมนต์ภิกษุแต่พอประมาณกำลังของตน ต้องมาชักชวนผู้อื่นอีกทำไม แล้วให้เขาเอาภาชนะใส่ข้าวมา เขาก็เอานิ้วมือ ๑ นิ้วหยิบข้าวอย่างละเล็กน้อย ตั้งแต่นั้นมาเขาจึงได้เชื่อว่า พินารปทกะ (เศรษฐีดินแมว) อุบาสกได้รับของบริจาคนั้นแล้วได้แยกไว้อีกแผนกหนึ่ง เศรษฐีเห็นดังนั้น ก็เกิดความสงสัยจึงสั่งให้คนใช้ตามไปดู ฝ่ายอุบาสกนั้น กล่าวว่า ขอผลใหญ่จะมีแก่เศรษฐี แล้วใส่ข้าวสาร ๑-๒ เมล็ดเพื่อทำข้าวและขนม คนใช้ได้นำเรื่องนั้นมาบอกแก่เศรษฐี แต่เศรษฐียังไม่ไว้ใจ กล่าวว่าเขาจะกล่าวโทษของคนในท่ามกลางบริษัทอีก วันรุ่งขึ้นเห็นมิดไว้ระหว่างผ้าถุงแล้วไปยืนอยู่ที่โรงครัว ฝ่ายบุรุษนั้น ครั้นเลี้ยงภัตตาหารพระภิกษุมิพระพุทธเจ้าเป็นประธานแล้ว จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพระองค์ชักชวนมหาชนถวายทานนี้

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

พวกมหาชนที่เข้าพระองค์ชกขสนแล้วในทันทีนั้น ได้ให้ข่าวสาร เป็นต้น มากบ้างน้อยบ้าง ตามกำลังของตนขอผลอันไพศาลจงมีแก่มหาชนเหล่านั้นทั้งหมด

เศรษฐีได้ยื่นคำนั้นแล้วก็ชกเลื่อมใส สำนึกในความคิดของตนที่ตั้งใจจะมาบำบรูษนั้น จึงหมอบลงแทบเท้าของเขากล่าวขออดโทษกับบรูษนั้น บรูษคนนั้นแปลกใจ สงสัยจึงถามเศรษฐี จึงได้ทราบเรื่องดังกล่าว พระศาสดาทรงทราบเรื่องดังกล่าวจึงตรัสพระคาถาว่า

บุคคลอย่าสำคัญว่าบุญเล็กน้อยคงจักไม่มาถึง
แม้หมอน้ำยังเต็มด้วยน้ำที่ตกลงมาทีละหยาด ๆ ได้ ฉันทิด
คนมีปัญญา เมื่อสั่งสมบุญแม้ทีละเล็กทีละน้อย
ก็เต็มด้วยบุญได้ ฉันทัน^{๓๐}

ในการจบแห่งพระเทศนา เศรษฐีนั้นบรรลุนิเวศนาปัจฉิมผล

จากกรณีตัวอย่าง เศรษฐีผู้มีความตระหนี่ หวงแหนในสมบัติของตน ไม่มีความเข้าใจในการให้ผลของการให้ทาน และยังหวังว่าศักดิ์ศรีของตนจะถูกทำลายที่ได้บริจาคทานเพียงเล็กน้อย จึงได้คิดร้ายต่อผู้อื่นที่เขามีเจตนาดีต่อตน แสดงให้เห็นว่าเศรษฐีคนนี้เป็นผู้ที่มีจิตใจคับแคบ หวงแหนในทรัพย์สมบัติตลอดจนหวังศักดิ์ศรี เกียรติยศของตนทั้งที่ตนได้บริจาคทานเพียงเล็กน้อย หากตระแวงว่าคนอื่นจะประจานตนว่าบริจาคทานเพียงเล็กน้อย แต่สุดท้ายความดีของพระศาสดาที่เศรษฐีคิดร้ายต่อบรูษนั้น ปรากฏเป็นรูปธรรมให้เห็นกับตามว่าผลของการให้ทานไม่มากนักหรือมากย่อมได้รับอานิสงส์เหมือนกันขึ้นอยู่กับเจตนาและกำลังในการบริจาคทานนั้น จนทำให้เศรษฐีผู้ตระหนี่คนนี้ได้สำนึกในความคิดของตนและขออดโทษต่อบรูษนั้นในที่สุด

๒.๒.๕ รัมมมังจริยะ ความตระหนี่ในธรรม^{๓๑} การหวงวิชาความรู้ ศิลปวิทยาต่างๆ เมื่อตัวเองรู้แล้วไม่เอ่ยบอกคนอื่นกลัวเขาจะรู้ทัน ถึงบอกก็บอกให้ไม่หมด บอกเบี่ยงบ่าย เช่นนี้จัดเป็นรัมมมังจริยะ

กรณีตัวอย่าง ในคิลานสูตรพระผู้มีพระภาคทรงตรัสแก่พระอานนท์ ว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ ภิกษุสงฆ์ยังจะหวังได้อะไรในเราอีกเล่าธรรมที่เราแสดงแล้วไม่มีในไม่มีนอก ในเรื่องธรรมทั้งหลาย ตถาคตไม่มีอาจริยบุญ (อาจริยบุญ แปลว่า กำมือของอาจารย์ อธิบายว่า มือที่กำไว้ ใช้เรียกอาการของอาจารย์ภายนอกพุทธศาสนาที่หวงวิชาไม่ยอมบอกแก่ศิษย์ขณะที่ตนเองยังหนุ่ม แต่จะบอกแก่ศิษย์ที่ตนรัก ขณะที่ตนใกล้

^{๓๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๖๔

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

จะตายเท่านั้น แต่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงถือตามคติเช่นนี้) ผู้ที่คิดว่า เราเท่านั้นจักเป็นผู้บริหาร ภิภุสงฆ์ต่อไป หรือว่า ภิภุสงฆ์จะต้องยึดเราเท่านั้นเป็นหลัก ผู้นั้นจะต้องปรารถนาภิภุสงฆ์ แล้วกล่าวอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่แต่ตลาคคไม่คิดว่า เราเท่านั้นจักเป็นผู้บริหารภิภุสงฆ์ต่อไป หรือว่า ภิภุสงฆ์จะต้องยึดเราเท่านั้นเป็นหลัก แล้วทำไมตลาคคจะต้องปรารถนาภิภุสงฆ์ กล่าวอย่างใดอย่างหนึ่งอีกเล่า บัดนี้เราเป็นผู้ชราแก่ เฒ่าล่วงกาลมานาน ผ่านวัยมามากเรามีวัย ๘๐ ปี ร่างกายของตลาคคยังเป็นไปได้ก็เหมือนกับเกวียนเก่าที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ ฉะนั้น ร่างกายของตลาคคยัง สบายขึ้นก็เพราะในเวลาที่ตลาคคเข้าเจโตสมาธิอันไม่มีนิมิตเพราะไม่ได้ใจนิมิตทุกอย่าง และเพราะดับเวทนาบางอย่างได้เท่านั้น เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลยมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด^{๓๒}

จากพระสูตร เป็นการอธิบายถึงความหวงแหนความรู้ที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสต่อพระอานนท์ว่า ตลาคคไม่ได้หวงวิชาความรู้ไม่มีในไม่มีนอก ภิภุชฌายารู้อะไรอีก ตามที่พระอานนท์กราบทูลว่า พระผู้มีพระภาคจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่ยังไม่ได้ปรารถนาภิภุสงฆ์แล้วตรัสพระพุทธพจน์อย่างใดอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยไม่ได้หวงแหนวิชาความรู้แต่อย่างใดเลย ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงนั้นเป็นความจริง

สรุปความว่า มัจฉริยะ มี ๕ ประเภท ตามนัยแห่งคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา คือ

- ๑) ความตระหนี่ในอาวาส ได้แก่ ความหวงแหนที่พักอาศัยไม่ยอมให้ผู้อื่นได้อาศัยอยู่ด้วยกับตน
- ๒) ความตระหนี่ตระกูล ได้แก่ ความหวงแหนในตระกูลอุปฐาก ความหวงแหนในตระกูลที่สูงศักดิ์ไม่ยอมให้ผู้อื่นที่มีฐานะต่ำกว่ามาอยู่ร่วมในตระกูลด้วย
 - ๓) ความตระหนี่ในลาภ ได้แก่ ความหวงแหนในลาภสักการะของตนไม่แบ่งปันให้ผู้อื่นได้มีโอกาสได้รับในลาภนั้น
 - ๔) ความตระหนี่ในวรรณะ ได้แก่ ความหวงแหนในเรื่องของคุณความดี ศักดิ์ศรี ที่ตนพึงมีไม่ยอมให้ผู้อื่นมีเหมือนอย่างตน
 - ๕) ความตระหนี่ในธรรม ได้แก่ ความหวงแหนวิชาความรู้ที่ตนมีอยู่ไม่ยอมสอนให้ผู้อื่นได้รู้เหมือนอย่างตน

^{๓๒} ส.ม. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๒๒๓.

๒.๓ ลักษณะของมัจฉริยะ

ในอรรถกถา มหาโควินทสูตร กล่าวว่า “ความตระหนี่มีความกระด้างและความเหนียวแน่นเป็นลักษณะ”^{๓๓}

ความตระหนี่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจากจิตใจแต่จะแสดงออกทางกิริยาให้รู้ว่าบุคคลนั้นมีความตระหนี่อยู่ในจิตใจหรือไม่นั้น ดังที่ปรากฏในมหาโควินทสูตร ว่า ความกระด้างและความเหนียวแน่นเป็นลักษณะของความตระหนี่ ถ้าไม่แสดงกิริยาออกมาให้รู้เห็นอย่างนี้ก็ไม่สามารถรู้ว่าบุคคลนั้นเป็นผู้ตระหนี่ ดังที่พระมหาโมคคัลลานะได้ถามนางเปรต ว่า “เธอได้ทำกรรมชั่วทางกาย วาจา ใจ อะไรไว้หรือเพราะผลกรรมอะไร เธอจึงได้รับทุกข์เช่นนี้”^{๓๔} นางเปรตจึงตาม ว่า “ได้มีภิกษุรูปหนึ่งอยู่ประจำในวัดของดิฉัน มักริษยา ตระหนี่ตระกูล ผูกขาดในเรือนของดิฉัน มีใจกระด้าง มักด่าว่า (ภิกษุอาคันตุกะทั้งหลาย)”^{๓๕} “ดิฉันเชื่อคำของท่าน ได้ด่าว่าภิกษุทั้งหลาย เพราะผลกรรมนั้นดิฉันจึงต้องจากโลกนี้ไปยังเขตโลก”^{๓๖} จะเห็นได้ว่าการกระทำของนางเปรตนั้นเป็นการแสดงออกจากข้างในสู่ข้างนอกเป็นการแสดงกิริยาไม่สมควรออกมาด้วยความที่มีใจกระด้าง แล้วแสดงออกให้รู้ด้วยกิริยาทางกาย และวาจา เป็นต้น

๒.๓.๑ ความกระด้าง หมายถึง “ความไม่อ่อนนุ่ม ความไม่อ่อนโยน ความหยาบคาย ความดื้อรั้น”^{๓๗}

ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง
ในภายในหรือในภายนอก
แต่ไม่ควรทำความดื้อรั้นเพราะคุณธรรมนั้น
เพราะการทำความดื้อรั้นนั้น
ผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่า เป็นความดับกิเลส^{๓๘}
จิตของเราถูกร้อยไว้ด้วยความลึงเลสงสัย
ประกอบด้วยความแข่งดีมีกำลัง ถึงความกระด้าง
เพราะใจประกอบด้วยความ โกรธ ถูกความโลกคอยทำลาย^{๓๙}

^{๓๓} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๖๓.

^{๓๔} จุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๗๗๖/๒๕๔.

^{๓๕} จุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๗๗๗/๒๕๔.

^{๓๖} จุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๗๗๘/๒๕๔.

^{๓๗} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๗๘๐.

^{๓๘} จุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๒๔/๗๒๒.

^{๓๙} จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๗๕๒/๔๖๖.

จากพระสูตร บุคคลผู้รู้คุณธรรมทั้งภายในและภายนอกแล้วย่อมไม่เป็นคนที่ दौरानอันเป็นเหตุให้เกิดกิเลส ไม่สามารถดับกิเลสได้ และภาวะจิตใจอันมีความล่งเลงสยของบุคคลนั้นว่าเป็นผู้ที่มีความกระด้าง เพราะประกอบด้วยความ โกรธ และความ โลก คอยบั่นทอนความคุณธรรมที่จะบังเกิดขึ้นกับบุคคลนั้น

๒.๓.๒ ความเหนียวแน่น หมายถึง “บุคคลผู้ไม่เอื้อเฟื้อ เป็นภาวะแห่งบุคคลผู้เห็นแก่ตัว เป็นชื่อของความกล้าแข็ง เพราะบุคคลผู้ประกอบด้วยความตระหนี่นั้นย่อมห้ามแม้บุคคลอื่นผู้ให้แก่บุคคลเหล่านั้น”^{๔๐} สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ใน สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ว่า

มหาบพิตร บุรุษเจัญใจไม่มีศรัทธา
เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น มีความค้ำริชัว
เป็นมิจนาทัญญู ไม่มีความเอื้อเฟื้อ
ค่าบริภาษสมณะ หรือพราหมณ์ หรือวณิกอื่น ๆ
เขาเป็นคนไม่มีประโยชน์ เป็นคนมักโกรธ
ย่อมห้ามคนที่กำลังจะให้สิ่งของเครื่องใช้แก่คนที่กำลังขอ^{๔๑}

บุคคลใดเห็นขากทั้งหลายแล้วให้จิตยับยั้งอยู่ คือให้ทนหน่ออยู่ด้วยความขี้นเหนียว ผู้ไม่เอื้อเฟื้อภาวะแห่งความเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อ บุคคลผู้มีช้อนในมือ เมื่อจะถือเอาข้าวจากหม้อซึ่งเต็มเสมอปากหม้อ ย่อมถือเอาด้วยปลายช้อนอันแคบทุกส่วน ก็ไม่อาจเพื่อถือเอาให้เต็ม ฉนั้นจิตใจของบุคคลผู้ตระหนี่ก็ฉนั้นนั้นย่อมคับแคบ เมื่อจิตคับแคบ แม้กายก็คับแคบถอยกลับ ย่อมไม่ยื่นให้เพื่อชนเหล่านั้น เพราะฉนั้น ความเป็นคนมีใจแคบเหมือนช้อนเครื่องคคข้าว ความไม่เผื่อแผ่แห่งจิต ได้แก่ การที่จิตกันเอาไว้ โดยประการที่ไม่เหยียดไปโดยอาการมีการให้ทาน เป็นต้น ในการทำอุปการะแก่ชนเหล่านั้น ก็เพราะคนตระหนี่ยอมไม่ปรารถนาจะให้สิ่งอันมีอยู่ของตนแก่ชนเหล่านั้น อยากจะรับแต่ของคนอื่น ฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบความตระหนี่นั้นมีการช้อนสมบัติของตนเป็นลักษณะ หรือความตระหนี่นั้นมีการถือเอาสมบัติของคนอื่นเป็นลักษณะ ด้วยอำนาจแห่งความเป็นไปว่าความอัศจรรย์นี้ จึงมีแก่เราคนเดียว อย่างมีแก่คนอื่น^{๔๒}

^{๔๐} อภ.สจ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๓๑.

^{๔๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๓.

^{๔๒} อภ.สจ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๓๒.

ตั้งที่ทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาค ว่า คนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น บริภาษผู้อื่น ทำอันตรายแก่คนเหล่านี้ผู้ให้อยู่วิบากของคนเหล่านั้นจะเป็นเช่นไร และภพหน้าจะเป็นเช่นไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า คนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น บริภาษผู้อื่น ทำอันตรายแก่คนเหล่านี้ผู้ให้อยู่คนเหล่านั้นย่อมบังเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือยมโลกถ้าพวกเขาเกิดเป็นมนุษย์ ก็เกิดในตระกูลคนยากจนซึ่งจะหา ท่อนผ้า อาหาร ความยินดี และความสนุกสนานได้ยาก^{๔๓}

การใช้จ่ายทรัพย์ของบุคคลมาแสดงให้เห็นว่าการใช้จ่ายทรัพย์ของบุคคลจะมากหรือน้อยไม่ได้เป็นเกณฑ์ตัดสินว่าบุคคลนั้นเป็นผู้มีมัจฉริยะ คือ ความตระหนี่หรือไม่ แต่ขึ้นอยู่กับความ ถูกต้องและเหมาะสมในการจ่ายทรัพย์เป็นสำคัญ คือ คนที่รู้จักใช้จ่ายทรัพย์ไปในทางที่จำเป็นและมีประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคมโดยรวมตามความเหมาะสม เช่นนี้ไม่จัดว่าเป็นผู้มีความตระหนี่ส่วนคนที่ใช้จ่ายทรัพย์อย่างฟุ่มเฟือยไปในทางที่ไม่เป็นประโยชน์ในทางที่ไม่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของตนเองทั้งไม่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม แต่ในสิ่งที่จำเป็นและมีประโยชน์กลับไม่ยอมใช้ไม่ยอมจ่าย ลักษณะพฤติกรรมเช่นนี้จัดว่าเป็นผู้ความตระหนี่โดยแท้ ในอภิธรรมปิฎก ธรรมมสังคณี อัญญาสาลินีอรรถกถา ได้อธิบาย มัจฉริยะ ไว้ว่า

ชื่อว่า มัจฉริ (ความตระหนี่) ด้วยสามารถการเห็นแก่ตัว อาการแห่งความตระหนี่ ชื่อว่า มัจฉรายนา (กิริยาที่ตระหนี่) ภาวะแห่งจิตที่ถูกความตระหนี่ให้เป็นไปแล้ว พรุ่งพร้อมด้วยความตระหนี่ ชื่อว่า มัจฉรายิตตุด์ (ความตระหนี่) บุคคลที่ชื่อว่า วิวิจิโธ (ผู้หวงแหน) เพราะ อรรถว่าปรารถนาสมบัติทั้งหมดของตนไม่ให้เสื่อมสูญไป ด้วยคิดว่า ขอสมบัติทั้งปวงจงมีแก่เราเท่านั้น จงอย่ามีแก่คนอื่น ดังนี้ ภาวะแห่งบุคคลผู้หวงแหน ชื่อว่า เววิจฉิ (ความหวงแหน) คำว่า ความหวงแหนนี้ เป็นชื่อของความตระหนี่อย่างอ่อน^{๔๔}

ความตระหนี่อันเป็นมลทินอย่างใดอย่างหนึ่ง ของบรรดาธรรมฝ่ายดี อันเป็นอุปกิเลส ทำลายความส่องใสของจิต มีลักษณะไม่ยอมให้สมบัติของตนทั่วไปแก่คนอื่น อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่และมลทินมีอิสสา โลกะและโทสะ เป็นต้น อันทำอันตรายแก่ท่านแม้อื่น จะไม่พึงครอบงำจิตของสัตว์เหล่านั้น โดยอาการที่ไม่มีเจตนาจะให้หรือมีเจตนาไม่บริสุทธิ์ ก็ใครเล่าเมื่อรู้ผลของท่านโดยชอบจะพึงให้ออกาสแก่ความตระหนี่อันเป็นมลทินในจิตของตนได้^{๔๕}

^{๔๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๘/๖๒-๖๓.

^{๔๔} อภิ.สจ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๓๑.

^{๔๕} พุ.อติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๗๐.

จากเนื้อความที่ยกมานี้ เป็นที่ชัดเจนอยู่แล้วว่า ผู้ที่มีความตระหนี่นั้นย่อมไม่ต้องการเสียดละ เป็นเหตุให้สังคมมีช่องว่างระหว่างคนร่ำรวยกับคนยากจน สังคมเกิดขึ้นขึ้นขึ้น และนอกจากนี้ ความตระหนี่นอกจากจะไม่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นแล้วยังเป็นโทษต่อตนเอง และทำร้ายผู้อื่นให้ตกอยู่ในความลำบาก บุคคลนั้นเมื่อตายไปจะบังเกิดในนรกเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ถ้าเกิดเป็นมนุษย์จะอยู่ในตระกูลที่ยากจน เมื่อเป็นเช่นนี้ ต้องพยายามลดละมัจฉริยะ หรือผ่อนคลายมัจฉริยะไม่ใช่ไปย่ำให้มัจฉริยะเข้มขึ้นขึ้นหรือแรงขึ้น ไม่ยึดมั่นถือมั่น ว่าของเรา พวกเรา หากไม่ยึดถือเสียแล้วความตระหนี่ย่อมไม่เกิดขึ้น

สรุปความว่า ลักษณะของมัจฉริยะที่ปรากฏในอรรถกถาหาโควินทสูตร มีลักษณะของความกระด้าง และความเหนียวแน่นเป็นลักษณะเฉพาะของมัจฉริยะ

ความกระด้าง เป็นอาการของความไม่อ่อนนุ่ม ความไม่อ่อนโยน มีความหยาบคาย คือ รื่น สิ่งเหล่านี้เป็นอาการที่เกิดจากลักษณะของผู้ที่มีมัจฉริยะที่เต็มไปด้วยความตระหนี่ หวงแหนโลก อิจฉาผู้อื่นจึงทำให้เกิดลักษณะของกิริยาอาการของความกระด้างทางด้านร่างกาย และความกระด้างทางจิตใจที่แสดงออกมาให้เห็นอย่างชัดเจน เช่น ภิกษุ ก. มีความอิจฉา หวงแหนที่อุปัฏฐากของตนได้ให้การอุปฐาก ภิกษุรูปอื่นจึงมีกิริยาที่ไม่อ่อนโยน มักโกรธ พุดคำหยาบต่อภิกษุรูปอื่นที่ได้รับการอุปฐากจากอุปัฏฐากของตน เป็นต้น

ความเหนียวแน่น เป็นอาการของความไม่เอื้อเฟื้อเป็นผู้ที่เห็นแก่ตัว ไม่ชอบช่วยเหลือผู้อื่นเป็นลักษณะของบุคคลที่มีมัจฉริยะ ความตระหนี่ หวงแหนในทรัพย์สินของตนเองไม่ยอมแบ่งปันให้กับผู้อื่น ไม่ยอมช่วยเหลือเกื้อกูลต่อผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก ได้แก่ ผู้ไม่เอื้อเฟื้อในภาวะแห่งความเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อแก่บุคคลอื่น เปรียบเสมือนผู้มีช้อนในมือ ตักข้าวด้วยปลายช้อนอันแคบก็ไม่อาจที่จกตักข้าวให้เต็มภาชนะได้ ฉะนั้น จิตของบุคคลผู้ตระหนี่ก็ฉันทันนั้นย่อมคับแคบ เมื่อจิตคับแคบ แม้กายก็คับแคบด้วย ย่อมไม่ยื่นมือให้เพื่อชนเหล่าอื่น ฉะนั้น ความเป็นคนมีใจแคบเหมือนช้อนเครื่องคดข้าว ความไม่เผื่อแผ่แห่งจิต ได้แก่ การที่จิตกันเอาไว้ โดยประการที่ไม่เหยียดไปโดยอาการมีการให้ทาน เป็นต้น ในการทำอุปการะแก่ชนเหล่าอื่น ก็เพราะคนตระหนี่ย่อมไม่ปรารถนาจะให้สิ่งอันมีอยู่ของตนแก่ชนเหล่าอื่น อยากรับแต่ของคนอื่น ฉะนั้น

จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยความหมาย ลักษณะ ประเภทของมัจฉริยะในพระพุทธศาสนา เถรวาท ในบทนี้ผู้วิจัยสรุปได้ ดังต่อไปนี้

มัจฉริยะ หมายถึง อารมณ์ที่เกิดขึ้นกับจิตใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่งทำให้เกิดความหวงแหน ตระหนี่เกิดขึ้นได้ ความตระหนี่ เสียดาย หวงแหน แสดงให้เห็นถึงลักษณะกิริยาอาการของคนที่มีความเหนียวแน่น ไม่มีความเอื้อเฟื้อต่อคนอื่นแล้ว ยังห้ามหรือคอยขัดขวางคนที่กำลังให้

หรือเสียสละแก่ผู้อื่นอีกด้วยซึ่งเป็นอาการทางจิตที่ถูกอกุศลธรรมอย่างหนึ่งปรุงแต่ง เป็นเหตุให้บุคคลเกิดความหวงแหนในสมบัติของตน และเมื่อเกิดความหวงแหนแล้ว ก็ย่อมเป็นเหตุให้เกิดการกีดกัน ไม่อยากให้คนอื่นมามีส่วนเกี่ยวข้องในสมบัติของตนนั้น ทำให้บุคคลนั้นกลายเป็นคนเห็นแก่ตัวมีจิตใจคับแคบขาดความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

มัจฉริยะ มี ๕ ประเภท ตามนัยแห่งคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา คือ

ความตระหนี่ในอวาส ได้แก่ ความหวงแหนที่พักอาศัยไม่อยากให้ผู้อื่นได้อาศัยอยู่ด้วยกับตน

ความตระหนี่ตระกูล ได้แก่ ความหวงแหนในตระกูลอุปฐาก ความหวงแหนในตระกูลที่สูงศักดิ์ไม่อยากให้ผู้อื่นที่มีฐานะต่ำกว่ามาอยู่ร่วมในตระกูลด้วย

ความตระหนี่ในลาภ ได้แก่ ความหวงแหนในลาภสักการะของตนไม่แบ่งปันให้ผู้อื่น ได้มีโอกาสได้รับในลาภนั้น

ความตระหนี่ในวรรณะ ได้แก่ ความหวงแหนในเรื่องของคุณความดี สักดิ์ศรี ที่ตนพึงมี ไม่อยากให้ผู้อื่นมีเหมือนอย่างตน

ความตระหนี่ในธรรม ได้แก่ ความหวงแหนวิชาความรู้ที่ตนมีอยู่ไม่ยอมสอนให้ผู้อื่น ได้รู้เหมือนอย่างตน

มัจฉริยะ ตามที่ปรากฏในอรรถกถามหาโควินทสูตร มีความกระด้างและความเหนียวแน่นเป็นลักษณะอย่างเห็นได้ชัด ดังนี้

ความกระด้าง เป็นอาการของความไม่อ่อนนุ่ม ความไม่อ่อนโยน มีความหยาบคาย ดื้อรั้น สิ่งเหล่านี้เป็นอาการที่เกิดจากลักษณะของผู้ที่มีมัจฉริยะที่เต็มไปด้วยความตระหนี่ หวงแหนโลก อิจฉาผู้อื่นจึงทำให้เกิดลักษณะของกิริยาอาการของความกระด้างทางด้านร่างกาย ทางจิตใจ ที่แสดงออกมาให้เห็นได้ในลักษณะของความไม่อ่อนนุ่มต่อมคน เป็นคนดื้อรั้นเห็นแก่ตัว เป็นดั่ง

ความเหนียวแน่น เป็นอาการของความไม่เอื้อเฟื้อเป็นผู้ที่เห็นแก่ตัว ไม่ชอบช่วยเหลือผู้อื่นเป็นลักษณะของบุคคลที่มีมัจฉริยะ ความตระหนี่ หวงแหนในทรัพย์สินของตนเองไม่ยอมแบ่งปันให้กับผู้อื่น

บทที่ ๓

สาเหตุของการเกิดมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท

มัจฉริยะ ความตระหนี่ หวงแหนในทรัพย์ที่เป็นของตน การที่มัจฉริยะจะเกิดขึ้นได้ย่อมมีสาเหตุของการเกิด ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นย่อมมีเหตุมีปัจจัยในการเกิด จะเกิดขึ้นเองไม่ได้ เช่น ต้นมะขามจะเป็นต้นมะขามได้ก็ต้องมีเมล็ดเป็นเหตุมีน้ำ แร่ธาตุ อากาศเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น ฉะนั้น มัจฉริยะที่ต้องอาศัยหลักธรรมอื่นๆ คือ โลภะ โทสะ โมหะ ที่เป็นฝ่ายอกุศลธรรมเป็นเหตุให้เกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ดังนี้

๓.๑ โลภะ คือ “ความอยากได้”^๑

ความอยากได้ กำหนดชนิดในคน สัตว์สิ่งของ โดยวิธีทุจริต คือ เป็นความอยากที่เข้มข้น รุนแรงถึงขั้นคิดถ้อย โกง หรือแสวงหาในทางที่ไม่ถูกต้อง เช่น การปล้น ขโมย หลอกหลวง และวิธีอื่นๆ ที่จัดเข้าอยู่ในหมวดทุจริต พันเอกปิ่น มุทุกันต์ ได้กล่าวไว้ว่า “ความจริงโลภะยังมีสองชั้น คือ โลภะเฉยๆ ชั้นหนึ่งแล้ววิสมโลภะอีกชั้นหนึ่ง ชั้นวิสมโลภะนี้บาลีบางแห่งใช้คำว่า อติโลภะ”^๒ ความโลภะเฉยๆ เป็นความอยากในทางทุจริต แต่มีข้อแตกต่างจากวิสมโลภะคือ เลือกรคน วัตถุ และวิธีการในการแสวงหา ส่วนข้อวิสมโลภะเป็นความอยากได้ในทางทุจริตเช่นกัน แต่ไม่เลือกบุคคล วัตถุและวิธีการ แม้แต่ผู้มีบุญคุณก็ไม่ยกเว้น เรื่องความโลภไม่ใช่สิ่งที่กำหนดด้วยวัตถุสิ่งของ แต่กำหนดที่เจตนาว่าทุจริตหรือไม่ ดังนั้น แม้ว่าจะอยากได้มากเท่าใดก็ไม่จัดอยู่ในหัวข้อโลภะ ถ้าหากไม่คิดจะทำการทุจริต คนที่มีโลภะนี้ พันเอกปิ่น มุทุกันต์ กล่าวว่าเหมือนคนที่ถูกเผาอยู่ด้วยอารมณ์ ๓ ประการ คือ “ถูกเผาด้วยอารมณ์อันเกิดจากความโลภ ถูกเผาด้วยกรรมอันเกิดแต่ความโลภ และถูกเผาด้วยผลกรรมอันเกิดแต่ความโลภ”^๓

^๑ อจ.ทูก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๖.

^๒ พันเอกปิ่น มุทุกันต์, *สนิมในใจ*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสารมวลชน, ๒๕๓๓), หน้า ๔๘.

^๓ พันเอกปิ่น มุทุกันต์, *พุทธศาสตร์ ภาค ๒*, จำนวน ๒ เล่ม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๗๐.

ดังนั้น คนที่มีความโลภเกิดขึ้นในจิตใจเมื่อใด เมื่อนั้นจิตย่อมเป็นทุกข์ กระสับกระส่าย เพราะความอยากได้ โดยการแสวงหาในทางที่ไม่ถูกต้อง หากบุคคลรู้จักสละความโลภ ความต้องการออกจากจิตใจได้มากเท่าใด เมื่อนั้นคนๆ นั้นย่อมอยู่เป็นปกติสุข ความโลภประกอบด้วยกิเลส ตัณหา เป็นอารมณ์ที่มีตั้งแต่หายไปถึงละเอียดที่เป็นสาเหตุของการเกิดมัจฉริยะ ดังนี้

๓.๑.๑ อภิขณวิสมโลภะ แปลว่า “ความอยากลุ่มๆ ดอนๆ ด้วยอำนาจความเพ่งเล็ง”^๔ เป็นความโลภอย่างแรง แสดงออก เช่น ปลิ้น จี๋ ลักขโมย โดยไม่เลือกวิธีการ ไม่เลือกบุคคลและวัตถุสิ่งของ ขอให้ได้เป็นพอ หรืออาจเรียกว่า โลภะหรือมหิจฉตา^๕ก็ได้ แสดงออกมาลักษณะหมิ่นของๆ ตน อยากได้ของๆ คนอื่น มีความรู้สึกว่าจะของคนอื่นดีกว่าของตนเอง พระสิริมังคลาจารย์กล่าวไว้ใน มงคลัตถปิณีว่า “วัตถุที่ตนได้แล้ว แม้เป็นของประณีต ก็ยอมปรากฏแก่ผู้ปรารถนาเกินคุณของแล้ว วัตถุที่คนอื่นได้ แม้เป็นของแล้ว ก็ยอมปรากฏคุณของประณีต”^๕ พระเทพเจติยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร) ยังได้กล่าวไว้อีกว่า “จิตที่ประกอบด้วยกิเลส อาศัยกิเลสเป็นเครื่องปกคลุมจิตใจของเราแล้ว เราก็เลยมองไม่เห็นว่ามีสิ่งใดถูกสิ่งใดผิด”^๖ ดังนั้น บุคคลที่ฉลาดนั้น แม้จะคิดหรือทำสิ่งใดยอมเป็นไปเพื่อความไม่เบียดเบียนคนอื่น หากทุกคนเป็นผู้ฉลาดแล้ว ย่อมยังกุศลให้ถึงพร้อม เรียกว่า กุศลัสตูปสัมปทา

ดังนั้น ความอยากลุ่มๆ ดอนๆ นี้เป็นความโลภะอันเกิดจากความต้องการของบุคคล แต่ละบุคคลไม่เหมือนกันบางคนก็ไม่มี ความอยากในลักษณะนี้ การที่บุคคลมีความต้องการมากเกินไปเกินความต้องการของตนแล้วเมื่อไม่ได้ในทางที่ถูกก็ต้องการหาทางที่จะเอามาเป็นของตนในทางที่มิชอบโดยการจี๋ ปลิ้น ลักขโมย วิธีใดวิธีหนึ่งไม่สนใจในเรื่องของศีลธรรม ไม่สนใจว่าผู้ที่ถูกกระทำนั้นจะมีความรู้สึกอย่างไร เมื่อได้สิ่งที่ต้องการแล้ว ก็ยอมมีความต้องการในสิ่งอื่นอีก พฤติกรรมนี้เป็นพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดเป็นสาเหตุของมัจฉริยะได้ เพราะความโลภเป็นความต้องการที่ไม่ยอมเสียดสละให้ผู้อื่นต้องการได้อย่างเดียวเท่านั้น

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๔.

^๕ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มงคลัตถปิณีแปล เล่ม ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, จำนวน ๔ เล่ม, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๗๒.

^๖ พระเทพเจติยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร), คุณค่าของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทประชาชน จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๒๖.

๓.๑.๒ **อภิชฌา** คือ ความเพ่งเล็งทรัพย์สินของผู้อื่น จ้องจะเอาของเขา แต่ยังไม่สงวนท่าที ไม่แสดงออก ความโลภขั้นนี้ตัดสินลงไปว่าจะทำการทุจริต ทำให้จิตใจคั่นร่นเพื่อจะถือเอาทรัพย์สินของคนอื่นมาเป็นของตน ในอภิธรรมปิฎกกล่าวว่า “อภิชฌานั้นมีองค์ประกอบ ๒ คือ ปรกณฺท์ (สิ่งของของผู้อื่น) อคฺตโน ปริณามนญฺจ (น้อมมาเพื่อตน)”^๗ เป็นอนุสัยกิเลสที่ละเอียด ซ่อนเร้นอยู่ในใจของบุคคล และเป็นกิเลสที่ทำให้เศร้าหมอง อันเป็นภัยต่อตนเอง ยังไม่เป็นที่ภัยต่อบุคคลอื่นหรือสังคม ดังเนื้อความที่ว่า

กิเลสทั้งหมดที่เรียกว่าอสาვეเครื่องหมักคองบ้าง เรียกว่า กิเลสเครื่องเศร้าหมองบ้างแต่เมื่อ กิเลสเหล่านี้ยังไม่ลงมาสู่ความเป็นกรรมก็ยังไม่วิบาก คือ ผล เมื่อใดกิเลสเหล่านี้แรงขึ้น จนเรียกว่ากรรม บัญญัติไว้ว่ากรรมต่อจากนั้นจึงมีวิบาก คือ ผล กิเลสทั้งหลายเหล่านี้ที่จะ มีวิบากได้ พระพุทธเจ้าทรงจัดไว้ ๓ ประการ คือ ที่เรียกว่า มโนกรรม คือ เหล่านี้ อภิชฌา ความเพ่งเล็งอยากได้ของๆ คนอื่น^๘

ดังนั้น ความเพ่งเล็งจ้องจะเอาทรัพย์สินของคนอื่นนั้นเป็นการคิดที่ไม่ดีประกอบด้วยเจตนาอยากได้สิ่งของของผู้อื่นที่ไม่ใช่ของตนมาครอบครองนั้น ไม่ว่าจะกระทำโดยวิธีใดก็ตามสิ่งที่ได้มานั้น ย่อมไม่เป็นกุศลแก่เรา การที่มีเจตนาอยากได้ในสิ่งของที่มีเจ้าของแล้วนั้นเป็นความต้องการที่ผิด ความปรารถนาในสิ่งของที่มีเจ้าของหวงแหนแล้วกระทำลงด้วยวิธีที่ผิดศีลธรรม ละเมิดในสิทธิของผู้อื่น เป็นการกระทำที่เลวทราม ผู้ที่มีความอยากในลักษณะนี้ย่อมเป็นบุคคลที่ประกอบด้วยจิตที่มีความหวงแหนในทรัพย์สินของตนไม่ยอมเสียดูแลให้กับผู้อื่น ที่เรียกว่า มัจฉริยะ

๓.๑.๓ **ปาปิจตตา** ความปรารถนาลามกหรือความอยากได้อย่างเลวทราม คือ เป็นความอยากได้โดยวิธีที่ผิดศีลธรรม ไม่เลือกวิธีการ ไม่ว่าจะผิดกฎหมายหรือผิดศีลธรรมก็ไม่เกรงกลัว จิตใจขาดความละอายต่อความชั่ว ไม่เกรงกลัวต่อผลของความชั่วที่จะได้รับ ในคัมภีร์วิภังค์อธิบายคำว่า ปาปิจตตา ไว้ว่า

คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ขอประชาชนจงเข้าใจเราว่าเป็นผู้มีศรัทธา เป็นผู้ผู้ศีลปรารถนาว่า ขอประชาชนจงเข้าใจเราว่า เป็นผู้ผู้มีศีลเป็นผู้มีสุตะน้อยปรารถนาว่า

^๗ อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๕๕.

^๘ สมเด็จพระวันรัต (จิบ ฐิตธมฺโม), **ประทีปใจ**, (กรุงเทพมหานคร: ชวนพิมพ์ ๒๕๓๘), หน้า ๒๖.

ขอประชาชนจงเข้าใจเราว่า เป็นผู้ที่มีสติเป็นผู้มีสุตะน้อยปรารถนาว่า ขอประชาชนจงเข้าใจเราว่า เป็นผู้ที่มีสุตะมาก เป็นผู้ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่ปรารถนาว่า ขอประชาชนจงเข้าใจเราว่า เป็นผู้ชอบสงัดเป็นผู้เกียจคร้านปรารถนาว่า ขอประชาชนจงเข้าใจเราว่า เป็นผู้บำเพ็ญเพียร เป็นผู้มึนสติหลงลืมปรารถนาว่า ขอประชาชนจงเข้าใจเราว่า เป็นผู้ที่มีสติตั้งมั่น เป็นผู้ที่มีจิตไม่เป็นสมาธิปรารถนาว่า ขอประชาชนจงเข้าใจเราว่า เป็นผู้ที่มีจิตเป็นสมาธิ เป็นผู้ที่มีปัญญาทรามปรารถนาว่า ขอประชาชนจงเข้าใจเราว่า เป็นผู้ที่มีปัญญา เป็นผู้ยังไม่สิ้นอาสวะปรารถนาว่า ขอประชาชนจงเข้าใจเราว่า เป็นผู้สิ้นอาสวะ ความอยากได้ความปรารถนา ความปรารถนา ลามก ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิต มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ปาปิจฉตา^๕

ดังนั้น ความปรารถนาอันลามก เป็นความอยากได้ที่เลวทรามกระทำในสิ่งที่ผิดศีลธรรม จรรยา ผิดกฎหมาย ไม่มีความละเอียด และเกรงกลัวต่อบาปกรรมที่เราได้กระทำลงไป ดังที่ปรากฏในคัมภีร์วิภังค์ข้างต้นว่า บุคคลที่ไม่สิ้นอาสวะย่อมมีความปรารถนาในสิ่งที่ตนปรารถนาอันลามก เป็นความอยากที่หนาแน่นไปด้วยกิเลสตัณหา ซึ่งความปรารถนาอันลามก เลวทรามนี้จึงเป็นสาเหตุของมัจฉริยะได้ เพราะผู้ที่มีความปรารถนาอันเลวทรามย่อมไม่มีจิตที่ประกอบด้วยการปริจจาคทาน จิตของเขาย่อมประกอบด้วยความหวงแหนในทรัพย์ของตนเอง

๓.๑.๔ มหิจฉา คือ ความอยากได้มากเกินเหตุเกินฐานะ คนที่มีมหิจฉาได้แก่คนที่เรากล่าวกันว่า เป็นความเห็นแก่ได้ มักมาก คนขี้อาเปรียบ ความอยากได้มากจนไม่เห็นคนอื่น มักแสดงออกมาในลักษณะการประกาศตนเอง และไม่ประมาณในการรับสิ่งของเป็นบุคคลที่มีแต่ความอยากได้อยากมีในสิ่งที่ตนยังไม่มี และในสิ่งที่ตนมีแล้วอยากจะมีอีกเกินฐานะที่ตนมีอยู่ ดังปรากฏใน มังคลัตถทีปนี ว่า “ก็ความขกย่องคุณที่มีอยู่ และความไม่รู้จักประมาณในการรับ ชื่อว่า มหิจฉตา”^๖ มหิจฉา เป็นความโลภชั้นกลาง วสัน อินทสระ กล่าวไว้ว่า “ความโลภชั้นกลาง ท่านเรียกว่า คิทธิโลกะ คือ ความติดใจพัวพันในทรัพย์สินของตน สยบอยู่ พอใจอยู่ หมกหมุ่นลุ่มหลงอยู่ แม้ในทรัพย์สินของตนเอง ไม่บริโภคนใช้สอย ด้วยการรู้เท่าทัน ด้วยปัญญาอันคิดจะสลัดออก

^๕ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๕๑/๕๕๑.

^๖ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มังคลัตถทีปนี แปลเล่ม ๔, หน้า ๘๓.

(นิสสรณปัญญา) รวมความว่า ความยึดติดนั่นเอง^{๑๑} นอกจากนี้แล้ว มหิจจตา ดังกล่าว เป็นความรู้สึกงูใจในสิ่งใดถือเอามาเพื่อตนเป็นใหญ่ชอบกอบโกย เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของมหิจจตา ดังข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์วิภังคที่ว่า

ความอยากได้ยิ่งๆ ขึ้นไปของภิกษุผู้ไม่สัน โดยด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
 ทิลาณปัจฉยเกสัชชบริวาร หรือด้วยกามคุณ ๕ ตามมีตามได้ ความอยากได้ ความปรารถนา
 ความอยากได้เกินประมาณ ความกำหนด ความกำหนดนัก ความกำหนดแห่งจิต มีลักษณะเช่น
 ว่าเป็น เรียกว่า มหิจจตา^{๑๒}

ดังนั้น ลักษณะของมหิจจตาจะเห็นได้ว่าเป็นความอยากอันเป็นลักษณะของตัณหา
 ซึ่งในเนื้อความดังกล่าวที่ยกมานั้น พระพุทธเจ้าทรงมุ่งสอนพระภิกษุเป็นสำคัญ คือ ต้องมีความ
 สันโดยนในจิวร บิณฑบาต เสนาสนะและยารักษาโรคนั่นเอง ในที่นี้ หากภิกษุมีมหิจจตาแล้ว
 ย่อมทำให้เกิดความกำหนัด ความมกมาก ที่พระองค์สอนเรื่องนี้ก็เพื่อจะให้ภิกษุเสียดสนั่นเอง
 ไม่ว่าจะ เป็นจิวร เป็นต้น ไม่ควรเก็บไว้มากจนเกินเหตุ ย่อมเป็นสาเหตุแห่งการเกิดมัจฉริยะได้

๓.๑.๕ กามราคะ ความกำหนัดยินดีในกามารมณ์ หรือความกำหนัดด้วยอำนาจแห่ง
 กิเลสกาม มีความหมายส่อไปในกามารมณ์หรือประเวณี ยังมีอีกหลายคำที่มีความหมายอย่าง
 เดียวกัน แต่ไม่ได้จัดอยู่ในหมวดธรรมใด ใช้เป็นเพียงคำประกอบหรือคำอธิบาย หรือใช้เป็นไวพจน์
 แทนกามราคะในบางโอกาสเท่านั้น คือ ฉันทราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ)
 สังกัปปราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจดำริ) นันทิราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดี)

ดังนั้น ความกำหนัดในอารมณ์มาก ๆ ย่อมก่อให้เกิดความหวงแหนในสิ่งที่ตนมีอยู่หรือ
 ครอบครองอยู่นั้น ด้วยอำนาจของความพอใจ ด้วยอำนาจของความยินดีในสิ่งของ หรือวัตถุ
 ที่น่าใคร่น่าปรารถนา ความกำหนัดนี้ย่อมนำมาซึ่งจิตที่ประกอบด้วยความตระหนี่ หวงแหน ในสิ่ง
 ที่ตนมีอยู่

^{๑๑} วคิน อินทสระ, การช่วยเหลือตนเอง, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
 วิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖๓-๖๔.

^{๑๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๕๐/๕๕๑.

๓.๑.๖ **รูปราคะ** ความกำหนดในรูปหรือรูปธรรมอันประณีตงดงาม เช่น บุคคลหรือสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือแม้กระทั่งวัตถุอันเป็นอารมณ์แห่งรูปฌาน รวมถึงความปรารถนาในรูปภพด้วย “รูปราคะ ความคิดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน”^{๑๓} รูปราคะ จักอยู่ในเครือเดียวกันกับกามราคะ คือ พอใจติดแน่นในวัตถุปัจฉัยกาม ส่วนรูปราคะนี้ พอใจติดแน่นในรูปส่วนๆ ไม่เกี่ยวกับกาม ไม่เกี่ยวกับความรู้สึกทางกาม หากอธิบายให้ใกล้ตัวเข้าเช่น ความกำหนดพอใจยินดีในสิ่งที่เป็นรูป แต่ไม่มีความหมายแห่งกาม ความชอบใจของบางอย่าง เช่น ชอบเครื่องมือเครื่องใช้ ชอบสะสมวัตถุโบราณ เป็นต้น ที่ไม่เกี่ยวกับกาม ชอบเล่นต้นไม้ เล่นบอล เล่นมวย เหล่านี้ เรียกว่ารูปราคะได้เหมือนกัน

ดังนั้น ความกำหนดในรูป สิ่งของอันงดงาม มีค่า ไม่อยากให้ใครได้ครอบครอง นอกจากตนนี้ เป็นความกำหนดที่จะก่อให้เกิดความหวงแหนในสิ่งของที่ตนรักไม่อยากจะแบ่งปันให้กับใคร ความกำหนดนี้จึงเป็นสาเหตุของมัจฉริยะได้อีกทางหนึ่ง

๓.๑.๗ **อรูปราคะ** ความกำหนดในอรูปรธรรม เช่น สุขเวทนา เป็นต้น ไปจนถึงอารมณ์แห่งอรูปรฌานและความปรารถนาในอรูปรภพ “อรูปราคะ คือ ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในอรูปรภพ”^{๑๔} ลักษณะเป็นสิ่งที่ไม่มีรูปเป็นนามธรรม กำหนดยินดี ที่จะเห็นได้ง่ายๆ คือ ยินดีในชื่อเสียง บุคคลที่บ้าชื่อเสียงเกียรติยศ ก็จัดเข้าอยู่ในหมวดนี้ทั้งนั้น

ดังนั้น ความกำหนดในสิ่งที่ไม่มีรูปนี้ เช่น เกียรติยศ ชื่อเสียง ความสุข ของตนไม่ยอมให้ใครได้มีเหมือนกับตน หรืออยากมีเหมือนกับผู้อื่นที่มีชื่อเสียง เกียรติยศ ตำแหน่ง ที่สูงกว่าตน เป็นความปรารถนาที่ไม่มีรูปธรรมเป็นความปรารถนาที่เกิดขึ้นกับจิตใจของบุคคลนั้น ย่อมเป็นสาเหตุของมัจฉริยะได้

กามราคะ รูปราคะ และอรูปราคะก็ดี ทั้ง ๓ อย่างนี้ มาจากสัญชาตญาณแห่งความรักตน สำหรับการจะไปรักใครหรือยึดถือยินดีในสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น ก็ด้วยอำนาจแห่งความโง่ คือ อวิชชา ราคะ ความยินดีต้องมาจากอวิชชา ถ้าไม่มีอวิชชาก็เป็นเพียงความต้องการหรือความประสงค์ที่บริสุทธิ์ ไม่มีโทษไม่มีความเลวร้ายอะไร แต่ถ้ามีอวิชชาด้วยแล้วย่อมนำมาซึ่งความเห็นแก่ตัว เห็นแต่ผลประโยชน์ของตนเป็นสำคัญ

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒.

^{๑๔} ชุ.ม. (ไทย) ๒๕/๗/๓๑. (เชิงอรรถ)

สรุปความว่า โลกที่ประกอบด้วย อภิชฌาวิสมโลกะ ความอยากลุ่มๆ ดอนๆ อภิชฌา คือ ความเพ่งเล็งทรัพย์ของผู้อื่น ปาปิจจตา ความปรารถนาลามก มหิจฉา คือ ความอยากได้มากเกินไป เหตุเกินฐานะ กามราคะ ความกำหนัดยินดีในกามารมณ์ รูปราคะ ความกำหนัดในรูป อรูปราคะ ความกำหนัดในอรูปธรรม เป็นสาเหตุของการเกิดมัจฉริยะ ความตระหนี่ ที่ทำให้บุคคลในสังคม มีความต้องการในสิ่งต่างๆ มากขึ้นเกินความพอดีกับการใช้ชีวิตจำทำให้เกิดความต้องการที่ไม่สามารถหยุดได้เพราะความโลภเป็นตัวกำหนดว่าต้องการสิ่งนั้นต้องการสิ่งนี้ที่เกินความพอดี ในการดำเนินชีวิตของบุคคลๆ หนึ่ง จนทำให้เกิดการเอาวัดเอาเปรียบกันในสังคมปัจจุบันนี้

๓.๒ โทสะ คือ “ความประทุษร้าย”^๔

ความไม่ชอบใจ ความคิดร้าย คิดทำลายผู้ที่ทำให้ตน โกรธ คือ คิดทำลาย คิดล้างผลาญ คิดให้คนอื่นเสียหาย ให้นิภัยหายวอดวายไป ในพระอภิธรรมปิฎกได้อธิบายกิริยาของโทสะไว้ว่า “การคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ความคิดประทุษร้าย การคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ความคิดปองร้าย ความโกรธ ความแค้นความคูร้าย ความปากร้าย ความไม่แจ่มชื่นแห่งจิต ในสมัยนั้น อันใด นี้ชื่อว่าโทสะ”^๖ เป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้าง โทสะมีหลายระดับ โทสะอ่อนๆ ได้แก่ ความรู้สึกหงุดหงิด ขุ่นเคืองใจ หมั่นไส้ โทสะมากก็จะต้องให้แสดงอาการ จะประทุษร้าย โทสะรุนแรงก็จะทำร้ายตนเองหรือผู้อื่นได้ ขณะที่เกิดโทสะ ภาย วาจา จะหยาบกระด้าง จะแสดงกิริยาที่ไม่น่าดูออกมา เช่น กระแทกกระทั้น มีสีหน้าบึ้งตึง หากมีมากอาจทุบตีผู้อื่น หรือฆ่าได้

ปัจจัยที่ทำให้โทสะเกิด คือ โมหะ ความไม่รู้ความไม่เข้าใจในธรรม ถ้าไม่รู้เรื่องของกรรม วิบาก เหตุและผลแล้วโทสะอาจเกิดได้ง่ายๆ เมื่อกระทบกับอารมณ์ที่ไม่ดี ไม่น่าพอใจ เช่น เห็นคนที่เราไม่ชอบการกระทำบางอย่างของเขา หรือรับประทานอาหารที่มีรสไม่อร่อย เหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นเสมอในชีวิตประจำวัน ทำให้เกิดความรู้สึกหงุดหงิดรำคาญใจ บางคนอาจจะจับโทสะไว้ไม่ได้ แสดงออกอย่างใดอย่างหนึ่งทางกาย หรือวาจา อันจะเป็นเหตุให้เกิดเรื่องราวใหญ่โตมาก ภายหลังได้ มีตั้งแต่หยาบจนถึงละเอียด ดังนี้

^๔ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๘๓.

^๖ อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๑.

๓.๒.๑ พยาบาท “ความคิดปองร้ายผู้อื่น”^{๑๓} ความผูกอาฆาต จองเวร อายากแก้แค้น ไม่ยอมอภัย บางทีข้ามภพข้ามชาติ เช่น พระเวททัตต์ผูกพยาบาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตั้งแต่ภพในอดีตมา เป็นต้น ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎกได้อธิบายความหมายของพยาบาทไว้ ดังนี้ว่า “การคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ความคิดประทุษร้าย การคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ความคิดปองร้าย ความโกรธ ความแค้นความดุร้าย ความปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต ในสมัยนั้น อันใดนี้ชื่อว่าพยาบาท”^{๑๔}

ความพยาบาทเป็นการกระทำไว้ในใจเป็นความคิดที่ชั่วร้ายหวังให้ผู้อื่นตกอยู่ในความลำบาก เดือดร้อน เป็นทุกข์ ปรารถนาให้ผู้อื่นฉิบหายเป็นความคิดที่แสดงให้เห็นว่าบุคคลนั้นมีจิตใจที่โหดร้าย คับแค้น กระด้าง ทำให้ประโยชน์ ความสุขของผู้อื่นฉิบหาย ดังปรากฏในอรรถกถาว่า

สภาวะธรรมที่ยังประโยชน์เกื้อกูลและความสุขให้พินาศไป ชื่อว่า พยาบาท พยาบาทนั้น มีความมุ่งร้าย เพื่อให้ผู้อื่นพินาศเป็นลักษณะมีโทษน้อยและมีโทษมาก เหมือนภรรยาจาก พยาบาทนั้นมีองค์ ๒ คือ ปรสตุโต (สัตว์อื่น) ตสฺส วินาสจินตา (ความคิดที่ให้สัตว์นั้นพินาศไป) ที่จริง เมื่อความโกรธมีสัตว์อื่นเป็นที่ตั้งแม้เกิดขึ้นแล้ว กรรมบถยังไม่แตกไปก่อน ตราบจนกว่าจะคิดยังสัตว์ให้พินาศว่า ไฉนหนอ สัตว์นี้พึงขาดสูญพึงพินาศ ดังนี้^{๑๕}

จากเนื้อความที่ยกมา เป็นที่ชัดเจนอยู่แล้วว่า ความพยาบาทเป็นไฟอย่างหนึ่งที่คอยเผาจิตของผู้สั่งสมเอาไว้ ยิ่งมีมากก็จะยิ่งทำให้เราร้อน เมื่อออกจากตนเอง ไปก็ไปเผาผู้อื่นให้เราร้อน ดังนั้น ไม่ควรปล่อยใจให้เกลียดชังผู้อื่นจนถึงกับพยาบาทปองร้าย เพราะเท่ากับว่าเป็นการลงโทษตนเอง กล่าวคือ นำไฟมาสูมอกตัวเอง ยิ่งหากคนอื่นทำเป็นไม่รู้ไม่เห็น ไม่เดือดร้อนด้วย ผู้เดือดร้อนแทนคือตัวผู้พยาบาทนั่นเอง เดือดร้อนเพียงฝ่ายเดียว

ดังนั้น ความพยาบาท คิดปองร้ายผู้อื่นนั้นย่อมเป็นสาเหตุของการหวงแหน เช่น หวงแหนในทรัพย์ของตน หวงแหนในลาภที่ตนควรจะได้แต่ไม่ได้ หวงแหนในเกียรติยศของตน

^{๑๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๑/๖๓.

^{๑๔} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๑.

^{๑๕} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๕๕.

เป็นต้น ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มของมัจฉริยะ ความตระหนี่ หวงแหนในสิ่งที่ตนครอบครองอยู่ เมื่อมีใครมาแทนที่หรือเป็นเจ้าของสิ่งนั้น ยอมรับกับความเป็นจริงจึงเกิดขึ้นไม่ได้จึงคิดประทุษร้ายผู้อื่น

๓.๒.๒ ปฏิมะ “ความกระทบกระทั่งในใจ”^{๒๐} หมายถึง ความขัดใจ ที่ขัดก็เนื่องจากไม่ชอบนั่นเอง ไม่ว่าจะอะไรก็ตาม ถ้าชอบเสียแล้วก็ไม่ขัดใจ จิตของคนเราหากว่าขัดขึ้นมาแล้วจะคิดอ่านอะไรย่อมไม่สะดวก ความคิดไม่โปร่ง ตัวอย่างเช่น เราจะเดินไปที่ไหนสักแห่งหนึ่ง แต่ปรากฏว่าเสียถูกตะปูเกี่ยวเอาไว้ ปฏิมะก็เหมือนกัน จะทำอะไรก็ติดขัดไปหมด กล่าวคือขัดใจนั่นเอง ในคัมภีร์อภิธรรมได้กล่าวถึงสภาวะของปฏิมะว่า “สภาวะที่ชื่อว่า ปฏิมะ เพราะอรรถว่า ย่อมกระทบในอารมณ์โดยภาวะที่ไม่พอใจ อุกุศลจิตที่สัมปยุตด้วยปฏิมะนั้น ชื่อว่า ปฏิมสัมปยุต”^{๒๑}

ลักษณะความกระทบกระทั่งแห่งจิต คือ จิตไม่ชอบใจ จิตคืนรนด้วยสิ่งที่มากระทบกระทั่ง เรียกว่า ปฏิมะ บางทีไม่มีเหตุผลอะไรก็เกิดปฏิมะขึ้นมาได้ด้วยความคิดที่ผิดๆ ความจำแต่หนหลังนานแล้วยังเอามาคิดนึกให้ใจเกิดปฏิมะ จึงเกิดมีปัญหาคับขันอันเนื่องมาจากสัญญาในอดีต ลำพังเพียงสิ่งกระทบปัจจุบันก็มากพอแล้ว ยังนำสิ่งกระทบจากอดีตเข้ามาคิดอีก จึงทำจิตอยู่ไม่เป็นสุข

พันเอกปิ่น มุทุกันต์ ได้กล่าวว่า “ปฏิมะนี้ ทำให้จิตกระวนกระวายมากกว่า อรติ (ความไม่พอใจ) ลำพังอรตินั้นถ้าจะเปรียบก็เหมือนจุมูกเราได้กลิ่นเหม็นๆ อับๆ ทำให้ไม่สบายจุมูก แต่ขั้นปฏิมะนี้ เหมือนกับเราถูกจุมูกเอาที่เดียว ทำให้จำเป็นต้องคืนรนเพื่อให้พ้นจากเหตุการณ์เช่นนี้”^{๒๒} ถ้าหากว่าระงับความขัดใจได้ เหตุการณ์สงบลง ยังไม่เป็นกรรมแต่อย่างใด ถ้าระงับไม่ได้ อากาโรของจิตก็จะเปลี่ยนสภาพเป็น โกรธะ (ความโกรธ) ต่อไปได้ และเป็นสาเหตุของมัจฉริยะได้อีกด้วย เพราะว่าการกระทบกระทั่งใจกันทำให้เกิดความกระด้าง ใจแคบ เป็นลักษณะของมัจฉริยะ

ดังนั้น ความกระทบกระทั่งใจกันก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้บุคคลสองฝ่ายต้องมีความเจ็บช้ำน้ำใจซึ่งกันและกัน จนกลายเป็นเหตุให้ต้องตัดขาดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันได้ถือเอาประโยชน์ส่วนตนมากกว่าที่จะต้องสละผลประโยชน์ให้กับผู้อื่น

๓.๒.๓ โกรธะ “ความโกรธ”^{๒๓} เป็นอาการที่เกิดขึ้นจากสิ่งภายนอกที่มากระทบจิต เกิดความโกรธเคือง ความไม่พอใจ อาฆาตพยาบาท ไม่ว่าจะป็นหญิงหรือชายก็สามารถเกิดอาการนี้ได้

^{๒๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๓๔.

^{๒๑} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๕.

^{๒๒} พันเอกปิ่น มุทุกันต์, พุทธศาสตร์ ภาค ๒, หน้า ๓๑๗.

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๑/๖๓.

เช่นกัน ดั่งเนื้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสกับสุกมานพว่า “มานพ การที่บุคคลเป็นผู้มักโกรธ มากด้วยความคับแค้น ถูกผู้อื่นว่ากล่าวแม่เล็กน้อยก็จิตใจ โกรธ พยาบาท ปองร้าย แสดงความโกรธความปองร้าย และโทษเล็กน้อยให้ปรากฏ นี่เป็นปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีผิวพรรณทราม”^{๒๔}

จากเนื้อความดังกล่าว เป็นที่ชัดเจนอยู่แล้วว่า ความโกรธนั้น นอกจากจะส่งผลปัจจุบันให้ตนเองแค้นเคืองผู้อื่นอันเป็นเหตุให้เป็นทุกข์แล้ว ยังส่งผลไปถึงอนาคตภายหน้า ให้เข้าถึงทุกดินรก ถึงแม้เป็นมนุษย์อีกในภพต่อมา ยังส่งผลให้มีผิวพรรณที่เลวทรามได้ และในทางตรงกันข้าม หากไม่โกรธ ไม่พยาบาทย่อมเป็นคนที่น่าเลื่อมใส เป็นที่เคารพนับถือแก่คนอื่น ดั่งเนื้อความที่ว่า

มานพ ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ไม่โกรธ ไม่มากด้วยความคับแค้น ถูกผู้อื่นว่ากล่าวแม่มากก็ไม่จิตใจ ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่ปองร้าย ไม่แสดงความโกรธ ความปองร้ายและโทษเล็กน้อยให้ปรากฏ เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีผิวพรรณผ่องใส^{๒๕}

ดังนั้น ความโกรธไม่เป็นประโยชน์ต่อใครเลย เป็นการแสดงกิริยาอาการที่ไม่พอใจในการกระทำของผู้อื่นต่อตนเองในทางใดทางหนึ่งแม้แค่เพียงเรื่องเล็กน้อยก็โกรธเคืองได้ ความโกรธเป็นอาการที่แสดงออกมาในอาการที่กระด้าง ไม่อ่อนโยน อ่อนน้อม ลักษณะนี้เป็นลักษณะของมัจฉริยะ ความตระหนี่ หวงแหน จิตใจคับแคบของบุคคลนั้นๆ

สรุปความว่า โทสะ ที่ประกอบด้วย พยาบาท ความคิดปองร้ายผู้อื่น ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ โกรธ ความโกรธ เป็นการกระทำไว้ในใจเป็นความคิดที่ชั่วร้ายต่อผู้อื่นปรารถนาให้ผู้อื่นฉิบหายมีจิตใจคับแคบ กระด้าง ทำให้บุคคลสองฝ่ายต้องแตกความสามัคคีกันจนกลายเป็นเหตุให้ต้องตัดขาดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ฉะนั้น โทสะจึงเป็นสาเหตุของมัจฉริยะ ความตระหนี่ได้เช่นกัน

^{๒๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๒/๓๕๒.

^{๒๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๒/๓๕๒.

๓.๓ โมหะ คือ “ความหลง”^{๒๖}

เป็นอาการที่จิตมีมึนงง ไม่รู้จักผิดชอบชั่วดี ไม่รู้จักบุญบาป ส่วนความไม่รู้วิทยาการต่างๆ ไม่ใช่โมหะ คนที่มีความรู้วิทยาทานมากเพียงใด มีปริญญาเก๋ไก๋ก็ตาม หากยังไม่รู้จักบุญบาป ไม่รู้ว่าอะไรควรทำไม่ควรทำ นั่นได้ชื่อว่าตกอยู่ในโมหะทั้งนั้น ความไม่รู้ ความหลงเข้าใจผิด ไม่รู้สภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง โมหะเป็นสภาพธรรมที่เกิดร่วมกับอกุศลจิต เพราะไม่รู้จักความจริงจึงคิดข้องอยู่ เพราะไม่รู้จักความจริงจึงเกิดโทสะ เพราะไม่รู้จักความจริงจึงทำอกุศลกรรมซึ่งได้แก่ การทุจริตต่างๆ เพราะไม่รู้จักความจริงจึงทำให้ยึดสภาพธรรมต่างๆ ว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์เป็นบุคคล เมื่อมีความเป็นตัวตน เกิดความรักตน มีความเห็นแก่ตัว ก็ย่อมเกิดความปรารถนาต่างๆ นานา เพื่อบำรุงบำเรอตนให้ได้รับความสุข ย่อมทำการทุจริตต่างๆ เพื่อหาความสุขใส่ตน ในคัมภีร์อภิธรรมได้อธิบายโมหะไว้ว่า

โมหะ มีความมึนงงแห่งจิตเป็นลักษณะ หรือมีความไม่รู้เป็นลักษณะ (จิตตตสฺส อณฺฐภาวตฺถกฺข โณ อณฺญานตฺถกฺข โณ วา) มีความไม่แทงตลอดเป็นรส (อสมฺปปฏิเวธโรโส) หรือมีความปกปิดสภาวะแห่งอารมณ์เป็นรส (อารมฺมณสฺสทวารจฺจาทนโรโส วา) มีการไม่ปฏิบัติโดยชอบเป็นปัจจุภูฏฐาน (อสมฺมาปฏฺิปปตฺติปจฺจุปฺภูฏฐานโน) หรือมีความมึนงงเป็นปัจจุภูฏฐาน (อณฺฐการปจฺจุปฺภูฏฐานโน วา) มีการทำไว้ในใจโดยอุบายไม่แยบคายเป็นปทัฏฐฐาน (อโยนิโสมนสการปทัฏฐฐานโน) ฟังทราบว่าเป็นมูลของอกุศลธรรมทั้งปวง^{๒๗}

เป็นที่ชัดเจนอยู่แล้วว่า ตราบใดที่ยังไม่รู้สภาพตามความเป็นจริง เมื่อยังมีความเป็นตัวเองเป็นตนฝังแน่นอยู่ ย่อมทำการทุจริตต่าง ๆ เพื่อโดยผลประโยชน์มาสู่ตนเองและหมู่คณะ อันเป็นกรรมที่เกิดขึ้นตามอัตภาพนั้น ๆ การพัฒนาใด ๆ ก็ไม่สำคัญเท่าการพัฒนาคน และการพัฒนาคนต้องพัฒนาที่จิตใจ อุปกรณ์ในการพัฒนาจิตใจที่ดีที่สุด ก็คือคำสอนของศาสนา คือสอนให้ทำความดี หลีกหนีความชั่ว เหตุที่ทำให้คนไม่เอื้อเฟื้อหรือทำผิดคิดร้ายต่างๆ ต่อกันนั้น มีอยู่มากมายแต่ที่เป็นรากเหง้าจริงๆ แล้วนั้นมีอยู่ ๓ ตระกูล ดังที่กล่าวมาแล้ว ที่ว่าเป็นเหตุเพราะหากสาวให้ลึกๆ ลงไปแล้ว จะเห็นว่าเกิดจากกิเลสตระกูลใดตระกูลหนึ่งใน ๓ ทรกุลนั้นทั้งสิ้น เมื่อกิเลสเหล่านั้นเขาไปบดบังหรือครอบงำจิต จะทำให้จิตอ่อนแอ หิวโหย เราร้อน มีคัมภีร์ อธิบายความผิดต่างๆ กิเลสเหล่านี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อกุศลมูล” กิเลสจำพวกนี้ หากไม่รู้เท่าทันและไม่รู้จักควบคุม

^{๒๖} อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๖.

^{๒๗} อภิ.สจ.อ. (ไทย) ๑/๒/๗.

หรือสละให้ออกจากจิตใจแล้ว ย่อมเจริญงอกงามขึ้นเรื่อยๆ เช่น คนอาจจะไม่ได้เป็นคนโลกอะไร แต่หากไม่ระวังตัวผลอ่อนน้อยเดียว มีลาภยศมาล่อมากๆ เข้า อาจกลายเป็นคนโลกไปทำความชั่ว เพราะความอยากได้ก็ได้ เดิมอาจเป็นคนใจเย็นแต่ถูกขู่ถูกแหย่มากๆ เข้า เจ้าตัวกิเลสอาจงอกงาม กลายเป็นคนเจ้าโทสะไปได้เหมือนกัน หรือเดิมอาจเป็นคนธรรมดาทั่วไป เข้าใจธรรมะบ้าง ไม่เข้าใจบ้าง บุญบาปก็แค่สงสัยว่ามีหรือไม่ แต่ไปคบคนพาลเข้า และเขาชักนำในทางที่ผิด ก็กลายเป็นมิจฉาทิฎฐิไม่เชื่อบุญไม่เชื่อบาป ปฏิเสธนรกสวรรค์ คิดว่าพ่อแม่ไม่มีพระคุณต่อตัวเอง ก็เป็นไปได้อย่างเหมือนกันทั้งนั้น โมหะที่เป็นสาเหตุของการเกิดมัจฉริยะมีตั้งแต่หายาบถึงละเอียด ดังนี้

๓.๓.๑ มิจฉาทิฎฐิ “ความเห็นผิดจากคลองธรรม”^{๒๘} ในคัมภีร์อรรถกถาอภิธรรมปิฎกได้ ให้คำอธิบายเกี่ยวกับมิจฉาทิฎฐิ ว่า

คำว่า มิจฉาทิฎฐิ ได้แก่ ความเห็นไม่มีตามความเป็นจริง อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า มิจฉาทิฎฐิ เพราะอรรถว่า เห็นคลาดเคลื่อน โดยถือเอาผิดชื่อว่า มิจฉาทิฎฐิ เพราะอรรถว่า เป็นทิฎฐิอัน บัณฑิตเกลียด เพราะนำมาแต่ความฉิบหายบ้าง แม้ในมิจฉาสังกัปปะ เป็นต้น ก็นัยนี้แหละ อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า มิจฉาทิฎฐิ เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้คนเห็นผิด หรือเห็นผิดเองหรือทิฎฐินี้ เพียงเห็นผิดเท่านั้น^{๒๙}

ธรรมชาติที่ชื่อว่า มิจฉาทิฎฐิ เพราะอรรถว่า เห็นผิดโดยความไม่ถือเอาตามความเป็นจริง มิจฉาทิฎฐินั้นมีความเห็นวิปริตเป็นลักษณะ โดย นัยเป็นอาทิว่า ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล ดังนี้ ชื่อว่า มีโทษน้อย และมีโทษมาก เหมือนสัมผัปปลาปะ อีกอย่างหนึ่ง อนิยตนาทิฎฐิ มีโทษน้อยนิยตมิจฉาทิฎฐิมีโทษมาก องค์ของมิจฉาทิฎฐิมี ๒ อย่าง คือ วตฺตโน จกฺกิตถาการวิปริตตา (เรื่องทั้งหลายวิปริตจากอาการที่ถือเอา) ๑ อยา จ ตคฺคฺหาติ ตถาภาเวน ตสฺสุปฺภูฏานํ (ความปรากฏแห่งเรื่องนั้นโดยความไม่เป็นจริงตามที่ยึดถือ) ๑ บรรดามิจฉาทิฎฐิเหล่านั้น กรรมบถย่อมแตกไปเพราะนัตถิกทิฎฐิ อเหตุกทิฎฐิ และอกิริยทิฎฐิเท่านั้น กรรมบถย่อมไม่แตกไปเพราะทิฎฐิอื่นๆ^{๓๐}

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๖.

^{๒๙} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๕.

^{๓๐} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๕๖.

จากเนื้อความที่ยกมานี้ มิจฉาทิฎฐิ เป็นความเห็นที่ผิดจากความเป็นจริงที่เกิดขึ้น มีความเห็นวิปริต คือ “แปรปรวน ผิดปรกติ ผิดแนวทาง แปรปรวนไปข้างร้าย กลับกลายไปข้างร้าย”^{๓๑} สิ่งที่คุณคลกระทำแล้วในสิ่งที่คิดแล้วไม่มีผล เช่น ทานที่คุณคลให้แล้วไม่มีผลอะไรเกิดขึ้น เป็นการให้ที่สูญเปล่า ดังที่ปรากฏใน มหาจัตตาริสกสูตร ว่า

ความเห็นว่า ‘ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ชัยุที่บูชาแล้วไม่มีผล การเช่นสรวงที่เช่นสรวงแล้วไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้และทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มีโลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะก็ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ก็ไม่มีในโลก’ นี้เป็นมิจฉาทิฎฐิ^{๓๒}

ดังนั้น มิจฉาทิฎฐิ เป็นความเห็นที่ผิดจากความเป็นจริงว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผลชัยุที่บูชาแล้วไม่มีผล การเช่นสรวงแล้วไม่มีผล วิบากแห่งกรรมแห่งความดีและความชั่วไม่มี เป็นต้นนี้ ย่อมเป็นสาเหตุของมัจฉริยะได้ เพราะว่าเมื่อไม่เชื่อในผลของการให้ทาน ก็จะไม่มีการให้ทาน ไม่เชื่อผลของการทำความดี ก็จะไม่มีการทำความดี ไม่เชื่อในคุณของบิดา มารดา ก็จะไม่มีการตอบแทนคุณของบิดา มารดา สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นกับจิตใจที่จะโน้มน้าวให้กระทำในสิ่งที่เป็นอกุศล มีความเห็นผิดไปจากความจริงที่เกิดขึ้น มิจฉาทิฎฐิจึงเป็นสาเหตุของการเกิดมัจฉริยะได้

๓.๓.๒ สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความเห็นเป็นเหตุถือตัวตน เช่น เห็นรูปเป็นตน เห็นเวทนาเป็นตน เป็นต้น^{๓๓} “ความยึดมั่นในตัวตนว่าเป็นเราเป็นเขา”^{๓๔} ความเห็นที่ยังติดแน่นในสมมติว่าเป็นตัวตน เราเขา เป็นนั่นเป็นนี่ มองไม่เห็นสภาพความเป็นจริงที่สัตว์บุคคลเป็นเพียงองค์ประกอบต่างๆ มาประชุมกันเข้า ทำให้มีความเห็นแก่ตัวในขั้นหยาบ และความรู้สึกกระทบกระทั่งบีบคั้นเป็นทุกข์ได้รุนแรง ทั้งที่ไม่รู้จักว่ากายคืออะไร โดยแท้จริง แต่เกิดความคิดอันนี้ได้ว่า กายนี้เป็นของตน คำว่า “กาย” แปลว่าหมู่ กายโดยแท้ไม่ได้แปลว่าร่างกาย แต่แปลว่าหมู่ เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น รวม ๓๒ ประการ สักกายทิฎฐินี้

^{๓๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๗๘.

^{๓๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๕/๑๗๕.

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๕๕.

^{๓๔} วคิน อินทสระ, หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา (พุทธปรัชญาเถรวาท), พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๖๔.

เป็นความหมายที่ว่าตัวตนในระดับไม่ฉลาด ต่อมาความรู้สึกว่า ตัวตนสูงขึ้นไปอีก ละเอียดขึ้นไปอีก เป็นความยึดมั่นถือมั่นตัวตนเป็นเครื่องผูกให้ติดไว้กับโซ่คือความทุกข์

ดังนั้น ความเห็นยึดติดว่าตัวตนนี้เป็นของตน จะเป็นเหตุให้ยึดติดในสิ่งที่ตนมีอยู่ไม่อาจที่จะแบ่งปันให้ผู้อื่น ได้รับความยึดมั่นถือมั่นนี้ก็เป็นเหตุให้เกิดมัจฉริยะได้ เพราะมัจฉริยะความตระหนี่ หวงแหน ในสิ่งที่ตนมีอยู่นั้น ถือว่าเป็นความยึดติดได้เหมือนกัน

๓.๓.๓ วิจิกิจญา “ความลังเลไม่แน่ใจว่ามันถูกต้องแล้ว” ^{๓๕} เป็นกิริยาที่เคลือบแคลงความคิดเห็นไปต่างๆ นานา ความตัดสินใจไม่ได้ ความเห็นเป็นสองแง่ ความเห็นเหมือนทางสองแฉ่ง ความสงสัย ความไม่สามารถจะถือเอาโดยส่วนเดียวได้ ความคิดส่ายไป ความคิดพราวไป ความไม่สามารถจะหยั่งลงถือเอาเป็นยุติได้ ความกระด้างแห่งจิต ความลังเลใจ ในสมัยนั้น อันใดนี้ชื่อว่า วิจิกิจญา เช่น สงสัยในศาสนา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในเรื่องที่มาที่ไปของชีวิต เป็นต้น ทำให้ไม่มั่นใจ ไม่เข้มแข็งกล้าหาญ ที่จะดำเนินชีวิตตามหลักธรรมที่ถูกต้อง ด้วยหลักความมีเหตุมีผล

ดังนั้น ความลังเลสงสัย เคลือบแคลงในกุศลธรรมไม่สามารถตัดสินใจได้ว่าการกระทำของตนนั้นถูกต้องหรือไม่ถูกต้องอย่างไร เช่น การกระทำความดี โดยการบริจาคทานเป็นวัตถุสิ่งของสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วเกิดความสงสัยในการกระทำนั้นว่าจะได้รับผลจากการกระทำนั้นหรือไม่ เป็นต้น ฉะนั้น “วิจิกิจญาเป็นนิเวศน์เครื่องกางกั้น เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ทอนกำลังปัญญา”^{๓๖} วิจิกิจญาจึงเป็นสาเหตุของมัจฉริยะได้

๓.๓.๔ มานะ ความถือตัว หรือสำคัญตนเป็นนั่นเป็นนี่ เช่น สูงกว่าเขา เท่าเทียมเขา ต่ำกว่าเขา เป็นต้น ในคัมภีร์อรรถกถาอภิธรรมปิฎกได้อธิบาย คำว่า มานะ ไว้ว่า

มานะ เพราะอรรถว่า ย่อมถือตัว มานะนั้นมีการตระนงตนเป็นลักษณะ (อนุณฺณคิลกฺข โณ) มีการยกย่องสัมปยุตธรรมเป็นรส (สมฺปยุคฺคหฺนโร โส) มีความปรารถนาคุณจริงเป็นปัจจุปฏิฐาน

^{๓๕} อภ.สจ.อ. (ไทย) ๗๖/๓๔.

^{๓๖} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒๑๕/๑๕๐.

(เกตุกมุขตาปจจุปฏฐาโน) มิโลกะไม่ประกอบด้วยทัญญูเป็นปัทฏฐาน (ทัญญูวิปยุตตุตตโลกปทฏฐาโน) พึงทราบว่ามีคนบ้า^{๓๖}

จากเนื้อความที่ยกมา มานะ เป็นการถือตัวพระนางตัว ว่า สูงกว่าเขา เท่าเทียมเขา ความถือตัว พระนางตนมีความโลภ ถ้าบุคคลใดที่มีความโลภย่อมมีมัจฉริยะ ฉะนั้น มานะ ความถือตัวพระนางตน ย่อมเป็นสาเหตุของการเกิดมัจฉริยะ

๓.๓.๕ อุทธัจจะ ความที่จิตฟุ้งซ่านขึ้น ฟุ้งซ่านอย่างเลวร้าย จิตหวนไหวเพียงแผ่นดินเดียว ก็เรียกว่า อุทธัจจะ คือ จิตไม่ปกติ จิตรู้สึกขึ้นมาเป็นความหวนไหวจากปกติ ท่านได้อธิบายไว้เกี่ยวกับหลักธรรมที่มีฉันทะเป็นต้นไว้ ๒ หมวด คือ หมวดแรกเป็นกุศลเพียงอย่างเดียว ส่วนหมวดที่ ๒ เป็นอกุศลธรรม ดังเนื้อความที่ว่า

ในบรรดาเขาปนกรรมเหล่านั้น ธรรมมีฉันทะเป็นต้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังนั้นแหละ ก็ธรรมมีฉันทะเป็นต้น (ฉันทะ ๑ อธิโมกษ์ ๑ มนสิการ ๑ ตัตตมชฉัตตดา ๑ ตามนัยที่กล่าวแล้วนั้น) เป็นกุศลอย่างเดียว ธรรมมีฉันทะ เป็นต้น (คือ ฉันทะ ๑ อธิโมกษ์ ๑ มนสิการ ๑ อุทธัจจะ๑) เหล่านี้เป็นอกุศลส่วนธรรมนอกนี้ความที่จิตฟุ้งซ่านชื่อว่า อุทธัจจะ^{๓๗}

ดังนั้น ปุถุชนธรรมดา เมื่อได้ยินได้ฟังอะไรมาจิตย่อมคิดไปจากปกติได้โดยง่าย จะสงบอยู่อย่างเดิมไม่ได้ มีความยึดมั่นแห่งตัวตน เกิดความระแวงอยู่ซึ่งประโยชน์ส่วนตน หรือว่าความได้ความเสียของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่กำลังแข่งขันกันอะไรสักอย่าง จิตจะมีอุทธัจจะตลอดเวลา ฉะนั้น เมื่อจิตเกิดการแข่งขันกันจิตย่อมแปรปรวน ฟุ้งซ่าน หวนไหว นึกหวังแทนทรัพย์สินของตนที่มีอยู่ ย่อมเป็นสาเหตุของมัจฉริยะได้

๓.๓.๖ อวิชา “ความไม่รู้จริง”^{๓๘} ไม่รู้เท่าทันสภาวะ ไม่เข้าใจกฎธรรมดาแห่งเหตุและผลหรือไม่รู้วิธีสัง ซึ่งป็นลักษณะตรงกันข้ามกับวิชา คำว่า วิชา หมายถึง ความรู้ที่ถูกต้อง ที่ใช้ประโยชน์ได้ ที่ดับทุกข์ได้ จึงจะสามารถเรียกว่า วิชา แต่แม้จะมีความรู้มากแต่ไม่มีประโยชน์

^{๓๖} อภ.สจ.อ. (ไทย) ๗๖/๓๘.

^{๓๗} อภ.สจ.อ. (ไทย) ๗๖/๕.

^{๓๘} อภ.สจ.อ. (ไทย) ๗๖/๕๐๐.

ดับทุกข์ไม่ได้ ก็ไม่เรียกว่าวิชา ถ้าวิชาไม่รู้ว่าจะดับทุกข์ได้อย่างไรก็เทียบเท่ากับอวิชา ความรู้ที่ได้จากการเรียนไม่ว่าจะเป็นปริญญาก็ตาม แต่ไม่มีเรื่องเกี่ยวกับความดับทุกข์เลย ในทางธรรมะแล้วไม่เรียกว่า วิชา ต่อเมื่อมีส่วนแห่งการดับทุกข์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย จึงจะเรียกว่าวิชา ความรู้นั้น มีลักษณะรู้ อากาณแห่งความรู้ อบรมให้เจริญทำให้ดีขึ้น จนมีความรู้ที่มีประโยชน์ที่ดับทุกข์ได้เกิดขึ้น ถ้าไม่สนใจเรื่องนี้ ก็ยังถือว่ามอวิชาอยู่ตลอดเวลา

อนึ่ง การพัฒนาใดๆ ก็ไม่สำคัญเท่าการพัฒนาคน และการพัฒนาคนต้องพัฒนาที่จิตใจ อุปกรณ์ในการพัฒนาจิตใจที่ดีที่สุด ก็คือคำสอนของศาสนา คือสอนให้ทำความดี หลีกหนีความชั่ว เหตุที่ทำให้คนไม่เอื้อเฟื้อหรือทำผิดคิดร้ายต่างๆ ต่อกันนั้น มีอยู่มากมายแต่ที่เป็นรากเหง้าจริงๆ แล้วนั้นมีอยู่ ๓ ตระกูล ดังที่กล่าวมาแล้ว ที่ว่าเป็นเหตุเพราะหากสาวให้ลึกๆ ลงไปแล้ว จะเห็นว่าเกิดจากกิเลสตระกูลใดตระกูลหนึ่งใน ๓ ตระกูลนั้นทั้งสิ้น เมื่อกิเลสเหล่านั้นเขาไปบดบังหรือครอบงำจิต จะทำให้จิตอ่อนแอ หิวโหย เร่าร้อน มีคมัว อยากทำความผิดต่างๆ กิเลสเหล่านี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อกุศลมูล” กิเลสจำพวกนี้ หากไม่รู้เท่าทันและไม่รู้จักควบคุม หรือสละให้ออกจากจิตใจแล้ว ย่อมเจริญงอกงามขึ้นเรื่อยๆ เช่น คนอาจจะไม่ได้เป็นคนโลกอะไร แต่หากไม่ระวังตัว ผลอ่อนโยนเดียว มีลาภขมกล่อมมากๆ เข้า อาจกลายเป็นคนโลกไปทำความชั่วเพราะความอยากได้ก็ได้ เดิมอาจเป็นคนใจเย็นแต่ถูกขูดถูกแหย่มากๆ เข้า เจ้าตัวกิเลสอาจงอกงาม กลายเป็นคนเจ้าโทสะไปได้เหมือนกัน หรือเดิมอาจเป็นคนธรรมดาทั่วไป เข้าใจธรรมะบ้าง ไม่เข้าใจบ้าง บุญบาปก็แค่สงสัยว่ามีหรือไม่ แต่ไปคบคนพาลเข้า และเขาชักนำในทางที่ผิด ก็กลายเป็นมิจฉาทิฎฐิไม่เชื่อบุญ ไม่เชื่อบาป ปฏิเสธนรกสวรรค์ คิดว่าพ่อแม่ไม่มีพระคุณต่อตัวเอง ก็เป็นไปได้อย่างเหมือนกันทั้งนั้น

ดังนั้น อวิชา ความไม่รู้จริง ความไม่เข้าใจสภาพธรรมที่เกิดขึ้นในโลกทำให้เกิดความคิดที่ผิดๆ กระทำในสิ่งที่ผิดจากคลองธรรมทำให้จิตใจมัวหมองเกิดอกุศลขึ้น เพราะความไม่รู้จริงย่อมทำให้เกิดมิจฉาทิฎฐิ ที่เป็นสาเหตุของการเกิดมัจฉริยะได้

สรุปความว่า โมหะ ที่ประกอบด้วย มิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิดจากคลองธรรม สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน วิจิกิจฉา ความลังเลไม่แน่ใจ มานะ ความถือตัว อุทธัจจะ ความที่จิตฟุ้งซ่าน อวิชา ความไม่รู้จริง อากาณเหล่านี้เป็นอาการของความหลงที่ประกอบด้วยอาการต่างๆ เช่น เห็นว่าสิ่งที่ตนมีอยู่เป็นของตนเมื่อให้ผู้อื่นแล้วสิ่งของนั้นจะหมดไปทำให้เกิดความทุกข์ จนเกิดความลังเลสงสัยต่อการกระทำของตน เกิดความหลงผิดในสิ่งที่ตนครอบครองอยู่ ไม่อยากแบ่งปันให้กับผู้อื่นจึงเป็นสาเหตุของมัจฉริยะ ความตระหนี่ได้

จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยสาเหตุของมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบทนี้ผู้วิจัยสรุปได้ ดังต่อไปนี้

มัจฉริยะ ความตระหนี่ ความหวงแหนในทรัพย์ของตนมีสาเหตุมาจากกลุ่มของหลักธรรมที่อกุศลธรรม คือ

โลภะ ที่ประกอบด้วย อภิมหาวิสมโลภะ ความอยากลุ่มๆ ดอนๆ อภิมหา คือ ความเพ่งเล็งทรัพย์ของผู้อื่น ปาปิฉนตา ความปรารถนาลามก มหิจฉา คือ ความอยากได้มากเกินไปเกินเหตุเกินฐานะ กามราคะ ความกำหนัดยินดีในกามารมณ์ รูปราคะ ความกำหนัดในรูป อรูปราคะ ความกำหนัดในอรูปธรรม เป็นสาเหตุของการเกิดมัจฉริยะ ความตระหนี่ ที่ทำให้บุคคลในสังคมมีความต้องการในสิ่งต่างๆ มากขึ้นเกินความพอดีกับการใช้ชีวิตจำทำให้เกิดความต้องการที่ไม่สามารถหยุดได้เพราะความโลภเป็นตัวกำหนดว่าต้องการสิ่งนั้นต้องการสิ่งนี้ที่เกินความพอดีในการดำเนินชีวิตของบุคคลๆ หนึ่ง จนทำให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบกันในสังคมปัจจุบันนี้

โทสะ ที่ประกอบด้วย พยาบาท ความคิดปองร้ายผู้อื่น ปฏิกษะ ความกระทบกระทั่งในใจ โกรธ ความโกรธ เป็นการกระทำไว้ในใจเป็นความคิดที่ชั่วร้ายต่อผู้อื่นตกอยู่ ปรารถนาให้ผู้อื่นฉิบหายมีจิตใจคับแคบ กระด้าง ทำให้บุคคลสองฝ่ายต้องแต่ความสามัคคีกันจนกลายเป็นเหตุให้ต้องตัดขาดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ฉะนั้น โทสะจึงเป็นสาเหตุของมัจฉริยะ ความตระหนี่ได้เช่นกัน

โมหะ ที่ประกอบด้วย มิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิดจากคลองธรรม สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน วิภิจฉา ความลังเลไม่แน่ใจ มานะ ความถือตัว อุทธัจจะ ความที่จิตฟุ้งซ่าน อวิชชา ความไม่รู้จริง อาการเหล่านี้เป็นอาการของความหลงที่ประกอบด้วยอาการต่างๆ เช่น เห็นว่าสิ่งที่ตนมีอยู่เป็นของตนเมื่อให้ผู้อื่นแล้วสิ่งของนั้นจะหมดไปทำให้เกิดความทุกข์ จนเกิดความลังเลสงสัยต่อการกระทำของตน เกิดความหลงผิดในสิ่งที่ตนครอบครองอยู่ไม่ยอมแบ่งปันให้กับผู้อื่น จึงเป็นสาเหตุของมัจฉริยะ ความตระหนี่ได้

ดังนั้น โลภะ โทสะ และโมหะเป็นที่อาศัยของกิเลสตัณหาเป็นหลักธรรมที่อยู่ในฝ่ายของอกุศลเมื่อบุคคลใดมีธรรมเหล่านี้และประพฤติอยู่เป็นนิตย์จะทำให้บุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีจิตใจคับแคบ ไม่มีน้ำใจเห็นแก่ตัวไม่สนใจกับความทุกข์ และความสุขของผู้อื่นสนใจแต่ผลประโยชน์ของตนเองมากกว่าประโยชน์ของส่วนรวมซึ่งการกระทำนี้เป็นอาการของผู้ที่มีความตระหนี่หวงแหนในสิ่งที่ตนทั้งสิ้น

บทที่ ๔

วิเคราะห์วิธีการกำจัดมัจฉริยะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

มัจฉริยะเป็นหลักกรรมฝ่ายอกุศลธรรมที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ก่อตัวต่อตนเองและสังคมในทางที่ถูกต้อง บุคคลที่ประกอบด้วยมัจฉริยะจะเป็นบุคคลที่สังคมรังเกียจเพราะว่าบุคคลนั้นเป็นผู้ที่เห็นประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ของคนหมู่มากคิดแต่จะหาผลประโยชน์เพื่อตนเองเท่านั้น ไม่สนใจในผลที่เกิดขึ้นในภายหลังกว่าจะกระทบต่อผู้อื่นทำให้เขาเดือดร้อน บุคคลเช่นนี้เป็นผู้ที่มีจิตใจคับแคบ ไม่มีน้ำใจ ตระหนี่ในทุกด้าน

มัจฉริยะ ความตระหนี่ จึงเป็นหลักกรรมที่ก่อให้เกิดผลในด้านที่ไม่ดี ดังนั้น ในบทนี้ผู้วิจัยจึงมีวิธีการกำจัดมัจฉริยะ โดยให้หลักกรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาทเข้ามาช่วยในการกำจัดมัจฉริยะ ความตระหนี่ ให้ออกไปจากจิตใจของเรา ดังนี้

๔.๑ หลักกรรมที่ในการกำจัดมัจฉริยะ

ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลักกรรมที่จะช่วยกำจัดมัจฉริยะ ความตระหนี่ หวงแหนของบุคคลที่มีความ โลก โกรธ หลง อยู่ในจิตใจ ดังนี้

๔.๑.๑ ทาน การแบ่งปันสิ่งที่ควรแบ่งปัน

ทาน หมายถึง การแบ่งปันสิ่งที่ควรแบ่งปัน การให้ การบริจาค การเสียสละ ซึ่งได้ปรากฏให้คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ และออกเผยแผ่แสดงธรรมในเบื้องต้นของการแสดงเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสต่อหลักคำสอน จึงแสดงอนุปูปพิภกา ๕ ซึ่งมีทานกถาเป็นข้อแรก ในบุญกิริยาวัตถุ มีทานเป็นเบื้องต้น ในสังคหวัตถุ ๔ มีทานเป็นข้อแรก นอกจากนี้ ทานยังปรากฏเป็นข้อแรกในบารมี ๑๐ ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญมาก่อนจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอีกด้วย ทานนั้นมี ๓ ประเภท คือ

วัตถุประสงค์ที่สำคัญประการหนึ่งของการให้ทานในพระพุทธศาสนา คือเพื่อจะกำจัดความตระหนี่ อันมีอยู่ในใจของผู้ให้ ถ้าผู้ใดให้ทานโดยกำจัดความตระหนี่ มุ่งเสียสละ การให้ทาน

ของผู้ที่นั้นย่อมมีผลมากขึ้น ดังปรากฏในทานสูตร ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ พระผู้มีพระภาคได้ตรัส
คาถาประพันธ์ดังนี้ว่า

ถ้าสัตว์ทั้งหลายรู้ผลของการจำแนกทาน
ตามที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ตรัสไว้
โดยวิธีที่วิบากนั้นจะมีผลมากอย่างนี้
พึงกำจัดมลทินคือความตระหนี่ มีใจเลื่อมใสยิ่ง
พึงถวายทานตามกาลในพระอริยะทั้งหลาย
ซึ่งเป็นเขตที่ทานอันบุคคลถวายแล้วมีผลมาก
อนึ่ง ทายกจำนวนมากถวายข้าว
ให้เป็นทักษิณาทานในพระทักษิณบุคคลทั้งหลาย
ตายจากมนุษย์โลกนี้แล้ว ย่อมไปเกิดในสวรรค์
ครั้งไปเกิดในสวรรค์นั้นแล้ว
ยังปรารถนาแกมอยู่แต่ไม่ตระหนี่
ก็จะบันเทิงในสวรรค์นั้น เสาผลของการจำแนกทานอยู่^๑

คนที่ตระหนี่ ตนเองมีความเห็นแก่ตัวแล้ว ยังมีนิสัยที่ไม่ดี คือชอบห้ามบุคคลอื่นผู้ให้
ทาน สมดังที่พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาได้ตรัสเป็นคาถาประพันธ์ในปุคคผลสูตร สังยุตตนิกาย
สคาถวรรค ว่า

มหาบพิตร บรูษะเข็ญใจไม่มีศรัทธา
เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น มีความด่าริชู้
เป็นมิจฉาทิฎฐิ ไม่มีความเอื้อเฟื้อ
ด่าบริภาษสมณะ หรือพราหมณ์ หรืออณิพกอื่น ๆ
เขาเป็นคนไม่มีประโยชน์ เป็นคนมักโกรธ
ย่อมห้ามคนที่กำลังจะให้สิ่งของเครื่องใช้แก่คนที่กำลังขอ^๒

เพราะฉะนั้น ผู้จะเสียดสละในการให้ทานต้องกำจัดความตระหนี่ออกไป ดังมีเรื่องของ
“พราหมณ์ชื่อว่าจูเพกสาฎก”^๓ เป็นอุทาหรณ์ว่า

^๑ บุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๖/๓๗๑.

^๒ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๓.

^๓ บุ.ช.อ. (ไทย) ๑/๒/๔-๗.

พราหมณ์คนหนึ่งชื่ออุพเพกสาถูกพราหมณ์ผู้เป็นภรรยาอาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี (เมืองหลวงของแคว้นโกศล) เขามีผ้าสำหรับนุ่งห่มเพียงผืนเดียว ทั้งสองคนมีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาได้ไปฟังธรรมอยู่เป็นประจำ จึงต้องผลัดกันไปฟังธรรม นางพราหมณ์ไปฟังธรรมในเวลากลางวัน เมื่อนางพราหมณ์กลับมา พราหมณ์สามีจึงได้ไปฟังธรรมในเวลากลางคืน เขาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจนเกิดความเลื่อมใสและต้องการถวายผ้าสาฎกที่ห่มอยู่แก่พระพุทธเจ้า แต่เมื่อจะถวาย เขาก็คิดขึ้นว่า ทั้งเขาและนางพราหมณ์จะไม่มีผ้าห่มใช้ เขาจึงไม่อยากถวาย แต่เมื่อเวลาผ่านไป เขอยากถวายอีก เขากำลังคิดว่า จักถวาย จักไม่ถวาย จนเวลาผ่านไปจากปฐมยามล่วงถึงมัชฌิมยาม จากมัชฌิมยามล่วงถึงปัจฉิมยาม ในที่สุดเขาก็เอาชนะจิตใจของตนเองได้ จึงได้ถวายผ้าสาฎกแก่พระพุทธเจ้าในปัจฉิมยาม ได้ปลงเสียงดังขึ้นว่า เราชนะแล้ว เราชนะแล้ว

พระเจ้าปเสนทิโกศล (พระราชามือเมืองสาวัตถี) ทรงฟังธรรมอยู่ จึงสอบถามเรื่องราวที่เกิดขึ้น เมื่อทรงทราบ จึงพอพระทัยในตัวพราหมณ์ซึ่งทำในสิ่งที่บุคคลทำได้ยาก ได้พระราชทานผ้าสาฎก ๑ คู่ แก่พราหมณ์ พราหมณ์ได้นำผ้านั้นถวายพระพุทธเจ้าอีก พระราชารับสั่งให้พระราชทานเป็นทิวคูณอีก คือ ๒ คู่ ๔ คู่ ๘ คู่ ๑๖ คู่ แต่พราหมณ์ได้ถวายผ้าเหล่านั้นแก่พระพุทธเจ้าอีก ต่อมาพระราชารับสั่งให้พระราชทานผ้าอีก ๑๒ คู่ พราหมณ์จึงได้รับผ้ามาเพียง ๒ คู่ เพื่อตนและนางพราหมณ์ ที่เหลืออีก ๓๐ คู่ ได้ถวายแก่พระพุทธเจ้า พระราชาจึงให้ราชบุรุษนำผ้ากำพล ๒ ผืน มีค่าแสนหนึ่ง จากพระราชวังมาพระราชทานให้แก่พราหมณ์ พราหมณ์คิดว่า ผ้าดังกล่าวไม่สมควรแก่เขา จึงได้ถวายแก่พระพุทธเจ้า เพื่อกันทำเป็นเพดานไว้เบื้องบนที่บรรทมของพระศาสดาภายในพระคันธกุฎี ต่อมาเมื่อพระราชาทรงทราบเรื่องดังกล่าว จึงรับสั่งให้พระราชทานทรัพย์อย่างละ ๔ ได้แก่ ช้าง ๔ เชือก ม้า ๔ ตัว กหาปณะสี่พัน สตรี ๔ คน ทาสี ๔ คน บุรุษ ๔ คน และบ้านส่วย ๔ ตำบล

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หากพราหมณ์ถวายผ้าสาฎกแก่พระองค์ในปฐมยามไซ้เร่ เขาก็ได้สรรพวัตถุอย่างละ ๑๖ หากถวายในมัชฌิมยาม จักได้สรรพวัตถุอย่างละ ๘ แต่เพราะถวายในเวลาจวนใกล้รุ่ง เขาจึงได้สรรพวัตถุอย่างละ ๔ ฉะนั้น พวกเธอควรรีบทำกรรมอันดีงามเสีย เพราะว่าการกุศลที่บุคคลทำช้า เมื่อสมบัติเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นช้าเหมือนกัน

ดังนั้น การให้ทานของพราหมณ์นั้นเป็นการเอาชนะความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว และเป็นการให้ทานที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ เขาจึงได้รับผลของทานทันตาเห็น แต่เขาทำช้า ผลของทานจึงมีไม่มาก ถ้าเขาตัดสินใจรีบทำทาน เขาก็จะได้รับผลของทานมากกว่านี้อย่างแน่นอน

ส่วนโทษของความตระหนี่ มีอุทาหรณ์ในมัจฉริยสูตร เทวดาตนหนึ่งทูลถาม
พระพุทธเจ้า ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ว่า

คนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น
บริภาษผู้อื่น ทำอันตรายแก่คนเหล่านั้นผู้ให้อยู่
วิบากของคนเหล่านั้นจะเป็นเช่นไร
และภพหน้าจะเป็นเช่นไร
ข้าพระองค์มาเพื่อทูลถามพระผู้มีพระภาค
ว่าจะรู้ข้อความนั้นได้อย่างไร^๔

คนที่มีความตระหนี่ ดีแต่ว่าเขา คอยกีดขวางคนไม่ให้ทาน ผลกรรมของคนพวกนี้เป็น
เช่นไร ในสัมปรายภพ

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

คนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น
บริภาษผู้อื่น ทำอันตรายแก่คนเหล่านั้นผู้ให้อยู่
คนเหล่านั้นย่อมบังเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือยมโลก
ถ้าพวกเขาเกิดเป็นมนุษย์ ก็เกิดในตระกูลคนยากจน
ซึ่งจะหาท่อนผ้า อาหาร ความยินดี และความสนุกสนานได้ยาก
คนพาลเหล่านั้น ต้องการสิ่งใดจากผู้อื่น
พวกเขาข่มไม่ได้แม้สิ่งนั้น
นั่นเป็นวิบากในภพนี้ และภพหน้าก็ยังเป็นทุกต้ออีกด้วย^๕

เทวดาทูลถามอีกว่า

ข้อนี้น้ำพระองค์เข้าใจอย่างไร
ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ขอทูลถามข้ออื่น
คนเหล่าใดในโลกนี้ ได้ความเป็นมนุษย์แล้ว
รู้ใจราปราศรัย ปราศจากความตระหนี่

^๔ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๕/๖๒.

^๕ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๕/๖๓.

เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์
 เป็นผู้มีความเคารพอย่างแรงกล้า
 วิบากของคนเหล่านั้นจะเป็นเช่นไร และภพหน้าจะเป็นเช่นไร
 ข้าพระองค์มาเพื่อทูลถามพระผู้มีพระภาค
 ว่าจะรู้ข้อความนั้นได้อย่างไร^๖

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

คนเหล่าใดในโลกนี้ ได้ความเป็นมนุษย์แล้ว
 รู้เจราจาปราศรัย ปราศจากความตระหนี่
 เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์
 เป็นผู้มีความเคารพอย่างแรงกล้า
 คนเหล่านั้นย่อมปรากฏในสวรรค์ซึ่งเป็นที่อุบัติของพวกเขา
 ถ้าพวกเขาเกิดเป็นมนุษย์ ก็เกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง
 ซึ่งจะหาที่นอนผ้า อาหาร ความยินดี และความสนุกสนานได้ไม่ยาก
 บันเทิงใจอยู่ในโลกทรัพย์ที่ผู้อื่นหาสะสมไว้
 เหมือนเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติ
 นั่นเป็นวิบากในภพนี้ ทั้งภพหน้าก็เป็นสุคติอีกด้วย^๗

พระพุทธเจ้าตรัสว่า คนที่ไม่มีความตระหนี่ เลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ เป็นผู้มีความเคารพอย่างแรงกล้า ถ้าเกิดเป็นมนุษย์ ก็เกิดในสกุลมั่งคั่ง หาเสื้อผ้าอาหาร อาหาร ความร่าเริงและความสนุกสนานได้โดยง่าย พวกเขาประสงค์สิ่งใดจากผู้อื่น ย่อมได้สิ่งนั้นตามความปรารถนา นั่นเป็นผลในภพนี้ และเขาย่อมเข้าถึงสุคติด้วย ผลจากความตระหนี่ไม่ให้ทาน คือ ไม่เป็นที่รักของใครๆ เลย

ในเรื่องของพระเวสสันดรชาดก ตอนหนึ่งที่พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี พระองค์ทรงประสูติในวันที่พระราชบิดาทรงทำประทักษิณพระนคร และพระราชมารดากำลัง

^๖ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๕/๖๓.

^๗ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๕/๖๓-๖๔.

เสด็จชมร้านตลาด จึงทรงได้นามว่าเวสสันดร พระองค์ทรงพอพระทัยในการบริจาคทาน โดยที่สุด แม้ร่างกายและชีวิตก็ทรงพอพระทัยที่จะบริจาคให้เป็นทานได้

เมื่อพระเวสสันดรเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้วได้บริจาคพญาช้างปิงจัยนาคให้แก่พราหมณ์ ๘ คนที่มาทูลขอ ทำให้ชาวเมืองโกรธแค้นจึงรวมตัวกันขับไล่ให้ไปอยู่ที่เขาวงกต แต่ก่อนที่จะเสด็จไปก็ทรงบริจาคสัตตคสดกมหาทาน แม้ในขณะที่กำลังเสด็จออกจากพระนคร ก็มีผู้มาขอราชรถพร้อมทั้งม้าทรงพระองค์ก็ทรงบริจาคให้เป็นทานอีก^๔

การบริจาคทรัพย์สิน สมบัติ เงินทอง สัตว์ปศุสัตว์ให้แก่ผู้อื่นด้วยจิตที่บริสุทธิ์ เป็นการบำเพ็ญทานในเมืองดิน เพื่อฝึกจิตของตนให้ปราศจากอกุศลแล้วย่อมได้อานิสงส์ของการบริจาคนี้คือ สามารถสละความตระหนี่ในสิ่งของที่ตนมีอยู่ได้

ดังนั้น การให้ทานจะเกิดขึ้นได้ยาก ถ้าจิตของคนประกอบด้วยความตระหนี่ เช่น หวงแหนที่พัก หวงแหนสกุลของตน หวงแหนลาภสักการะที่ตนพึงได้ หวงรูปร่าง ผิวพรรณ ตลอดจนความดีของตน ไม่อยากให้ใครดีเด่นเสมอสิ่งที่เราดี หวงแหนความรู้ กลัวคนอื่นเก่งกว่า คนตระหนี่ย่อมทำทานได้ยากเพราะจิตไม่คิดให้ ถ้าให้ก็ให้อย่างเสียไม่ได้หรือจำใจ จิตที่ประกอบด้วยความตระหนี่จึงทำให้ทานไม่บริสุทธิ์ บางทีการให้ที่ซ่อนความหวงแหนไว้ภายในอาจเรียกไม่ได้ว่าเป็นทานด้วยซ้ำ นอกจากความหวงแหน อากักรตระหนี่ยังรวมถึงความเห็นแก่ตัวด้วย

๔.๑.๑.๑ อามิสทาน หรือวัตถุทาน ได้แก่ “การให้วัตถุสิ่งของ”^๕ ต่างๆ สรุปรวมเป็นปัจจัย ๔ เป็นกุศลเจตนาที่เกิดขึ้นด้วยความรัก” อามิสทาน คือการให้วัตถุสิ่งของ การให้ในลักษณะนี้ใครก็ปฏิบัติได้ เป็นการทำได้ง่าย ในสังคมชาวพุทธ^๖ มีให้ข้าว น้ำ ยารักษาโรค เป็นต้น และทรัพย์สินเงินทองภายนอก ทั้งที่เป็นของที่รักมาก เช่น อวัยวะเลือดเนื้อ แขน ขา ดวงตา และวัตถุที่หวงแหนที่สุด คือ การสละชีวิต อามิสทาน หรือ ทานวัตถุ มี ๑๐ อย่าง ตามที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้

^๔ ดูรายละเอียดใน พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓๕๕-๑๘๐๖/๔๖๗-๔๖๘.

^๕ อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐.

^๖ อร่าม อินพุ่ม, มงคลชีวิต ๓๘ ประการ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ เพชรกระรัต, ๒๕๓๗),

๑. อนุณี ได้แก่ ของเคี้ยวและของกินทุกอย่าง เช่น ข้าว
๒. ปาน ได้แก่ น้ำดื่ม ของดื่มรสทุกอย่าง เช่น น้ำมะม่วง
๓. วตุถ ได้แก่ เครื่องปกปิด คือ ผ้าถุง ผ้าห่ม ผ้าเช็ดตัว
๔. ยาน ได้แก่ สิ่งที่จะช่วยให้สำเร็จ เช่น รถ คานหาม ร่ม รองเท้า
๕. มาลา ได้แก่ ดอกไม้ทั้งปวง ต่างโดยเป็นดอกไม้ที่ร้อยแล้ว และยังมีได้ร้อย เช่น ระเบียบดอกมะลิ เป็นต้น หรือต้นไม้ดอกไม้ ต้นไม้ใบ
๖. คนูฐ ได้แก่ ของหอมทุกอย่างและเครื่องอุปกรณ์ของหอมที่บดแล้วและที่มิได้บดและของถูบไล้ทุกอย่างมี จันทร เป็นต้น
๗. วิลปน ได้แก่ เครื่องทำการซ่อมผิว เครื่องตกแต่ง เช่น ชงทิว เครื่องซ่อมเครื่องทา
๘. เสขุยา ได้แก่ สิ่งที่จะให้นอน มีเตียงและตั้ง เป็นต้น และผ้าปาวาร (ผ้าห่มใหญ่ เสื้อคลุม) และผ้าโกเชาว์ (ผ้าทำด้วยขนแพะ) เป็นต้น เช่น เสื้อ หมอน มุ้ง ผ้าห่ม
๙. อวาสถ ได้แก่ ที่อาศัยสำหรับบำบัดอันตรายมีลมและแดด หรือที่พักมีเรือนชั้นเดียว เช่น ที่พัก เครื่องรับรอง ศาลา ม้านั่ง เป็นต้น
๑๐. ปริเปยย์ ได้แก่ เครื่องอุปกรณ์แห่งประทีปมีไส้และน้ำมัน เป็นต้น เช่น ประทีป (วัตถุสำหรับส่องแสง) เทียน รูป เครื่องแสงสว่าง^{๑๑}

วัตถุทาน ๑๐ ประการนี้ พิจารณาตามเกณฑ์ในเบื้องต้นว่า มีอะไรบ้างเป็นสิ่งที่ควรให้ การให้วัตถุทานทั้ง ๑๐ ประการนี้ ไม่ได้เฉพาะเจาะจงแก่บรรพชิตเท่านั้นฆราวาสและสัตว์เดรัจฉานก็ให้ได้เช่นกัน จะเห็นว่า อามิสทาน มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตในสังคม แต่ไม่ควรละเลยธรรมทาน เมื่อจะบำเพ็ญทานควรพึงทำให้ครบทั้งอามิสทาน และธรรมทาน สมตามคำกล่าวของพระพุทธองค์ว่า” อามิสทาน ช่วยค้ำจุนชีวิตให้เขามิที่พึ่งอาศัยแต่ธรรมทานช่วยให้เขารู้จักพึ่งตนเองได้ต่อไป เมื่อให้อามิสทาน พึงให้ธรรมทานด้วย”^{๑๒}

๔.๑.๑.๒ ธรรมทาน “การให้ธรรมเป็นทาน”^{๑๓} คือ “แนะนำสั่งสอนให้ผู้อื่นตั้งอยู่ในธรรมหรือกล่าวธรรม”^{๑๔} ให้ความรู้ ความถูกต้องดีงาม คำสอนมุ่งเน้นให้นำไปปฏิบัติในทางที่

^{๑๑} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลศตอภินิ แพล เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๕-๖.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๘.

^{๑๓} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐.

^{๑๔} พระราชสุธี(โสภณ โสภณจิตฺโต), อุทยานบุญ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ภูมิมอร์นิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๓.

ถูกต้อง โดยเฉพาะในทางพระพุทธศาสนา การได้สัมผัสทางประสาทหู ตา จมูก กาย ใจ ก่อให้เกิด
 ธรรมารมณ์ การได้รับสัมผัสจากผู้อื่นและผู้อื่นได้รับสัมผัสจากเรา ทำให้เกิดสภาวะทางอารมณ์ เช่น
 ได้ยินเสียงที่ไม่เพราะหู เห็นรูปไม่งาม คมกลืนไม่ดี กายร้อนหนาว มีความโกรธที่เกิดจากการ
 กระทำของผู้อื่น เมื่อเกิดขึ้นต้องรู้จักให้อภัยเหล่านี้ก็เรียก “ธรรมทาน” การให้ความรู้ การสอนบอก
 กล่าวธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าหรือบอกวิชาความรู้ที่ไม่เป็นโทษ เพื่อให้ผู้รับดำเนินชีวิตได้
 อย่างผาสุก พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาแก่ท้าวสักกะจอมเทพและเหล่าเทวดาว่า

การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง
 รสแห่งธรรม ชนะรสทั้งปวง
 ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง
 ความสิ้นค้นหา ชนะทุกข์ทั้งปวง^{๑๕}

การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง หมายถึง บุคคลจะให้หรือเสียสละประโยชน์สุขส่วนตน
 เพื่อประโยชน์สุขส่วนรวมได้ก็ต่อเมื่อได้ฟังธรรม จนรู้ว่าคุณประโยชน์ของการให้หรือการ
 เสียสละว่าคืออะไรเสียก่อน จึงจะให้หรือเสียสละได้ หากไม่ได้ฟังธรรม การให้สิ่งอื่นจะ
 เกิดขึ้นไม่ได้เลย

รสแห่งธรรม ชนะรสทั้งปวง หมายถึง รสอื่น ๆ เช่น รสสุชาโภชนของเทวดา ยังเป็น
 ปัจจัยให้สัตว์ต้องเสวยทุกข์ในสังสารวัฏ แต่รสแห่งพระธรรม คือ โภธิปักขิยธรรม ๓๗
 ประการ และโลกุตตรธรรม ๘ ประการเป็นรสแห่งความสุขที่ประเสริฐสุด

ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง หมายถึง ความยินดีอื่นๆ เช่น ความยินดีบุตร
 ธิดา ททรัพย์สินสตรี หรือการขับร้อง ประโคมดนตรี ทั้งหมดล้วนเป็นปัจจัยให้เสวยทุกข์ใน
 สังสารวัฏ แต่การแสดงธรรมการได้ฟังธรรม หรือการแนะนำธรรม ย่อมก่อให้เกิดปีติสุข
 และเป็นปัจจัยให้บรรลอรหัตตผล สิ้นทุกข์ในสังสารวัฏได้

ความสิ้นค้นหา ชนะทุกข์ทั้งปวง หมายถึง อรหัตตผลที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งความสิ้นค้นหา
 นั้นเป็นสภาวะที่ครอบงำตัดขาดทุกข์ในสังสารวัฏได้อย่างสิ้นเชิง^{๑๖}

^{๑๕} พ.ร.บ.(ไทย) ๒๕/๒๕๔/๑๔๔.

^{๑๖} พ.ร.บ.(ไทย) ๒๕/๒๕๔/๑๔๔. (เชิงอรรถ)

การให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง การให้อภัยซึ่งกันและกัน การประสามัมพันธในสิ่งที่ดีที่งามทั้งในโลกิยธรรมและโลกุตตรธรรมรวมถึงพระธรรมคำสอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานแล้วอันเป็นเหตุนำประโยชน์สุขมาให้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้าตลอดทั้งคำสอนที่เป็นหนทางความดับทุกข์ก็จัดเป็นธรรมทานด้วยธรรมทานเป็นยอดแห่งทานทั้งปวงคือ ประเสริฐที่สุดกว่าอามิสทานทั้งปวง

สมตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๒ อย่างนี้ ทาน ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ (๑) อามิสทาน (การให้สิ่งของ) (๒) ธรรมทาน (การให้ธรรม) บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ”^{๑๖} และการให้ธรรมเป็นทาน ขณะการให้ทั้งปวง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า การให้ธรรม ขณะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ชนะทุกข์ทั้งปวง

สรุปความว่า การให้ทานเป็นการกำจัดมัจฉริยะในระดับต้น มีการให้วัตถุเป็นทาน เรียกว่า อามิสทาน การให้ธรรมเป็นทาน เรียกว่า ธรรมทาน การกระทำเหล่านี้เป็นการขจัดความตระหนี่ในเบื้องต้น คือ การสละสิ่งของที่เป็นของตน สละความรู้ให้กับผู้อื่น เป็นสิ่งที่ดี ลดความตระหนี่ หวงแหนของคนลงบ้างให้เป็นผู้ที่รู้จักให้ มีน้ำใจ แบ่งปันความสุขให้กับผู้อื่นที่มีความทุกข์มากกว่าตน เพราะคนเราอยู่ร่วมกันเป็นสังคมต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

๔.๑.๒ ศิล การสำรวมกาย วาจา ให้เป็นปกติ

ศีล คือ การสำรวมกาย วาจา ให้เป็นปกติ หมายถึง “ความประพฤติดีทางกายและวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความ ดิغام”^{๑๗} เป็นการพัฒนาพฤติกรรมทางกายและวาจา ศีลมีขอบเขตเฉพาะทางกายและวาจาที่ปรากฏภายนอก คือถ้าภายนอกเรียบร้อยตามวินัย แม้ใจจะเสียไปบ้างก็ไม่นับว่าเสียในส่วนศีล^{๑๘} ในความประพฤติปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อ ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นและสังคม การศึกษาในระดับศีล

^{๑๖} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๕.

^{๑๘} พุทธศาสนิกฯ, เรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม, (กรุงเทพมหานคร: จักรานุกูลการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๕๕.

จะมุ่งพัฒนาที่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม เป็นพฤติกรรมที่พัฒนาแล้ว ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

เมื่อบุคคลได้พัฒนาตนเองให้ดีแล้วมีความสมบูรณ์พร้อมด้านศีลแล้ว มนุษย์ที่ในสังคมก็จะพากันประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์มีความเอื้อเพื่อเกื้อกูลต่อกัน เป็นสังคมที่มีความสงบสุข มีความสามัคคี ประองคองกัน ในสังคม การพัฒนาศีลนี้เป็นการฝึกตนในการดำรงชีพในสังคมอย่างมีความสุข โดยบุคคลที่เป็นคฤหัสถ์จะมีการพัฒนาตนเองตามหลักศีล ๕ เป็นขั้นพื้นฐานที่พุทธศาสนิกชนชาวพุทธได้นำมาประพฤติปฏิบัติกันในทุกวันนี้ แต่บุคคลในสังคมส่วนใหญ่ได้ละเลยการปฏิบัติตามศีลทำให้เกิดความวุ่นวายในสถานที่ต่างๆ ในสังคมเมื่อบุคคลในสังคมมีการพัฒนาตามศีล ๕ ได้อย่างสม่ำเสมอจะทำให้สังคมน่าอยู่มากขึ้น อยู่ด้วยกันอย่างสันติสุข ไม่มีการขัดแย้งซึ่งกันและกัน ไม่มีการเบียดเบียนกัน ในทางชีวิตร่างกาย ในการล่วงละเมิดสิทธิของกันและกัน ไม่ใช้วาจาที่ไม่ดีหยาบคาย ไม่ดื่มของมึนเมาและเมรัยอันเป็นสิ่งที่ทำให้ตั้งอยู่ในความประมาท

สรุปความว่า ศีลเป็นการสำรวมกาย วาจา ให้ดำรงอยู่ในกรอบของความดีงามไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความลำบากทั้งทางกาย และใจ บุคคลที่มีศีลย่อมเป็นบุคคลที่ชอบช่วยเหลือผู้อื่นเป็นปกติ ศีลเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตของบุคคลทั่วไป บุคคลที่มีศีลย่อมเป็นที่รักของบุคคลอื่นเสมอ เพราะบุคคลที่ประพฤติศีลชอบช่วยเหลือผู้อื่น

๔.๑.๓ กาวนา การพัฒนากาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์

กาวนา การพัฒนากาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ หมายถึง “การทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น การทำให้เกิดขึ้น การเจริญ การบำเพ็ญ”^{๒๐} การพัฒนาในด้าน กาย วาจา และใจ นั้นต้องอาศัยกาวนา ๔ ประการนี้ คือ กายกาวนา ศีลกาวนา จิตกาวนา และปัญญากาวนา เพื่อให้เกิดความมั่นคงของกาย วาจา และใจ ของบุคคลนั้นให้มีความบริสุทธิ์ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง คือ มัจฉริยะ ความตระหนี่ ความหวงแหน ที่จะทำให้บุคคลนั้นตกอยู่ในภาวะของความ โลก โกรธ หลง ได้เพราะฉะนั้นการที่ดำรงตนอยู่ในสังคมได้นั้นบุคคลต้องมีน้ำใจเอื้อเพื่อต่อกัน โดยอาศัยหลักของการกาวนา ดังนี้

๔.๑.๓.๑ กายกาวนา การพัฒนากาย เป็นการพัฒนามีความสัมพันธ์เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ จำเป็นต้องอาศัยวัตถุคือปัจจัย ๔ มาพัฒนากายให้มีสุขภาพแข็งแรง ปราศจากโรคภัยเบียดเบียนต่าง ๆ และการพัฒนาทางกายนี้ยังรวมถึงพฤติกรรมทางกายให้มีความสัมพันธ์

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗๒.

กับสิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างถูกต้องดังงามด้วย เป็นการพัฒนาขั้นพื้นฐานหรือเป็นขั้นเริ่มต้นของมนุษย์ ถ้ามนุษย์มีความเป็นอยู่ดี รู้จักการใช้สอยปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และ ยารักษาโรค อย่างถูกต้อง ก็จะเป็นส่วนที่จะช่วยในการพัฒนาด้านศีล จิต และปัญญา ตามลำดับ กล่าวคือเมื่อมนุษย์มีความเป็นอยู่ที่ดี อยู่เป็น กินเป็น ก็จะเป็นการเริ่มต้นในการพัฒนา การพัฒนา ภาย มีความสำคัญและจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ทำให้รู้จักการใช้สอยปัจจัย ๔ ทำให้รู้จัก การใช้ประโยชน์จากอินทรีย์ คือ ร่างกายในการบริโภคและการใช้สอยเครื่องอุปโภคให้เป็นไป ในการพัฒนาส่งเสริมต่อสุขภาพร่างกายและเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีงาม เช่น การบริโภคอาหาร ก็จะ บริโภคอาหารที่มีคุณภาพคุณค่าทางอาหารมีประโยชน์ต่อร่างกาย รู้จักจุดประสงค์ของการ รับประทานอาหาร คือ เพื่อระงับความหิว และเพื่อประกอบสังขารให้ดำรงอยู่ได้ต่อไป ไม่ใช่บริโภค ตามกระแสนิยม เพื่อความโก้เก๋ ไม่รับประทานอาหารเพื่อความเอร็ดอร่อยโดยไม่คำนึงถึงโทษ ที่จะตามมา การใช้ปัจจัยเครื่องดำรงชีวิตที่เหลือ คือ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และ ยารักษาโรค ก็เช่นเดียวกัน

สำหรับปัจจัยพื้นฐานในการดำเนินชีวิตนั้น ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทก็มีหลัก คำสอนช่วยให้เราคิดพิจารณาก่อนที่จะบริโภคและใช้สอยปัจจัย เพื่อให้เราบริโภคและใช้สอย ปัจจัยขั้นพื้นฐานได้อย่างถูกต้อง คຸມประโยชน์ คຸມค่ามากที่สุด เพื่อให้เราเข้าถึงจุดประสงค์แห่งการ ใช้สอยปัจจัยตามหลักพิจารณาแบบตังขณิกปัจจวกขณปาฐะ คือ ต้องพิจารณาเสียก่อนที่จะบริโภค ใช้สอยปัจจัย

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนาเถรวาทยังได้กล่าวถึงหลักธรรมเพื่อเป็นข้อปฏิบัติตาม บทบาทของการพัฒนาภาย คือ การสำรวมอินทรีย์ และการรู้จักประมาณในการบริโภค ดังพระพุทธพจน์ว่า

การที่พระอริยสาวกเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยศีลแม้นี้ ก็เป็นจรณะของพระอริยสาวกประการหนึ่ง
การที่พระอริยสาวกเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายแม้นี้ ก็เป็นจรณะของพระอริย สาวกประการหนึ่ง

การที่พระอริยสาวกเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคแม้นี้ ก็เป็นจรณะของพระอริยสาวก ประการหนึ่ง

การที่พระอริยสาวกเป็นผู้ประกอบความเพียรเรื่องตั้งอย่างต่อเนืองแม้นี้ก็เป็นจรณะของ พระอริยสาวกประการหนึ่ง

การที่พระอริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการแม้นี้ ก็เป็นจรณะของพระอริย สาวกประการหนึ่ง

การที่พระอริยสาวกเป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันเป็นธรรมอาศัยจิตอันยิ่ง เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข ในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากแม้เนื้อนี้เป็นจรณะของพระอริยสาวกประการหนึ่ง^{๒๑}

จากพุทธพจน์นี้เป็นหลักจรณะหรือข้อประพฤติเพื่อการพัฒนาทางกาย ในที่นี้จะขอกล่าวถึงเฉพาะข้อธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนากายเท่านั้น ดังนี้

๑) อินทรีสังวร การสำรวมอินทรีหรือการคุ้มครองอินทรี หมายความว่า การสำรวมระวังไม่ให้กุศลธรรมทั้งหลายมาครอบงำจิตใจเรารับรู้อารมณ์ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นการระวังอารมณ์เมื่อต้องติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมภายนอก ในขณะที่ตาไปกระทบกับรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรสชาติต่างๆ การได้สัมผัส และจิตที่ได้คิดปรุงแต่งความคิดไปต่างๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือพร้อมกันหลายๆ อย่างก็ได้ การสำรวมระวังแบบนี้เป็นการควบคุมตามมาตรฐานภายนอก ถ้าเราไม่สำรวมอินทรีแล้ว เราอาจจะเผลอใจไปตามความชอบความเกลียดความชัง ก็จะทำให้เกิดทั้งความดีใจชอบใจ ทั้งความเสียใจ ความพยายามครอบงำจิตใจเอาไว้ ที่ต้องสำรวมระวังเพราะมนุษย์ยังไม่รู้แจ้งชัดในวิชา การสำรวมระวังนี้อาจทำได้โดยการตั้งสติกำหนดรู้อารมณ์ ตั้งสติให้ดี ไม่ยึดถือเอาตามนิमित ไม่ถือเอาตามอนุพยัญชนะ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทาทาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ
ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรี ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรม คือ
อกิขณาและโทมนัสครอบงำได้ จิรภิกษารักขุนทรี ถึงความสำรวมในจักขุนทรี

ฟังเสียงทางหู...

ดมกลิ่นทางจมูก...

ลิ้นรสทางลิ้น...

ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย...

รู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมนินทรี

ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรม คือ อกิขณาและโทมนัสครอบงำได้จึง
รักษามนินทรี ถึงความสำรวมในมนินทรี^{๒๒}

๒) ผู้รู้จักประมาณในโภชนะ หรือรู้จักประมาณในการบริโภค กล่าวคือ รู้จักประมาณในการรับประทานอาหารว่า อาหารนี้พอเพียงแก่ความจำเป็นที่ร่างกายต้องการ ไม่มัวเมาใน

^{๒๑} ม.ม. ๑๓/๒๕/๓๓-๓๔.

^{๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗.

รสอาหาร บริโภคอาหารให้พอเหมาะพอควรแก่ฐานะของตน การเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคนั้น ช่วยทำให้การมัวเมาและการยึดติดในรสอาหารในการบริโภคลดลง เมื่อรู้จักประมาณในการบริโภค จิตใจก็จะสงบไม่ต้องกังวลเกี่ยวกับหลงในรสอาหารที่ไม่ตรงตามจุดประสงค์ หรือประโยชน์อันแท้จริงของการบริโภค ดังพระพุทธพจน์ ว่า

เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘เราทั้งหลายจักรู้จักประมาณในโภชนะ จักพิจารณาโดยแยกกายแล้วกลืนกินอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อบำบัดความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ โดยอุบายนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำรงอยู่แห่งชีวิตความไม่มีโทษ และการอยู่โดยผาสุกจักมีแก่เรา’^{๒๓}

๔.๑.๓.๒ ศิลภาวนา การพัฒนาศีล คือการประพฤติปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น แก่สังคม การพัฒนาศีลนั้นจะเน้นที่ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม หมายถึงพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม เป็นพฤติกรรมที่พัฒนาแล้วไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ทั้งแก่สังคมด้วย เมื่อนุญธ์เราได้พัฒนาศีลแล้วหรือมีความสมบูรณ์พร้อมด้านศีลแล้ว สังคมเราก็จะพากันประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อกัน เป็นสังคมที่มีระเบียบวินัย สงบสุข การพัฒนาศีลนี้เป็นการฝึกตนในการดำรงชีพในสังคมอย่างมีความสุข โดยพัฒนาตามหลักศีล ๕ เป็นขั้นพื้นฐาน ถ้าพัฒนาตามศีล ๕ นี้ จะเห็นได้ว่าสังคมจะอยู่ด้วยกันอย่างสันติสุข เพื่อให้สังคมนั้นจะไม่มีเบียดเบียนกัน ในทางชีวิตร่างกาย ในการล่วงละเมิดสิทธิของกันและกัน ในทางคู่ครอง ในทางการใช้วาจาตลอดจนไม่ดื่มมีนเมาและเมรัยเพื่อทำลายสติสัมปชัญญะของตนเอง

การพัฒนาศีลนี้เป็นการพัฒนาอบรมกายวาจาให้เป็นปกติ มีความพุดที่ดียิ่ง เป็นการพัฒนาเพื่อความไว้เนื้อเชื่อใจกัน โดยมีหลักธรรมเป็นเครื่องประพฤติปฏิบัติ ซึ่งได้แก่ หลักเบญจศีล ได้แก่ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม งดเว้นจากพุดเท็จ งดเว้นจากการเสพของมีนเมา เหล่านี้เป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานสำหรับมนุษย์ในการพัฒนาตน เพื่อทำให้สังคมมนุษย์เราอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก

การพัฒนาในระดับศีลมีความสัมพันธ์กับอริยมรรค คือ ข้อสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เป็นการพัฒนาเพื่ออบรมควบคุมพฤติกรรมทางกาย วาจา เพื่อสร้างความ

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๒/๔๕๖.

มีระเบียบวินัยให้กับผู้ปฏิบัติอันจะนำไปสู่ความสันติสุขแก่ตนเองและสังคมที่ตนอยู่ ตลอดจนเป็นการขัดเกลากิเลสอย่างหยาบด้วย ลักษณะอริยมรรคที่สัมพันธ์กับหลักศีล ดังนี้

๑) สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ ความว่า เป็นการเจรจาที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ เป็นลักษณะการให้พูดด้วยความมีปัญญาที่ว่า พูดอย่างไรเป็นโทษ กล่าวอย่างไรเป็นคุณ แล้วไม่กล่าววาจาอันประกอบด้วยคำเท็จ คำไม่จริง ให้พูดคำพูดที่อ่อนหวาน จะพูดก็พูดด้วยความเมตตาจิต สมดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนางดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา”^{๒๔}

สำหรับสัมมาวาจาตามนัยแห่ง อภยราชกุมารสูตร ในตอนที่ภยราชกุมารแสดงตนเป็นอุบาสก ดังนี้

ภยราชกุมารได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภายิตของพระองค์ชัลดเจนไพเราะยิ่งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภายิตของพระองค์ชัลดเจนไพเราะยิ่งนัก พระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำเปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า ‘คนมีตาดิจักเห็นรูปได้’ ข้าพระองค์ขอนิขอลถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป จนตลอดชีวิต” ดังนี้แล^{๒๕}

แสดงให้เห็นว่า วาจาเป็นสิ่งสำคัญ วาจาดีไพเราะสร้างความพอใจกับผู้อื่นทำให้เกิดความรัก ความเลื่อมใสศรัทธาในตัวของคุณคนนั้นได้

สรุปความว่า สัมมาวาจานั้น ควรจะเป็นคำพูดดีตรงกันข้ามกับวจีทุจริตดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นคำพูดที่จริง เป็นคำพูดที่ช่วยในการประสานความสามัคคี เป็นคำพูดที่ไพเราะอ่อนหวาน และเป็นคำพูดที่เป็นวาจาสุภาษิต ประกอบไปด้วยประโยชน์ แต่ถึงมีประโยชน์ในบางคราวก็ควรกล่าวให้ถูกต้องเหมาะสมกับกาลเวลา

๒) สัมมากัมมันตะ คือการทำงานชอบ หรือทำการชอบ เป็นการกระทำการงานในทางที่ถูกที่ควรประกอบด้วยความชอบธรรมไม่ประพฤติชั่วในการทำงานอันตนกระทำอยู่นั้น

^{๒๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๗/๘๕.

ซึ่งมีลักษณะดังพระพุทธพจน์ ดังนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย การละเว้นจากปาณาติบาต การละเว้นจาก
อทินนาทาน การละเว้นจากกาเมศุมิฉฉาจาร นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ”^{๒๖}

จากนัยแห่งพระพุทธพจน์นี้ การละเว้นจากปาณาติบาต หมายถึงการเว้นจากการทำลาย
ชีวิตสัตว์ให้ตกลง การให้เว้นจากปาณาติบาตก็เพื่อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีการส่งเสริม
ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

การละเว้นจากอทินนาทาน คือการเว้นจากถือเอาของที่เจ้าของเขาไม่ได้หรือการล่วง
ละเมิดสิทธิอันชอบธรรมทางทรัพย์สินของผู้อื่น ข้ออทินนาทานนี้ทรงบัญญัติขึ้นก็เพื่อให้คนเรา
เคารพในสิทธิในสิ่งของของกันและกัน ให้มีความซื่อตรงซื่อสัตย์ต่อกัน ให้เกิดความมั่นใจ
ในกรรมสิทธิ์ของตนให้เกียรติแก่ตนและเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกในสังคม โทษของการลัก
ทรัพย์นั้นจะมีค่ามากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับว่าของนั้นเล็กหรือใหญ่ มีค่ามากหรือน้อย เจ้าของเป็น
คนมีคุณมากหรือคุณน้อย และมีความพยายามในการขโมยนั้นมีมากน้อยเพียงใด

การเว้นจากความประพฤติดีกในกาม กล่าวคือ มีความประพฤติล่วงละเมิดในภรรยา
หรือสามีของผู้อื่น หรือการมีความประพฤตินอกใจสามีหรือภรรยาของตน โดยมีข้อพิจารณาดังนี้
เพื่อความเข้าใจง่าย ข้อกาเมศุมิฉฉาจารนี้ก็เพื่อป้องกันไม่ให้มีความลำเอียงทางเพศกัน เพื่อป้องกัน
ความวุ่นวาย เบียดเบียนกันเพราะเรื่องกามเป็นเหตุ เพื่อรักษาน้ำใจกันและกันในการครองเรือน
ตลอดจนการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสันติสุข

๓) สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ หมายความว่า อาชีพอะไรก็ได้ที่สุจริต คำว่า
อาชีวะ หมายความว่า การเลี้ยงชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในสังคมมนุษย์ แม้ว่าสังคมสัตว์
เดรัจฉานก็ยังคงการเลี้ยงชีพเพื่อความอยู่รอดเหมือนกัน ถ้าไม่มีการเลี้ยงชีพเสียแล้ว ชีวิตของเรา
ก็ย่อมดำรงอยู่ไม่ได้ สำหรับการเลี้ยงชีพในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือการดำเนินชีวิต เลี้ยงชีพ
ในทางที่ถูกต้อง การเลี้ยงชีพที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความถูกต้อง ตามลักษณะการเลี้ยงชีพชอบ
ตามพระพุทธพจน์ ดังนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในศาสนานี้ เว้นมิฉฉาอาชีวะแล้ว เลี้ยงชีพด้วย
สัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ”^{๒๗}

ตามนัยแห่งพระพุทธพจน์นั้นเน้นให้เห็นถึงความสำคัญในการดำรงชีพโดยทางที่ชอบ
ถูกต้อง แต่การเลี้ยงชีพนั้นก็ควรถูกต้องตามสถานภาพทางเพศของแต่ละบุคคลโดยไม่เดือดร้อน
ผู้อื่น

^{๒๖} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖.

^{๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๐๖.

การพัฒนาในระดับศีล เป็นการพัฒนาเพื่อให้ทุกชีวิตดำรงชีพ ดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข เป็นการพัฒนาที่เริ่มจากภายในตนเอง โดยการควบคุมพฤติกรรมทางกาย วาจา ใจให้เรียบร้อยเป็นระเบียบเป็นสภาพปกติ เรียบร้อย เพื่อเป็นขั้นพื้นฐานในการพัฒนาในระดับขั้นต่อไป สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และสัมมาอาชีวะนี้ สรุปรวมลงในหลักการพัฒนาทางศีล แต่ทางหลักอริยมรรคจะเน้นให้เห็นแนวปฏิบัติเพื่อให้เกิดความกระจำแจ้งในการดำเนินชีวิตในสังคม

ตามนัยแห่งพระพุทธพจน์นั้นเน้นให้เห็นถึงความสำคัญในการดำรงชีพโดยทางที่ชอบ ถูกต้อง แต่การเลี้ยงชีพนั้นก็ควรถูกต้องตามสถานภาพทางเพศของแต่ละบุคคล โดยแยกการเลี้ยงชีพ เป็น ๒ คือ

(๑) สัมมาอาชีวะ สำหรับคฤหัสถ์ คือ เว้นจากการประกอบอาชีพที่เป็นมิฉาชีพ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการนี้ การค้าขาย ๕ ประการ ะไรบ้าง คือ

- ๑) การค้าขายอาวุธ
- ๒) การค้าขายมนุษย์
- ๓) การค้าขายสัตว์ที่มีชีวิตสำหรับฆ่าเป็นอาหาร
- ๔) การค้าขายน้ำเมา
- ๕) การค้าขายยาพิษ^{๒๘}

อาชีพเหล่านี้เป็นมิฉาอาชีพสำหรับคฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสก-อุบาสิกาของพระพุทธศาสนา ไม่ควรประกอบอาชีพเหล่านี้ เพราะเหตุไรจึงมีพุทธมติห้ามการประกอบอาชีพทั้ง ๕ ประการ นี้ อาจารย์วชิร อินทสระ ได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่าที่ทรงห้ามอย่างนี้เพราะว่า

๑. เพื่อป้องกันคำติเตียนจากคนทั้งหลายว่า “ดูเถิด คู่สาวกของพระโคตม ยังประกอบการค้าขายเครื่องประหารมนุษย์และสัตว์ ยังค้าขายมนุษย์ มีทาส เป็นต้น”
๒. เพื่อความสบายใจของอุบาสกเองคือไม่ต้องเดือดร้อนใจในภายหลัง
๓. นักปราชญ์ทั้งหลายมีความเห็นพ้องกันว่าเพื่อความสบายใจทั้งปัจจุบันและอนาคต ควรเว้นการอาชีพที่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนตนและผู้อื่น^{๒๙}

^{๒๘} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๔๕.

^{๒๙} วชิร อินทสระ, หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๕๔.

ในการประกอบสัมมาอาชีวะของคฤหัสถ์ จะประกอบอาชีพใด ๆ ก็ตามขอให้ป็นอาชีพที่สุจริต โดยเจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ การเว้นข้อประพฤติที่ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดทางกาม พูดเพ้อเจ้อ พูดเท็จ พูดต่อเสียด พูดคำหยาบ โลภอยากได้ของเขา พยาบาทปองร้าย เห็นผิดจากคลองธรรม

(๒) สัมมาอาชีวะสำหรับบรรพชิต ซึ่งบรรพชิตควรดำเนินชีวิตเลี้ยงชีพ ตามหลักพุทธปรัชญาเรียกว่า ปาริสุทธศีล ๔ ดังนี้

๑. ปาฏิโมกขสังวร คือ สำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามปฏิบัติตามข้อที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต
๒. อินทริยสังวร คือ สำรวมอินทริย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูปฟังเสียงดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ และรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ
๓. อาชีวะปาริสุทธิ คือ เลี้ยงชีพในทางที่ชอบ ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิตเป็นต้น
๔. ปัจจัยสันนิสิตะ คือ การพิจารณาเสียก่อนบริโภคปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช ไม่บริโภคใช้สอยด้วยอำนาจแห่งตัณหา^{๑๑}

ในการเลี้ยงชีพของบรรพชิตนี้ถ้าไม่สำรวมระวังในการแสวงหาปัจจัย ๔ โดยไม่ชอบตามธรรมเนียมของบรรพชิตแล้ว ย่อมทำให้สมณเพศของตนเองเศร้าหมองได้ สำหรับปัจจัยที่จัดว่าได้มาโดยบริสุทธิ์สำหรับบรรพชิต ท่านแสดงไว้ ๓ ทาง ดังนี้

๑. ได้มาโดยการบิณฑบาต ถือว่าเป็นปัจจัยที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง แต่การบิณฑบาตนั้นต้องบิณฑบาตอย่างภิกษุ คือ เทียบเดินรับบิณฑบาตโดยอาการสำรวม มีสติสัมปชัญญะ ขณะเดียวกันก็แผ่เมตตาแก่บุคคลทั่วไปด้วย
๒. ได้มาโดยการเลื่อมใสของทายกแล้วนำอาหารมาถวาย คือเขาอาจเลื่อมใสในความรูความสามารถ ในรุดงค์คุณเป็นต้น แล้วนำปัจจัยมาถวาย
๓. ได้มาโดยผู้ที่เลื่อมใสในธรรมเทศนา ซึ่งคิดถูก ชั่วดีให้เขาเห็น เขาได้เว้นสิ่งที่ควรเว้น ประพฤติสิ่งที่ควรประพฤติ ให้เห็นผลดีจากการประพฤติเช่นนั้น^{๑๒}

^{๑๑} คณะกรรมการแผนกตำรา, มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล, ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย, ภาค ๑, ตอน ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๓๔.

^{๑๒} วคิน อินทสระ , หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๕๖ - ๑๕๗.

ลักษณะคำสอนที่เป็นการพัฒนาทางศีล ก็เป็นในลักษณะแบบนี้ที่พัฒนาเพื่อให้ทุกชีวิต ดำรงชีพ ดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข เป็นการพัฒนาที่เริ่มจากภายในตนเอง โดยการควบคุมพฤติกรรมทางกาย วาจา ให้อยู่เป็นระเบียบเป็นสภาพปกติ นิ่งสงบ เรียบร้อย เพื่อเป็นขั้นพื้นฐานในการพัฒนาในระดับขั้นต่อไป สัมมาวาจา สัมมกัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ นี้ ก็สรุปรวมลงในหลักการพัฒนาทางศีล แต่ทางหลักมรรคจะเน้นให้เห็นแนวปฏิบัติ

๔.๑.๓.๓ จิตภาวนา การพัฒนาจิต หมายถึง การพัฒนาฝึกฝนจิตใจให้มีคุณสมบัติที่พร้อมในการสร้างสติสัมปชัญญะ ให้มีความรู้ในความรู้สึกลักษณะที่แท้ทัน ในการรู้จักยั้งคิดและรู้จักสร้างแรงจูงใจในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม ตลอดจนกระตุ้นเตือนตนให้สำนึกในการรับผิดชอบต่อน้ำที่ ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทจะเน้นการพัฒนาจิตก็เพื่อต้องการพัฒนาจิตของมนุษย์ให้มีคุณสมบัติครบทั้ง ๓ ด้าน คือ

ด้านคุณภาพจิต คือมีคุณธรรมต่างๆช่วยเสริมสร้างจิตใจให้ดีงาม มีจิตใจสูง ประณีต มีเมตตา มีความเป็นมิตร ปราศจากประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น มีความกรุณา คืออยากช่วยให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์ มีจิตใจที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีจิตใจโอบอ้อมอารี มีสัมมาคารวะ มีความกตัญญู รู้คุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่น

ด้านสมรรถภาพของจิต หรือความสามารถของจิต เช่น มีสติสัมปชัญญะดี มีวิริยะ คือความเพียรในการทำางานทางใจคือการปฏิบัติธรรม และงานทางโลก มีขันติธรรม มีสมาธิ แน่วแน่ในการทำงานให้ได้ผลสมบูรณ์โดยเฉพาะทางปัญญา เมื่อจิตนิ่งสงบ เวลาพิจารณาสิ่งใดย่อมทำให้สามารถคิดพิจารณาเห็นสิ่งต่างๆ ตามที่เป็นจริงอย่างชัดเจน

ด้านสุขภาพจิต คือ ความมีสุขภาพจิตดี มีสุข สดชื่นร่าเริงเบิกบาน มีปีติความอิ่มเอิบใจ มีอารมณ์ที่ไม่ขุ่นมัว ไม่หม่นหมองหดหู่ เป็นต้น การพัฒนาคนให้เป็นผู้มีสุขภาพจิตดีนี้เป็นสิ่งสำคัญมากในการช่วยให้การพัฒนาในลักษณะอื่นเป็นได้ดี บางคนมีการศึกษา เรียนเก่ง แต่จบการศึกษาแล้วเป็นโรคจิต โรคประสาทก็มี เพราะเครียดกับภาวะสิ่งแวดล้อมที่บีบบังคับ มีการเรียนรู้ที่ไม่สมดุลกัน ไม่เป็นการพัฒนาที่เป็นแบบความรู้คู่คุณธรรม จึงเป็นการฝึกอบรมที่จบออกมาแล้วมีความบกพร่องทางจิตต่างแสวงหาความสุขโดยคิดว่าต้องแสวงหาความสุขโดยอาศัยวัตถุอย่างเดียว เพราะเน้นไปที่ป้อนความรู้ให้ไปพัฒนาด้านวัตถุ ปลุกฝังให้คนสนองความต้องการของตนด้วยวัตถุ โดยเพิกเฉยต่อการพัฒนาจิต การมีปัญหาทางสุขภาพจิตในสังคมปัจจุบันกำลังเป็นปัญหาที่สำคัญ เพราะมีแนวโน้มที่จะมีความรุนแรงมากขึ้น

หลักการพัฒนาทางจิตตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นเรื่องของ การฝึกฝนในด้านจิต เพื่อยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น เป็นการพัฒนาให้จิตมีคุณสมบัติที่พร้อมที่จะหนุนนำให้สติสัมปชัญญะในการรู้จักยับยั้งความคิดที่ไม่ดี สร้างแรงจูงใจให้แรงกระตุ้นในการตระหนัก

สำนึก กระตุ้นให้ตนเองมีความรับผิดชอบในหน้าที่และการพัฒนาตนเองอยู่เสมอจนกว่า จะถึงความวิมุติหรือหลุดพ้นจากความทุกข์ เป็นผู้มีจิตที่อิสระ อยู่เหนืออาสวะ หรือรู้เท่าทันกิเลสและอยู่เหนือกิเลส หลักการพัฒนาจิต มีความสัมพันธ์กับหลักอริยมรรค ในประเด็น ต่อไปนี้

สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ เป็นลักษณะหนึ่งที่สำคัญในการพัฒนาอย่างหนึ่ง ความเพียรนี้สามารถนำไปใช้ได้ ๒ นัย คือ นัยแรก ถ้านำไปใช้ในทางที่ไม่ชอบ ทางที่ผิดก็เป็นการมิชอบ มีผลคือ ประสบกับความทุกข์ ความเสื่อมเสีย ต่ำทรมาน ในที่สุด และอีกนัยหนึ่ง คือ ความเพียรที่นำไปใช้ในทางที่ชอบนี่เป็นความเพียรชอบหรือสัมมาวายามะ ซึ่งมีความสุข ความเจริญเป็นผล ความเพียรชอบนั้น พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงความหมายของความเพียรชอบไว้ ดังนี้

- กิกฺขุทั้งหลาย กิกฺขุในธรรมวินัยนี้
- (๑) สร้างฉันทะ พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น
 - (๒) สร้างฉันทะ พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
 - (๓) สร้างฉันทะ พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น
 - (๔) สร้างฉันทะ พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย กิฏโฏกภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว กิกฺขุทั้งหลายนี้ เรียกว่า สัมมาวายามะ^{๓๒}

จากพุทธพจน์การสร้างความเพียรทำให้เกิดการป้องกันกิเลสอกุศลให้เกิดขึ้นในจิตใจ ความเพียรช่วยประคองจิตของเราให้มั่นคงไม่หลงไปในอบายห้วงแห่งกิเลส ตัณหาต่างๆ ที่เป็นอกุศลที่ทำให้จิตใจของเราเศร้าหมอง ในการนี้พึงยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้นในสันดาน และยังกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่งขึ้นไป ด้วยการปรรกความเพียร

สัมมาวายามะนี้เป็นคุณธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะมีความเพียรบุคคลจึงจะล่วงหรือพ้นจากความทุกข์ไปได้ แม้แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงใช้ความเพียรเป็นเครื่องช่วยอย่างหนึ่งในการปฏิบัติธรรม ฝึกฝนอบรม พัฒนาพระองค์เองจนทำให้พระองค์สามารถค้นพบสัจธรรม ความเพียรตามหลักพระพุทธเถรวาท มีดังนี้

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖.

สังวรปธาน เป็นอย่างไร

คือ ฝึกฝนในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า สังวรปธาน

ปหานปธาน เป็นอย่างไร

คือ ฝึกฝนในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า ปหานปธาน

ภาวนापธาน เป็นอย่างไร

คือ ฝึกฝนในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ภาวนापธาน

อนุรักษนาปธาน เป็นอย่างไร

คือ ฝึกฝนในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภัยโยธภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า อนุรักษนาปธาน^{๓๓}

สัมมาสติ ความระลึกชอบ คำว่า สติ แปลว่า ความระลึกได้เป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งของจิตใจ ที่จะช่วยควบคุมจิตใจไว้ให้จดจ่ออยู่กับกิจหรือการงานนั้นๆ ช่วยให้มีสติมั่นตัว ไม่เพลา ไม่ประมาท มีความรู้ตัวอยู่เสมอว่าตนกำลังทำอะไรอยู่ พุคะอะไรอยู่ และคิดอะไร สติจะช่วยกำกับบุคคลให้ทันต่อพฤติกรรมของร่างกาย ทันต่อความรู้สึก ตลอดจนความนึกคิดของตน ขณะที่แสดงหรือกำลังจะแสดงออกมา ไม่ปล่อยให้อารมณ์ภายนอกมารบกวนจิตหรือเข้าวนมาถูกระชากาให้หลุดพ้นหลงเลื่อนลอยไป สัมมาสตินั้น มีความหมายตามนัยที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ ดังนี้ว่า

สัมมาสติ เป็นอย่างไร

คือ ฝึกฝนในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

^{๓๓} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๑๓-๑๑๔.

อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกได้ นี้เรียกว่า สัมมาสติ^{๓๔}

สัมมาสติ เป็นหลักธรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องด้วยสติปัฏฐานสูตร ซึ่งถือว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญในการพัฒนา อบรมจิตตามหลักพุทธปรัชญา สติปัฏฐานเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องมากว่าเป็นธรรมอันเอก เป็นหนทางสำหรับผู้ปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์เพื่อความว่างพ้นความเศร้าโศกและความคร่ำครวญ เพื่อการบรรลุธรรม เพื่อให้แจ้งในพระนิพพาน สติปัฏฐาน มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. กายานุปัสสนา ใช้สติตามดูกายให้มีปัญญารู้เท่าทันสภาพร่างกาย
๒. เวทนานุปัสสนา ใช้สติตามดูเวทนาให้มีปัญญารู้เท่าทันเวทนา คือ ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือว่าเฉย ๆ
๓. จิตตานุปัสสนา ใช้สติตามดูจิตให้มีปัญญารู้เท่าทันสภาพจิตใจ
๔. ธรรมานุปัสสนา ใช้สติตามดูธรรมให้มีปัญญารู้เท่าทันเรื่องธรรม^{๓๕}

๑) กายานุปัสสนา การพิจารณาเห็นกายในกาย หมายความว่า พิจารณาว่ากายนี้ก็สักว่ากายไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา เป็นธรรมดาที่เกิดขึ้นเพราะมีเหตุปัจจัย เมื่อมีเหตุปัจจัยดับ กายก็ดับไป ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา ดังนั้นกายจึงเกิดขึ้นตามธรรมดาของสิ่งที่เป็นเหตุ ก็ย่อมดับไปตามธรรมดาเมื่อเหตุดับ

๒) เวทนานุปัสสนา คือการพิจารณาตามเห็นเวทนา ตามดูเวทนา ตามรู้ในเวทนาของตน หมายความว่า ให้เราพิจารณาว่า เมื่อเราเสวยอารมณ์สุข ก็รู้ว่าเสวยอารมณ์สุข คือรู้สึกสุข เมื่อเราเสวยอารมณ์ทุกข์ก็รู้ว่าเสวยอารมณ์ทุกข์คือรู้สึกทุกข์ เมื่อเราเสวยอารมณ์ทุกขสุขก็รู้ว่าเสวยอารมณ์ทุกขมสุข คือรู้สึกเฉยๆ ไม่รู้สึกว่าทุกข์หรือสุข

๓) จิตตานุปัสสนา การพิจารณาตามดูจิตลักษณะจิตของตน คือ การตามดูจิตของตนในขณะนั้นว่า ว่าเป็นจิตมีลักษณะอย่างไร เช่น จิตมีราคะหรือไม่มีราคะก็รู้ชัด จิตมีโทสะหรือไม่มีก็รู้ชัด จิตมีโมหะหรือไม่มีก็รู้ชัด จิตหดหู่หรือฟุ้งซ่านก็รู้ชัด จิตเป็นมหัคคะหรือจิตเป็นอมหัคคะก็รู้ชัด จิตต่ำหรือจิตสูงก็รู้ชัด จิตเป็นสมาธิหรือจิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ชัด จิตหลุดพ้นหรือไม่หลุดพ้นก็รู้ชัด เป็นการตามดูจิตให้รู้ชัดตามลักษณะของจิตที่เป็นอยู่

^{๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗.

^{๓๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๕/๒๒๒-๒๒๓.

๔) **สัมมานุปัสสนา** การพิจารณาให้เห็นธรรม ตามดูธรรมทั้งส่วนที่เป็นอกุศลและกุศลที่เกิดขึ้นในจิตของตน ใช้สติกำหนดพิจารณาธรรมที่เป็นอยู่ขณะนั้น จนจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิและเกิดปัญญาเห็นธรรมทั้งภายในและภายนอก มีสติกำหนดปรากฏอยู่ที่ธรรม โดยความรู้ซึ้งว่า ธรรมนี้ดีกว่าธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ลดความยึดมั่นในธรรมลงไปจนสิ้นเสียได้ หลักระรมที่เกิดขึ้นกับตน

ในการดำเนินชีวิต หรือการประพฤติปฏิบัติต้องมีสติกำกับอยู่เสมอ โดยสังเกตได้ว่าสติเป็นหลักธรรมที่มีอุปการะมาก เป็นอุปการะแก่การทำความดีทุกอย่าง สตินี้เป็นคุณในการช่วยให้ไม่ลืมการทำงานที่ทำไว้ ที่เป็นคุณธรรมที่มีคุณมาก เมื่อศึกษาและค้นคว้าแล้วจะพบว่า สติ นี้ จะพบมากในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จะมีคำสอนเรื่องสติแทรกอยู่หลายแห่งด้วยกันที่ระบุชื่อสติโดยตรง เช่น ในหมวดอารักขกรรมฐาน ๔ ในหมวดสติปัญญาฐาน ๔ ในหมวดพละ ๕ ในหมวดโพชฌงค์ ๗ ในหมวดอริยมรรคมีองค์ ๘ ในหมวดนาถกรรมธรรม ๑๐ ในหมวดอนุสติ ๑๐ คุณธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นข้อยืนยันว่า สติ เป็นคุณธรรมที่มีอุปการะแก่นุญช้ทุกชนชั้นทุกระดับในการทำงานทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นงานทางกายและงานทางใจคือปฏิบัติกรรมฐาน การทำหน้าที่ของสติมักเปรียบเหมือนนายประตู ที่คอยระวังเฝ้าผู้คนเข้าออกเสมอ และคอยกำกับการ โดยปล่อยคนที่ควรเข้าออกให้เข้าออกได้ และคอยกันห้ามคนที่ไม่ควรเข้า ไม่ให้เข้าไป คนที่ไม่ควรออก ไม่ให้ออก สติจึงเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุมเร้าเตือนการปฏิบัติหน้าที่ และเป็นตัวคอยป้องกันยับยั้งตนเอง ทั้งที่จะไม่ให้หลงเพลินไปตามความชั่วและที่จะไม่ให้ความชั่วเล็ดลอดเข้ามาในจิตใจได้พูดง่าย ๆ ว่า ที่จะเตือนตนเองในการทำความดีและไม่เปิดโอกาสแก่ความชั่วถ้าบุคคลขาดสติหรือเสียสตินั้นย่อมนำชีวิตไปสู่ความทุกข์ ความล้มเหลว ตั้งอยู่ในความประมาท จะหาความเจริญไม่ได้เลยทั้งทางธรรมและทางโลก

สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นโดยชอบ สัมมาสมาธินี้เป็นขั้นฝึกฝนจิตที่ลึกซึ้งมาก เพื่อให้จิตมีความตั้งมั่นแน่วแน่ต่อการทำงานหรือจดจ่ออยู่กับอารมณ์ที่กำหนดพิจารณา จิตที่เป็นสมาธิย่อมเป็นจิตที่เหมาะสมแก่การทำงานทั่วไปไม่ว่าจะเป็นงานทางโลกหรือว่างานทางธรรม เช่น นักศึกษาถ้ามีใจเป็นสมาธิ เวลาศึกษาหรือเรียนวิชาใดก็เอาจิตจดจ่ออยู่ในวิชานั้น นักศึกษาผู้นั้นย่อมเข้าใจเนื้อหาวิชาได้ง่ายเร็วขึ้น จำได้เร็วขึ้น ทำให้ผลการเรียนออกมาดี แต่สมาธิในมรรคนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นลักษณะของการได้ ฌาน ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สัจจจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

๒. เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุดุคติยามที่มีความผ่อนคลายภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓. เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุดุคติยามที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข

๔. เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วบรรลุดุคติยามที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธ์เพราะอุเบกขาอยู่ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ^{๓๖}

ตามนัยแห่งพระพุทธพจน์นี้ คำว่า สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมนั้น หมายถึง ความที่จิตปลอดจากนิรวณ ๕ ได้แก่ กามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม กามในทีนี้หมายถึง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าใคร่น่าพอใจทั้งปวง ๒ พยาบาท ความคิดปองร้าย ๓ ถีนมิทธะ ความรู้สึกหดหู่และเคลิบเคลิ้ม ๔ อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านและรำคาญอันเกิดจากอกุศลที่ยังไม่ระงับไป ๕ วิจิกิจฉา ความลังเล สงสัยในทางปฏิบัติของตน

นิรวณ เป็นอกุศลธรรม เป็นปฏิบัติกรรมที่ขัดขวางกั้นจิตไม่ให้บรรลุดุคติ หรือธรรมอันสูงสุด ทำให้จิตมีติดบอด ทำให้ปัญญาอับ เป็นสิ่งขัดขวางในการพัฒนา การที่มนุษย์จะประสบความสำเร็จในการพัฒนาชีวิตนั้นก็ขึ้นอยู่กับมนุษย์เองว่าจะปฏิบัติหรือทำอะไรต่ออีกเลศ หากปฏิบัติต่ออีกเลศ โดยการแสวงหาความรู้ที่ถูกต้องก็จะประสบความสำเร็จในการพัฒนาตนให้รู้เท่าทันและมีภาวะอยู่เหนืออีกเลศ ถ้าเรียนรู้และปฏิบัติผิดหลักก็จะเป็นโทษของอีกเลศเรื่อยไป

คำว่า สมาธิ แปลว่า ความตั้งใจมั่น หมายถึง ภาวะแห่งจิตที่แน่วแน่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ไม่วอกแวกหวั่นไหว แม้มีอารมณ์จากภายนอกมากระทบเข้าก็ไม่หวั่นไหวซัดสายไปตามอารมณ์นั้น ๆ

สมาธินี้มีความสำคัญและมีประโยชน์มากกับการงานทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นการงานแบบทางโลกและการงานแบบทางธรรม เป็นหลักการพัฒนามนุษย์อย่างหนึ่งที่มีอุปการะในการงานไม่ว่าจะหยาบหรือละเอียดโดยเฉพาะงานที่ต้องการความละเอียด ยิ่งต้องใช้สมาธิมากคนที่มีความสมาธิดีย่อมทำการงานสำเร็จได้ดีกว่าคนที่ไม่มีสมาธิ ยิ่งการพัฒนาจิตแล้วสมาธิยังมีความสำคัญเพราะสมาธิจะเป็นเครื่องช่วยในการทำให้พัฒนาไปสู่ความมีปัญญาเพื่อการรู้แจ้งแทงตลอดใน สัจธรรมหรือ เอื้อให้ปัญญาได้ใช้กำลังเต็มที่ในการขจัดเกลากิเลสให้ลดลง และสูญสิ้นไปในที่สุด นำจิตไปสู่ความหลุดพ้นได้

^{๓๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๓.

๔.๑.๓.๔ ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา หมายความว่า การทำปัญญาให้เกิดขึ้น โดยการพัฒนาปัญญาให้เจริญงอกงามไปบุลย์ เข้าใจสภาวะสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เข้าใจโลกและชีวิตตามกระบวนการที่เป็นจริง เมื่อมีปัญหาก็สามารถจัดการกับปัญหาได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม เพราะเหตุนี้ตามหลักพุทธปรัชญาจึงได้เน้นให้มนุษย์มีการพัฒนาพระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่เน้นการศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพของตนให้เป็นมนุษย์ที่มีคุณภาพ เป็นมนุษย์ที่สังคมต้องการ เป็นมนุษย์ในอุคมคติ คือเป็นอริยบุคคล โดยเริ่มจากการพัฒนาจากคนระดับปุถุชนไปเรื่อยๆ จนกว่าจะเป็นพระอริยบุคคลตามลำดับ

การพัฒนาปัญญานี้ คือการอบรมพัฒนาจิตให้เกิดมีความรู้เท่าทันกิเลส หรือทำให้เกิดมีปัญญานั้นเอง ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องระหว่างหลักการพัฒนาทั้ง ๔ อย่าง อบรมจิตให้มีปัญญารู้ชัดว่าอะไรควรทำ อะไรควรเว้น อบรมจิตให้เห็นสภาวะตามที่เป็นจริงและเป็นไปตามกระบวนการของกฎไตรลักษณ์ ความจริงนั้นเป็นสิ่งที่บุคคลควรรู้ถูกต้อง ต้องมีสติปัญญาในการช่วยแยกแยะความจริงออกมาตามที่ควรจะรู้ ซึ่งในโลกนี้มีทั้งความจริงแบบสัจธรรมกับความจริงแบบโลก หรือความจริงแบบสมมติ คือ

สมมติสัจจะ คือ เป็นความจริงอย่างสมมติ ตามที่สังคม ๆ ตั้งขึ้น สมมติขึ้นเพื่อใช้สื่อสารในสังคม เป็นความจริงโดยโวหารเป็นความจริงที่รู้กันทั่วไป เมื่อสังคมตั้งขึ้น สมมติขึ้นคนในสังคมก็ยอมรับ หรือเห็นร่วมกันกับสิ่งที่ตั้งขึ้นสมมติขึ้น จึงทำให้สังคมนั้นสื่อสารกันติดต่อสัมพันธ์กันอย่างเข้าใจ สามารถให้สำเร็จประโยชน์ในการดำเนินชีวิต สรรพสิ่งต่างที่ตั้งขึ้นสมมติขึ้นก็แล้วแต่จะเห็นร่วมกันว่าจะเรียกอย่างไร เช่น นายแดง นายดำ โตะ แก้อี ปลา ช้าง เป็นต้น

ปรมัตตสัจจะ คือ ความจริงที่เป็นปรมัตต์ หมายความว่า เป็นความจริงอย่างสูงสุด เป็นความจริงตามความหมายแท้ขั้นสุดท้ายของสิ่งนั้น ตามภาวะที่ตนเป็นจริง การศึกษาให้รู้ความจริงขั้นปรมัตต์ก็เพื่อให้เรามีความรู้ความเข้าใจในสิ่งนั้นๆ ตามความเป็นจริง เพื่อให้เราเข้าใจตามสภาวะที่เป็นความจริง จะได้มีปัญญาคิดไม่ยึดติดในสิ่งที่เราเกี่ยวข้องด้วย เป็นการทำลายความยึดมั่นซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดความหลงผิดที่อาจจะเกิดขึ้น สิ่งที่เป็นจริงอย่างปรมัตต์ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน

ในการกล่าวถึง หลักการพัฒนาปัญญานี้ตามพระพุทธศาสนาเถรวาทจะมีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์ในหลักของอริยมรรค ซึ่งเป็นหลักหนึ่งในการอธิบายถึงหลักการพัฒนาปัญญา ในภาคปฏิบัติ หลักการพัฒนาปัญญามีความสัมพันธ์กับหลักอริยมรรคในประเด็นต่อไปนี้

๑) **สัมมาทิฐิ** ความเห็นชอบ เป็นความเห็น ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง เป็นความเห็นด้วยจิตใฝ่ภายใน เข้าใจสิ่งที่ถูกต้อง มีความรู้ที่ถูกต้องเป็นเบื้องต้นนำไปสู่

การปฏิบัติที่ถูกต้อง สำหรับสัมมาทิฏฐินี้มีบทบาทสำคัญมากในการพัฒนาชีวิต เป็นธรรมขั้นพื้นฐานที่นำไปสู่กระบวนการศึกษาการเรียนรู้ บุคคลจะเริ่มค้นการศึกษา การเรียนรู้ก็เริ่มต้นจากสัมมาทิฏฐิ ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะกำลังอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉันทใด สัมมาทิฏฐิ ก็ฉันทนั้น”^{๓๗}

จะเห็นได้ว่าสัมมาทิฏฐินี้เป็นบทเริ่มต้นแห่งการนำไปสู่การพัฒนา ตามทศนะพุทธปรัชญานั้นแบ่ง สัมมาทิฏฐิออกเป็น ๒ ระดับ ดังนี้

(๑) โลภียสัมมาทิฏฐิ คือการเห็นชอบที่ยังเกี่ยวกับกระแสโลก เป็นความเห็นที่เป็นไปตามทำนองคลองธรรม สอดคล้องกับหลักศีลธรรมอันดีงามของสังคม เป็นความเห็นชอบ ที่ยังมีอาสวะ ตัณหา อุปาทาน เจืออยู่ด้วย แต่ก็ถือว่าเป็นความเชื่อความเห็นที่ทำให้เกิดความสุขระดับสังคม เช่น เชื่อว่า ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว เชื่อเรื่องบาป - บุญ นรก-สวรรค์ เป็นต้น ดังพระพุทธพจน์ว่า

สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ เป็นอย่างไร คือ ความเห็นที่ว่า ‘ทานที่ให้แล้วมีผล ฆัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงที่เช่นสรวงแล้วมีผล วิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารคามิคุณ บิคามิคุณ สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติทำให้แจ้งในโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก’ นี้เป็นสัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคือ อุปธิ^{๓๘}

(๒) โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ คือ เป็นความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องตามอย่างที่มันเป็น หรือเป็นความเห็นความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง ตามสภาวะของธรรมชาติ ซึ่งเป็นความรู้ในระดับที่อยู่เหนือกระแสโลก เหนือบาปและบุญ เหนือสวรรค์-นรก เป็นความเห็นชอบที่ทำให้สามารถนำไปสู่การพ้นจากทุกข์หรือพ้นจากสังสารวัฏนี้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

สัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรคเป็นอย่างไร คือ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ สัมมาทิฏฐิ องค์แห่งมรรคของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่นี้ เป็นสัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค ภิกษุนั้นย่อม

^{๓๗} ส.ม. (ไทย) ๑๔/๑๑๐๗/๖๑๗.

^{๓๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๖.

พยายามเพื่อละมิจฉาทิฏฐิ ยังสัมมาทิฏฐิให้ถึงพร้อม ความพยายามเพื่อละมิจฉาทิฏฐิ ยังสัมมาทิฏฐิให้ถึงพร้อม ความพยายามของภิกษุ นั้น เป็นสัมมาวายามะ ภิกษุ นั้นมีสติ ละมิจฉาทิฏฐิ มีสติเข้าถึงสัมมาทิฏฐิอยู่ สติของภิกษุ นั้นเป็นสัมมาสติธรรม ๓ ข้อ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาวายามะ (๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้อยตามสัมมาทิฏฐิของภิกษุ นั้น ไป ด้วยประการฉะนี้^{๓๘}

ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ท่านผู้มีอายุ ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ มี ๒ ประการ คือ ๑. ปรโตโฆสะ (การได้สดับจากคนอื่น) (๒) โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยกคาย)”^{๓๙}

ตามพระพุทธพจน์นี้แสดงว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ มี ๒ ด้าน คือ ปรโตโฆสะ การได้ยินได้ฟังจากกัลยาณมิตร ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยภายนอก เป็นปัจจัยภายนอกที่ช่วยหนุนให้บุคคลมีสัมมาทิฏฐิที่อยู่ในขั้นศรัทธา และอีกด้านหนึ่ง คือ โยนิโสมนสิการ การขบคิดไตร่ตรอง ถือว่าเป็นปัจจัยภายในของบุคคลนั้นที่จะช่วยสานต่อหรือรับข้อมูลจากปรโตโฆสะมาคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ สืบต่อไป ซึ่งทั้ง ๒ มีเนื้อหาสาระสำคัญดังนี้

ปรโตโฆสะ เป็นการสร้างสัมมาทิฏฐิด้วยปัจจัยภายนอก ปรโตโฆสะ หากแปลตามศัพท์ว่า เสียงของผู้อื่น มีความหมายที่ครอบคลุมถึงสภาพแวดล้อมภายนอกทุกประเภทที่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของคน ไม่ว่าจะเป็นการฟังจากประชาสัมพันธ์ การเรียนรู้จากพ่อแม่ ครู อาจารย์ คำบอกเล่า ข่าวสาร บทความหรือข้อเขียนจากสื่อต่างๆ ปรโตโฆสะที่จะเป็นบ่อเกิดของสัมมาทิฏฐิ นั้นต้องเป็นปัจจัยภายนอกที่เป็นความรู้เกี่ยวกับโลกและชีวิตในทางที่ถูกต้อง ดีงาม และเหมาะสมเท่านั้น โดยเฉพาะปัจจัยภายนอกที่เป็นบุคคลต้องเป็นคนดี ที่เรียกว่ากัลยาณมิตร กล่าวคือ ต้องเป็นบุคคลผู้เฝ้ายพร้อมด้วยคุณสมบัติที่ดีงามทั้งหลายภายในและภายนอก เป็นผู้ที่มีวิชาและจรณะที่สมบูรณ์ เป็นผู้มีจิตใจเป็นอรรถเป็นธรรม พร้อมทั้งจะแนะนำสั่งสอนชี้แจงชี้แจง เชิญชวน ชักชวนทาง แนวทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องเป็นแบบอย่างที่ดีให้ผู้อื่นได้ดำเนินตามได้อย่างถูกต้องด้วย

โยนิโสมนสิการ เป็นการสร้างสัมมาทิฏฐิด้วยปัจจัยภายในของบุคคลนั้นๆ หมายความว่า โยนิโสมนสิการจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลนั้นมีวิถีคิดที่เป็นระบบระเบียบ คำว่าโยนิโสมนสิการนี้ แปลว่า การกระทำไว้ในใจโดยแยกคาย ความหมายว่า การใช้ความคิดให้ถูกวิธี คิดได้อย่าง

^{๓๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๓๖.

^{๓๙} อ.ท. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๕๑.

มีระบบมีระเบียบ คิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้ามูลเดิมของปัญหานั้นๆ คิดสืบสาวให้ได้จนตลอดสาย คิดแยกแยะสิ่งทั้งหลายที่สามารถเห็นความจริงตามหลักแห่งความสัมพันธ์ของเหตุและปัจจัย ทุกสิ่งทีคิดนั้นล้วนคิดด้วยเหตุผล ไม่เอาความคิดความรู้สึกรักของตนเป็นเกณฑ์ในการคิด ควรแสวงหาหลักการที่ถูกต้อง เพราะความคิดของเรานั้นอาจเจือด้วยตัณหา และ อุปาทาน

๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ หรือความคิดชอบ เป็นความดำริที่จะให้ตัวเองมีความสุข ขณะเดียวกันก็มีความปรารถนาดีให้ผู้อื่นมีความสุขด้วยเหมือนกัน ไม่ต้องไปเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น และไม่มีความคิดที่จะเบียดเบียนผู้อื่นเพื่อที่จะสนองความสุขให้แก่ตนเอง ความหมายของสัมมาสังกัปปะนี้ มีความหมายตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “สัมมาสังกัปปะ เป็นอย่างไร คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยายาม ความดำริในการไม่เบียดเบียน ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ”^{๔๑}

จากพระพุทธพจน์นี้ เป็นความดำริที่ไม่ประกอบด้วยกามทั้งหลายทั้งที่เป็นวัตถุกามและกิเลสกาม มีความคิดที่ไม่มีความพยายาม อาฆาต มุ่งร้าย และไม่มีความคิดที่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียนทั้งแก่ตนและผู้อื่น ซึ่งมีคำอธิบายพอสังเขปดังนี้

(๑) เนกขัมมสังกัปปะ ได้แก่ความนึกคิดปลอดจากกาม หรือความนึกคิดในการเสียดละไมคิดในการแสวงหาสรรพสิ่งที่ไม่จำเป็นมาปรนปรีอเพื่อสนองความอยากอันไม่มีที่สิ้นสุดของตัวเอง เป็นความคิดที่ไม่หมกมุ่นติดข้องในสิ่งสนองความอยากต่างๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิดแบบเนกขัมมะนี้เป็นความนึกคิดที่มีความเสียดละไมเพื่อประโยชน์ทั้งส่วนรวมและประโยชน์ตน ตลอดจนนำไปสู่ความคิดที่ปราศจากจากโลภะหรือราคะ

(๒) อพยายามสังกัปปะ ได้แก่ ความนึกคิดที่ปลอดจากการผูกอาฆาตต่อกันและกัน เป็นความรู้สึกรู้สึกนึกคิดที่ประกอบด้วยด้วยเมตตา กรุณา ที่เป็นความหวังดี ไม่มีการเพ่งมองโทษมองในแง่ร้าย หมายความว่า เป็นความนึกคิดที่ไม่มีความดำริที่เคียดแค้น ชิงชัง ขัดเคือง เป็นต้น ความนึกคิดที่เป็นความดำริชอบนี้เกิดจากความเมตตา มีความปรารถนาดีมุ่งประโยชน์สุขต่อตนเองและผู้อื่นตลอดจนสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย

(๓) อวิหิงสาสังกัปปะ ได้แก่ความนึกคิดที่ปราศจากการเบียดเบียน เป็นความดำริที่ประกอบด้วยกรุณา ที่คิดจะช่วยผู้อื่นให้พ้นจากความลำบากหรือความทุกข์

สัมมาสังกัปปะ กล่าวได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งในหลักปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะคนเราจะตัดสินใจทำอะไร ย่อมขึ้นอยู่กับความคิดเป็นส่วนสำคัญ ถ้ารู้จักความคิดให้ถูกต้อง การพูด การคิด จะถูกต้องตามด้วย ทำให้สิ่งที่เราคิดแล้วทำลงไป

^{๔๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

ทำให้เกิดความทุกข์ลดน้อยลง แต่ถ้ามุขย์เราไม่มีการพัฒนา ไม่รู้จักใช้ความคิดให้ถูกต้องหรือคิดผิดจะเป็นเหตุให้พุดผิด ทำผิด ก่อให้เกิดความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ เป็นต้นว่า มีความวิตกกังวล มีความกั้มใจ ความไม่สบายใจ เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดสุขภาพจิตเสีย แล้วจะนำมาซึ่งปัญหาต่างๆ มากมาย เพราะถ้าใจของเราไม่ได้รับการพัฒนาให้เกิดปัญญา ความคิดจะนำไปสู่ทางที่ไม่ดี ใจเป็นสิ่งสำคัญ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า
 มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ
 ถ้าคนมีใจชั่ว จะพุดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย
 เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป
 เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น^{๔๒}

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า
 มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ
 ถ้าคนมีใจดี ก็พุดดีหรือทำดีตามไปด้วย
 เพราะความดีนั้น สุขจะติดตามเขาไป
 เหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น^{๔๓}

ดังนั้น ความคิดและความดำริ นั้น เป็นวิธีการหนึ่งที่จะนำไปสู่ที่การดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เพราะความคิดเป็นหัวหน้าที่ชี้นำ นำทางและควบคุมการปฏิบัติถูกต้อง เมื่อคิด เป็นแล้วก็จะช่วยให้พุดเป็น ทำเป็น แล้วจะนำไปสู่การแก้ปัญหาเป็น คุณเป็น พังเป็น กินเป็น ใช้เป็น และการคบหาสมาคมเป็นทุกอย่าง คือเป็นการดำเนินชีวิตเป็นนั่นเอง จึงพุดได้ว่า การรู้จักคิดหรือคิดเป็นเป็นตัวนำที่ชักพาไปสู่การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องหรือชีวิตที่ดีงาม ดังนั้นเมื่อรู้ว่าความสุขความทุกข์ทั้งหลายขึ้นอยู่กับใจหรือความคิดของตนเองแล้วย่อมจะทำให้มองเห็นความสำคัญของความคิดและความดำริที่จะกำจัดความคิดที่ไม่ดีออกไป ฝึกหัดความคิดให้คิดแต่สิ่งที่ดี ที่ถูกต้อง

ลักษณะคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนามุขย์ให้เป็นบุคคลในอุดมคติตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น จะเห็นว่ามียุทธธรรม คือ ภาวนา ๔ อันได้แก่ กายภาวนา สติภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา ซึ่งยุทธธรรมเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันกับหลักอริยมรรคมีองค์ ๘

^{๔๒} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^{๔๓} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๒/๒๔.

ต่างก็เป็นหลักคำสอนที่มีลักษณะที่เป็น ไปเพื่อการพัฒนา และลักษณะการพัฒนานี้จะเป็นการพัฒนาจะเป็นแบบต่อมีความสัมพันธ์กันและเอื้อต่อกัน จะสังเกตได้ว่าหลักการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนาจะมีความสัมพันธ์กันหมด การพัฒนานั้นจะเริ่มต้นเมื่อมนุษย์รู้จัก หรือ คิด เป็น เป็นตัวนำไปสู่การพัฒนา กล่าวอีกอย่างหนึ่ง คือ สัมมาทิฐิ เป็นองค์ธรรมที่คอยชักนำ พร้อมทั้งคอยควบคุมองค์ธรรมอื่นๆ ให้ดำเนินในทางที่ถูกต้องและเหมาะสม แต่มีข้อคิดต่อไปอีกว่า ทำอย่างไรสัมมาทิฐิจึงเกิดขึ้นได้ จะทำอย่างไรให้มีวิถีชีวิตที่ถูกต้อง โดยการดำเนินตามหลักอริยมรรค และอะไรเป็นเบื้องต้นในการที่เป็นแรงจูงใจให้บุคคลมีความคิดดี ทำดี และพูดดี มีการดำเนินชีวิตให้ดีให้ถูกต้อง ตามหลักอริยมรรคที่มีสัมมาทิฐิเป็นต้น และทำอย่างไรจึงจะไป ถึงจุดดั่งที่ว่า ที่มุ่งหมายไว้ตามอุดมคติ นี้อาจเป็นปัญหาแต่ถ้าเราสังเกตและวิเคราะห์ในหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาแล้วจะพบว่า มีหลักธรรมที่จะเป็นตัวนำไปเข้าไปสู่การพัฒนาตามหลักอริยมรรคมีองค์แปด หลักธรรมเหล่านี้ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า บุญพนิมิตแห่งมรรค หรือ รุ่งอรุณของการศึกษาการพัฒนาอบรมตน หรือเรียกอีกอย่างว่า หลักธรรมที่เป็นแสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดั่งงาม มี ๗ ประการ ดังนี้

- ๑) กัลยาณมิตร (มีกัลยาณมิตร) แสวงหาแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี
- ๒) สีสัมปทา (ทำจิตใจถึงพร้อม) มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต
- ๓) จันทสัมปทา (ทำจันทะให้ถึงพร้อม) มีจิตใจรู้ใฝ่สร้างสรรค์
- ๔) อัตตสัมปทา (ทำตนให้ถึงพร้อม) มุ่งมั่นฝึกฝนตนจนเต็มสุภาพะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้
- ๕) ทิฐุสัมปทา (ทำทิฐิให้ถึงพร้อม) ถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆ ตามเหตุและผล
- ๖) อัปปรมาสัมปทา (ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม) ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท
- ๗) โยนิโสมนสิการ (ทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม) ฉลาดคิดแยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริง^{๔๔}

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้วนั้น มักจะเริ่มที่สัมมาทิฐิ โดยมีความคิดที่ถูกต้อง มีความเชื่อที่ถูกต้อง เช่น เชื่อว่ามนุษย์เรามีศักยภาพที่จะพัฒนาตนได้ และพัฒนาได้เป็นอย่างดีด้วย อย่างเช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเดิมทีพระองค์ก็ทรงเป็นเจ้าของสิทธัตถะ ซึ่งก็เป็นปุถุชน ต่อมาก็ได้รับการพัฒนาจนได้เป็นพระบรมศาสดาเอกของโลก เป็นพระบรมครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ก็เกิดขึ้นมาได้เพราะได้รับการพัฒนาตามกระบวนการของหลัก

^{๔๔} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑ – ๑๓.

ภาวนา ๔ หรือ ตามหลักอริยสัจ ๔ ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น หลักธรรมนั้นล้วนสามารถสรุปย่อลงเข้ากันได้ หรือเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกันถ้ามีความรู้แล้วปฏิบัติได้ถูกต้อง หลักธรรมทั้งหลายล้วนเข้าหากันได้สนิทกับหลักอริยสัจ การพัฒนาตามหลักธรรมเหล่านี้ย่อมส่งผลให้เกิดการพัฒนาได้อย่างครบทุกขั้นตอน เมื่อกล่าวถึงการพัฒนากุศลให้เป็นบุคคลที่สังคมต้องการ หรือ เป็นบัณฑิตผู้รู้ดี รู้ชั่ว เฉลียวฉลาด หลักแหลมตามหลักพระพุทธศาสนา การประพฤตินี้ก็สามารทำให้บุคคลนั้นเป็นบุคคลที่ดีมีจิตใจที่บริสุทธิ์ได้ สามารถกำจัดมัจฉริยะที่เกิดขึ้นกับจิตใจได้ เพราะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นไม่ได้มุ่งพัฒนาคนให้แยกออกจากหลักของธรรมชาติ การพัฒนาอย่างพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นเป็นการพัฒนาแบบเน้นการมีส่วนร่วมระหว่างคนกับธรรมชาติ หรือพัฒนาแบบเน้นการมีส่วนร่วมทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก หมายความว่า กล่าวถึงการพัฒนากาย สีล จิต และปัญญาของมนุษย์ ขณะเดียวกันก็กล่าวถึงพัฒนาแบบชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นก็ยังแนะนำการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมด้วย ถ้าการพัฒนาได้กล่าวนี้สำเร็จก็จะได้บุคคลที่ดี มีความฉลาด สามารถกำจัดความตระหนี่ที่ เรียกว่า มัจฉริยะได้ในที่สุด

สรุปความว่า ภาวนา การพัฒนากาย วาจา ใจ ของบุคคลให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีนั้น ต้องมีการพัฒนาตั้งแต่ กายภาวนา สีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา การพัฒนากายอันประกอบด้วย การสรวมกาย การรู้จักประมาณในการโภชนา การพัฒนาศีล ประกอบด้วย การสรวมวาจา การทำงานที่ถูกต้อง การเลี้ยงชีพในทางที่ถูกต้องไม่ผิดจากคลองธรรม การพัฒนาจิต ประกอบด้วย การตั้งอยู่ในความเพียร การมีสติมั่น การตั้งใจมั่น การพัฒนาปัญญา ประกอบด้วย ความเห็นในทางที่ถูกต้อง ความคิดถูกต้องไม่ผิดจากคลองธรรมการประพฤติตามหลักธรรมคำสอนจะเป็นการพัฒนาในด้านของ กาย วาจา ใจ ของบุคคลนั้นให้มีความคิดดี พุทธิ และทำดี เป็นพื้นฐานของการกระทำสิ่งที่ดีมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคมมนุษย์ เพราะฉะนั้นหลักธรรมนี้จะช่วยพัฒนาให้บุคคลเป็นคนดีในสังคม ให้มีน้ำใจ ช่วยเหลือผู้ที่ทุกข์กว่า มีจิตใจที่กว้างขวาง ไม่คับแคบ ไม่ตกอยู่ในความตระหนี่ ที่เรียกว่า มัจฉริยะ อีกต่อไป

๔.๒ วิธีกำจัดมัจฉริยะตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๒.๑ วิธีกำจัดมัจฉริยะของภคทัสถ์

มัจฉริยะเกิดจากจิตที่มีความโลภเป็นอารมณ์ทำให้บุคคลนั้นต้องมีจิตใจที่คับแคบตระหนี่ หวงแหน ในทรัพย์สมบัติของตน ในโลกนี้บุคคลที่อยู่รวมกันเป็นสังคมมีหลายประเภทเหมือนดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเปรียบบุคคลไว้ว่า

พระพุทธองค์ทรงเปรียบบุคคลเหมือนกับบัว ๓ เหล่า คือ บัวจมอยู่ในน้ำ บัวอยู่เสมอน้ำ บัวพ่นน้ำ และอรรถกถาได้กล่าวถึงบัวเหล่าที่ ๔ คือ บัวที่มีโรคยังไม่พ่นน้ำเป็นอาหารของปลาและเต่า ซึ่งมีได้ยกขึ้นสู่บาติ แล้วแบ่งบุคคลเป็น ๔ เหล่า คือ อุกมภูติฉุญญ วิจิตัญญู เนยยะ ปทปรมะ แล้วเปรียบอุกมภูติฉุญญ เป็นเหมือนบัวพ่นน้ำที่พอดึงแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้ เปรียบวิจิตัญญู เป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเนยยะ เป็นเหมือน บัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นมาบานในวันที่ ๓ ส่วนปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวที่มีโรคยังไม่พ่นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน เป็นอาหารของปลาและเต่า^{๔๕}

บุคคลที่พระพุทธองค์ทรงเปรียบเป็นบุคคลที่มีระดับสติปัญญาที่แตกต่างกันบุคคลที่มีสติปัญญาดีสามารถเรียนรู้ได้เร็วกว่าบุคคลอื่นเปรียบเสมือนบัวที่พ่นน้ำ และบุคคลที่มีสติปัญญาน้อยลดลงตามลำดับคือบัวที่อยู่ใต้น้ำลึกลงไปจนถึงเหง้าบัว เป็นต้น และเรียกบุคคลเหล่านี้ว่า ปุถุชน และกัลยาณปุถุชน

“ปุถุชน หมายถึง คนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนานานัปการ”^{๔๖} คนระดับนี้ก็ยังมีกิเลสตัณหาแม้บางครั้งก็ระงับไว้ได้สามารถที่จะกระทำความดีด้วยกาย วาจา และใจได้ บางครั้งก็ระงับไว้ไม่ได้ เพราะชนในระดับปุถุชนเป็นบุคคลที่มีความต้องการอยากได้อะไรก็เพื่อความสุขสบายของคนเป็นส่วนใหญ่

“กัลยาณปุถุชน หมายถึง คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว”^{๔๗} มีความละเอียดใจและมีความเกรงกลัวในการทำชั่วมากกว่าระดับปุถุชน ประพฤติปฏิบัติดีงาม มีคุณธรรมสูงได้แก่ คนที่เรียกกันว่ามีศีลมีธรรม มั่นคงอยู่ในศีลในธรรมดำรงชีวิตด้วยการทำมาหากินอย่างสุจริต มีความซื่อสัตย์ อดทน ขยันหมั่นเพียร มีจิตใจงดงาม เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน ชนประเภทนี้เป็นบุคคลที่มีความดีมากกว่าความชั่ว มีโอกาสที่จะมีความสุขสงบสุขใจมากขึ้น ถ้าบุคคล

^{๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๘. (เชิงอรรถ)

^{๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒/๒. (เชิงอรรถ)

^{๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒/๒. (เชิงอรรถ)

ส่วนใหญ่ในสังคมนี้มีแต่บุคคลประเภทกัลยาณบุรุษคนสังคมนี้จะมีแต่ความสุข และให้ความ
 เกื้อกูลซึ่งกันมากขึ้น มัจฉริยะสามารถกำจัด หรือทำให้เบาบางลงได้โดยการใช้หลักกรรมทาง
 พระพุทธศาสนาขัดเกลาคใจให้เป็นผู้ที่มีจิตใจกว้างขวาง เอื้อเพื่อผู้อื่น ได้ตั้งวิธีการกำจัด
 มัจฉริยะ ๕ โดยการใช้หลักของการทำบุญ ที่เรียกว่า “บุญกิริยาวัตถุ ๑”^{๔๘} ประการ คือ บุญสำเร็จ
 ด้วยการบริจาคทาน บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล บุญสำเร็จด้วยการภาวนา และพระพุทธเจ้าทรงตรัส
 เป็นคาถาประพันธ์ไว้ว่า

ผู้หวังประโยชน์สุข ควรฝึกฝนบำเพ็ญบุญนี้เท่านั้น
 ที่ให้ผลเลิศติดต่อกันไป มีสุขเป็นกำไร
 คือควรบำเพ็ญทาน ควรประพฤติธรรมสม่ำเสมอ
 และควรเจริญเมตตาภาวนา
 บัณฑิต ครั้นเจริญธรรม ๑ ประการ
 ที่เป็นเหตุให้เกิดสุขดังกล่าวมานี้แล้ว
 ย่อมเข้าถึงโลกที่มีสุข ปราศจากการเบียดเบียนกัน^{๔๙}

จากพุทธพจน์แสดงให้เห็นว่าการบำเพ็ญบุญด้วยการให้ทานอย่างสม่ำเสมอ รักษาศีล
 และเจริญเมตตาภาวนาก็จะทำให้เกิดความสุขได้ และปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกันด้วย
 แสดงว่าการบำเพ็ญบุญทั้ง ๑ ประการนี้สามารถที่จะกำจัดมัจฉริยะ ความตระหนี่ หวงแหน มีจิตใจ
 ที่คับแคบ เบียดเบียนผู้อื่นเพื่อหวังผลประโยชน์ส่วนตน ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑.๑ อวาสมัจฉริยะ ความตระหนี่ในอवास^{๕๐} ความตระหนี่ที่อยู่ ไม่อยาก
 เหลือ ที่อยู่ให้คนอื่นได้รับประโยชน์ด้วยตลอดทั้งการหวงที่ เช่น หวงที่พัก หวงที่จอดรถ หวงที่
 จอดเรือ หวงที่วางของ เป็นต้น จัดเป็นอวาสมัจฉริยะ

ความตระหนี่ที่อยู่อาศัยเป็นความหวงแหนอันเกิดขึ้นกับจิตใจของบุคคลนั้น
 ไม่อยากให้ใครมาอยู่ร่วมชายคาในที่อยู่เดียวกันกับตนได้ ในพระพุทธศาสนาสอนให้คนมีความ
 โอบอ้อมอารี เอื้อเพื่อต่อผู้อื่น และการเสียสละเป็นคนใจกว้างไม่คับแคบอันเป็นบ่อเกิดแห่งความ
 สามัคคี

วิธีกำจัดมัจฉริยะในข้อนี้สามารถกำจัดด้วยการทำบุญให้อามิสทานเป็นเบื้องต้น
 เช่น การสร้างศาลาสาธารณะ ที่พักริมทาง ที่จอดรถ ที่วางของ ประกอบด้วยจิตเมตตากรุณา เป็นต้น

^{๔๘} พุ.อิตฺติ. (ไทย) ๒๕/๖๐/๔๑๕.

^{๔๙} พุ.อิตฺติ. (ไทย) ๒๕/๖๐/๔๑๕-๔๑๖.

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

“พระพุทธเจ้าตรัสยกทานขึ้นเป็นหลักการทำบุญข้อแรก ก็แสดงอยู่ในตัวแล้วว่าทรงเน้นการถืออุกถกันในสังคม”^{๕๑}

การถืออุกถกันในสังคมจึงต้องเริ่มต้นด้วยทานด้วยการยกทานขึ้นตั้งเป็นข้อแรก เป็นพื้นฐานที่มนุษย์ต้องอาศัยเพื่อก้าวต่อไปในการสร้างสรรค์สิ่งดีงามที่สูงขึ้นไป ทาน จึงเข้ามาทำหน้าที่นี้เพื่อให้มีการแบ่งปันวัตถุแก่กัน ช่วยให้ผู้ด้อยกว่าก็เป็นอยู่ได้ และผู้มั่งมีก็อยู่เป็นสุข ไม่ต้องหวาดระแวงทำให้สังคมร่มเย็น มีสันติสุข การทำบุญ ซึ่งแปลง่ายๆ ก็คือการทำความดี เพราะบุญแปลว่า ความดี แต่โดยตัวศัพท์เอง บุญ แปลว่า เครื่องชำระ สิ่งที่ทำให้สะอาด หรือคุณสมบัติที่ทำให้บริสุทธิ์ คุณสมบัติที่ทำให้เกิดภาวะที่น่าบูชา คือ ครอบงำ ยับยั้ง

การทำบุญด้วยการให้ทาน เป็นเครื่องชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ในระดับหนึ่ง คือ ชำระล้าง หรือกำจัดกิเลส โดยเฉพาะความโลภความเห็นแก่ตัว ความมีใจคับแคบ ตระหนี่ และความเป็นทาสของวัตถุ พร้อมทั้งทอนกำลังของความยึดติดถือมั่นในตัวคนให้เบาบางลดน้อยลง ทำให้ใจเปิดกว้างและเป็นอิสระมากขึ้น จึงเป็นการเตรียมจิตใจให้พร้อมที่จะบ่มเพาะเพิ่มพูนคุณความดีและการทำบุญอื่นๆ ที่สูงขึ้นไป และเป็นเครื่องสนับสนุน ศิล การประพฤติดีทางกาย วาจา ซึ่งอยู่ในระดับกลางให้ก้าวต่อไปใน ภาวนา เป็นการพัฒนาให้เกิดทั้งเมตตากรุณาและความสุข ความสุขนั้น ก็จะเป็นความสุขแบบประสานทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งผู้รับก็เป็นสุข และผู้ให้ก็มีมีความสุข เสริมสร้างไมตรีระหว่างกัน ยึดเหนี่ยวสังคม และฝึกฝนพัฒนาตนเองให้ก้าวไปสู่ความเจริญ^{๕๒}

๔.๒.๑.๒ กุลมัจฉริยะ ความตระหนี่ในตระกูล^{๕๓} การที่ตระกูลสูงศักดิ์ไม่ยอมให้คนในตระกูลที่ต่ำกว่าเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย การหวงแหนเจ้านายผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจของบริวาร ผู้ใกล้ชิดคอยกีดกันพวกเดียวกันบ้าง คอยกีดกันคนอื่นที่จะพบปะติดต่อกับผู้ใหญ่บ้าง และคอยกีดกันผู้ใหญ่ไม่ให้สนใจกับผู้อื่นคิดจะผูกขาดผู้ใหญ่เพียงคนเดียวเท่านั้น ไม่ยอมให้คนอื่นมายุ่งเกี่ยวกับ จัดเป็นกุลมัจฉริยะ

ความตระหนี่ตระกูลเป็นความหวงแหนตระกูลอุปฐากก็ดี หวงแหนเจ้านายผู้ใหญ่ก็ดี คอยกีดกันไม่ให้พบปะซึ่งกันและกันก็ดี บุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีจิตใจคับแคบเพราะคอยกีดกันผู้อื่นที่จะได้เข้ามาพึ่งพาอาศัยในตระกูลหรือเจ้านายผู้ใหญ่ที่ตนใกล้ชิดอยู่นั้น เป็นการหวงแหนเพื่อประโยชน์ของตนเพียงอย่างเดียวที่จะได้จากตระกูลนั้น

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *กรณีธรรมกาย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘๘.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๘-๒๘๙.

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

วิธีกำจัดมัจฉริยะในข้อนี้สามารถกำจัดด้วยการปรับทัศนคติ การยอมรับ ความมีใจกว้าง ประกอบด้วยเมตตากรุณา เพื่อชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์จากความตระหนี่ คับแคบ ให้ตั้งอยู่ในความพอเหมาะแก่การดำรงอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม ลดความโลภอันเป็นกิเลสตัณหาอยากได้อะไรก็มี ในทรัพย์สินของตระกูลอุปฐากไม่ยอมแบ่งปันให้ผู้อื่นได้โอกาสหรือผลประโยชน์นั้นของตน แล้วก้าวสู่การประพฤติตามศีลที่เป็นข้อวัตรปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนชาวพุทธจะต้องประพฤติปฏิบัติ และปฏิบัติภาวนา ให้เกิดการพัฒนาทางด้านกาย ใจให้บริสุทธิ์ คิดในสิ่งที่ดีเอื้อเพื่อเกื้อกูลต่อกัน ปัญญาจะเกิดขึ้น รู้ว่าสิ่งนี้ควรทำหรือไม่ควรทำ เป็นต้น

๔.๒.๑.๓ ลภมัจฉริยะ ความตระหนี่ในลาภ^{๕๔} การหวงรายได้ หวงแทนผลประโยชน์ เช่น บุคคลที่ตระหนี่ลาภก็จะไม่เฉลี่ยแบ่งปันหรือสงเคราะห์ผู้อื่นที่ลำบากกว่า เมื่อมีลาภเกิดขึ้นในกลุ่มบุคคลนั้นก็จะมีรู้จักเสียสละให้แก่ผู้อื่นแต่จะผูกขาดตนเองไว้ในลาภนั้นแต่เพียงผู้เดียว ความตระหนี่ของฆราวาสหรือชาวบ้านทั่วไปที่หวงแทนผลประโยชน์ ที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่สมควรจะเฉลี่ยแบ่งปันผู้อื่น แต่กลับขังกอกเอาเสียคนเดียวหรืองานใดที่ไม่มีผลประโยชน์ก็ยกให้คนอื่นทำเสีย แต่ถ้างานใดมีผลประโยชน์ก็ทำเสียเอง จัดเป็นลภมัจฉริยะ

ความตระหนี่ในลาภเป็นความหวงแหนในลาภที่ตนได้รับมาไม่ยอมแบ่งให้กับผู้อื่นเก็บไว้เพียงแต่ผู้เดียว ถ้าเป็นฆราวาสที่หวงแหนในลาภที่ได้มาโดยเป็นลาภที่เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมแต่ตัวเองขังกอกเอาไว้เพียงแต่ฝ่ายเดียวทำให้ผู้อื่นไม่ได้รับผลประโยชน์นั้นทำให้เกิดความไม่ยุติธรรมในหมู่คณะได้ดังที่เรียกว่า ทุจริต ความประพฤติที่ไม่ดี

วิธีกำจัดมัจฉริยะในข้อนี้สามารถกำจัดด้วยการทำบุญให้อามิสทาน ว่าด้วยวัตถุทาน การแบ่งปันสิ่งของที่ตนมีอยู่ให้กับผู้อื่นด้วยความเมตตากรุณา เช่น ข้าว เครื่องอุปโภค บริโภค ปัจจัย ๔ เป็นต้น เป็นเบื้องต้น เพื่อชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์จากความตระหนี่ คับแคบให้มีการแบ่งปันทรัพย์สินของตนอันได้มาเพื่อลดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งของ ที่ถือว่าเป็นของตนด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา เพื่อเกื้อกูลกันในหมู่คณะหรือผู้ที่อยู่ร่วมกันกันสังคมจึงต้องเริ่มต้นด้วยการให้ทาน

การทำบุญด้วยการให้ทาน เป็นเครื่องชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ในระดับหนึ่ง คือชำระล้าง หรือกำจัดกิเลส โดยเฉพาะความโลภความเห็นแก่ตัว ความมีใจคับแคบ ตระหนี่ และความเป็นทาสของวัตถุ เมื่อเราให้ทานสละความโลภได้ในระดับหนึ่งแล้ว ทานก็จะสนับสนุนให้ประพฤติตามศีล เป็นการประพฤติดีทางกาย วาจา ซึ่งอยู่ในระดับกลางให้ก้าวต่อไปใน ภาวนา เป็นการพัฒนาให้เกิดทั้งเมตตากรุณา และความ สุข ความสุขนั้นก็จะมีความสุขแบบประสานทั้ง

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

สองฝ่าย คือ ทั้งผู้รับก็เป็นสุข และผู้ให้ก็มีความสุข เสริมสร้างมิตรระหว่างกัน ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้ที่อยู่ร่วมสังคมกับเราด้วย

๔.๒.๑.๔ วัฒนธรรมัจฉริยะ ความตระหนี่ในวรรณะ^{๔๕} การไม่ปรารถนาให้ศักดิ์ศรีหรือความดีของพวกตนไปเป็นประโยชน์แก่พวกอื่นตลอดทั้งการที่ไม่อยากให้คนอื่นได้ดี มีเกียรติด้วย จัดเป็นวัฒนธรรมัจฉริยะซึ่งมีลักษณะคล้ายกับลาภมัจฉริยะ แต่มีความแตกต่างกันตรงที่ลาภมัจฉริยะนั้นตระหนี่ประโยชน์ที่เป็นวัตถุสิ่งของ ส่วนวัฒนธรรมัจฉริยะนั้นตระหนี่ผลประโยชน์ที่เป็นเกียรติยศชื่อเสียงไม่อยากให้คนอื่นมามีส่วนร่วมกับความดีความชอบของตน

ความตระหนี่วรรณะเป็นความหวงแหนในเกียรติยศ ศักดิ์ศรีของตนไม่อยากให้ผู้อื่นมีเกียรติยศ ศักดิ์ศรีเหมือนกับตนจะคอยกีดกันไม่ให้ผู้อื่นได้รับผลประโยชน์หรือเกียรติยศนั้น

วิธีกำจัดมัจฉริยะในข้อนี้สามารถกำจัดด้วยการมีเมตตา กรุณา สงสาร เปิดใจยอมรับความสามารถของผู้อื่น เพื่อชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์จากความตระหนี่ คับแคบให้มีการเกื้อกูลกันในหมู่คณะหรือผู้ที่อยู่ร่วมกันกันสังคมจึงต้องเริ่มต้นด้วยการให้ทาน

การทำบุญด้วยการให้ทาน เป็นเครื่องชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ในระดับหนึ่ง คือชำระล้าง หรือกำจัดกิเลส โดยเฉพาะความโลภความเห็นแก่ตัว ความมีใจคับแคบ ตระหนี่ เมื่อเราให้ทานสละความโลภในจิตใจได้ในระดับหนึ่งแล้ว ทานก็จะสนับสนุนให้ประพฤติดำเนิน เป็นการประพฤติดีทางกาย วาจา ซึ่งอยู่ในระดับกลางให้ก้าวต่อไปใน ภาวนา เป็นการพัฒนาให้เกิดทั้งเมตตา กรุณา เห็นความทุกข์ของผู้อื่นแล้วอยากเข้าไปช่วยเหลือให้เขาพ้นจากความทุกข์โดยการสนับสนุนให้สมความปรารถนาในสิ่งที่จะได้มีได้เป็นนั่น การกระทำนี้จะช่วยเสริมสร้างมิตรระหว่างกัน ยึดเหนี่ยวจิตใจของหมู่คณะ และอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสบายใจ

๔.๒.๑.๕ วัฒนธรรมัจฉริยะ ความตระหนี่ในธรรม^{๔๖} การหวงวิชาความรู้ ศิลปวิทยาต่างๆ เมื่อตัวเองรู้แล้วไม่อยากบอกคนอื่นกลัวเขาจะรู้ทัน ถึงบอกก็บอกให้ไม่หมด บอกเบี่ยงบาย เช่นนี้ จัดเป็นวัฒนธรรมัจฉริยะ

ความตระหนี่ในธรรมนี้ หมายถึง ความตระหนี่ในความรู้ ศิลปวิทยาต่างๆ ที่ตนมีแต่ไม่ยอมสอนผู้อื่นให้รู้ตาม กลัวผู้อื่นจะมีความรู้มากกว่าตน

วิธีกำจัดมัจฉริยะในข้อนี้สามารถกำจัดด้วยการทำบุญให้ทาน ให้ธรรมเป็นทานที่ว่าด้วยวิทยาทานเป็นเบื้องต้น คือ การให้วิชาความรู้ ให้คำปรึกษาเป็นทานแก่ผู้อื่นเพื่อชำระจิตใจ

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

ของตนให้บริสุทธิ์จากความตระหนี่ คับแคบให้มีการเกื้อกูลกันในหมู่คณะหรือผู้ที่อยู่รวมกันกัน
สังคมจึงต้องเริ่มต้นด้วยการให้ทาน การให้ความรู้ก็เป็นวิทาทานที่ควรแก่การให้ผู้อื่น

การทำบุญด้วยการให้ทาน ให้ความรู้ ศิลปวิทยาต่างๆ เป็นเครื่องชำระจิตใจให้บริสุทธิ์
ในระดับหนึ่ง คือ ชำระล้าง หรือกำจัดกิเลส ที่อยู่ในใจของให้เบาบางลง โดยเฉพาะความโลภ
ความเห็นแก่ตัว ความมีใจคับแคบ ตระหนี่ เมื่อเราให้ทานสละความโลภในจิตใจได้ในระดับหนึ่ง
แล้ว ทานก็จะสนับสนุนให้ประพฤติดำเนินดี เป็นการประพฤติดีทางกาย วาจา ซึ่งอยู่ในระดับกลาง
ให้ก้าวต่อไปใน ภาวนา เป็นการพัฒนาให้เกิดปัญญาารู้แจ้งในสิ่งที่ควรทำและในสิ่งที่ไม่ควรทำ

บุญในข้อทานนี้ โดยทั่วไป จะทำใน ๒ กรณี คือ

๑) เพื่ออนุเคราะห์ คือ ช่วยเกื้อหนุนคนตกทุกข์ได้ยาก อดอยากยากไร้ ขาดแคลน หรือ
ประสบภัยพิบัติ ให้เขามีโอกาสเป็นอยู่และตั้งตัวขึ้นมา

๒) เพื่อบูชาคุณ คือ ให้เพื่อยกย่องเชิดชูผู้มีพระคุณ เริ่มแต่พ่อแม่ หรือผู้มีคุณธรรมความดี
ที่จะนำคนก้าวไปในการทำความดีและเป็นแบบอย่างแก่สังคม และสนับสนุนผู้ที่ทำ
คุณประโยชน์ให้มีกำลังใจที่จะทำความดีได้ยิ่งขึ้นไปนอกเหนือจากนี้ไปก็เป็นการให้เพื่อแสดง
น้ำใจสงเคราะห์กันตามปกติ ด้วยเมตตาไมตรี เช่น ชาวบ้านแต่ก่อน วันไหนทำกับแกงแปลกๆ
ก็แบ่งเอาไปให้เพื่อนบ้านใกล้เคียง^{๕๗}

จากข้อความดังกล่าว การทำบุญให้ทานเพื่อการอนุเคราะห์เกื้อกูลผู้ที่ได้รับความลำบาก
เป็นการช่วยเหลือแบ่งปันทรัพย์ภายนอกให้ซึ่งกันและกัน ในยามที่มีทุกข์ประสบกับภัยพิบัติต่างๆ
เช่น ประสบอุทกภัย อัคคีภัย ขาดเครื่องอุปโภคบริโภค และการทำบุญให้ทานเพื่อบูชาคุณของผู้ที่มี
พระคุณต่อเรามีพ่อแม่ ญาติ และผู้มีอุปการคุณเป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้มีพระคุณ

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *กรณีธรรมกาย*, หน้า ๒๕๓.

วิธีกำจัดมัจฉริยะของคฤหัสถ์

มัจฉริยะ	สาเหตุ	วิธีกำจัด
อวาสมัจฉริยะ	<p>ความโลภ ประกอบกับความโกรธ และความหลง มีตระหนี่ มีจิตใจคับแคบหวงแหนในที่อยู่ของตนไม่ยอมให้ผู้อื่นมาอยู่ร่วมชายคาด้วยกัน</p>	<ul style="list-style-type: none"> - เน้นการทำบุญให้อามิสทาน เช่น การสร้างศาลาสาธารณะ ที่พักริมทาง ที่จอดรถ ที่วางของ ประกอบด้วยจิตเมตตาต่อผู้อื่น ยามต้องการความช่วยเหลือ เป็นการชำระจิตใจให้สะอาดแล้ว - การทำบุญด้วยการรักษาศีลสำรวมกาย วาจา คฤหัสถ์มีศีล ๕ เป็นพื้นฐานของการตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีที่สังคมยอมรับ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และเป็นการแบ่งปันความสุขให้กันและกัน - การทำบุญด้วยการภาวนา พัฒนาจิตใจให้มีความเมตตา กรุณาต่อคนอื่น
กุดมัจฉริยะ	<p>ความโลภ ประกอบกับความโกรธ และความหลง มีตระหนี่ มีจิตใจคับแคบหวงแหนในตระกูลของตนหรือหวงเจ้านายผู้ใหญ่ที่ให้ผลประโยชน์แก่ตน</p>	<ul style="list-style-type: none"> - เน้นการปรับทัศนคติ การยอมรับความมีใจกว้างประกอบด้วยจิตเมตตาต่อผู้อื่น ยามต้องการความช่วยเหลือ ทำให้จิตใจกว้างขวาง ไม่คับแคบ เป็นการชำระจิตใจให้สะอาดแล้ว - การทำบุญด้วยการรักษาศีลสำรวมกาย วาจา คฤหัสถ์มีศีล ๕ เป็นพื้นฐานของการตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีที่สังคมยอมรับ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และเป็นการแบ่งปันความสุขให้กันและกัน - การทำบุญด้วยการภาวนา พัฒนาจิตใจให้มีความเมตตา กรุณาต่อคนอื่น
ลามมัจฉริยะ	<p>ความโลภ ประกอบกับความโกรธ และความหลง มีตระหนี่ มีจิตใจคับแคบหวงแหนในลาภของตนที่ได้ ไม่ยอมแบ่งให้ใคร หรือหวงแหนผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นสมควรแก่การแบ่งปันให้ผู้อื่น</p>	<ul style="list-style-type: none"> - เน้นการทำบุญให้อามิสทาน ว่าด้วยการให้วัตถุสิ่งของเป็นทาน เช่น ข้าว เครื่องอุปโภค บริโภค ปัจจัย ๔ เป็นต้น เพื่อชำระจิตใจให้สะอาด บริสุทธิ์ - การทำบุญด้วยการรักษาศีลสำรวมกาย วาจา คฤหัสถ์มีศีล ๕ เป็นพื้นฐานของการตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีที่สังคมยอมรับ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และเป็นการ

มัจฉริยะ	สาเหตุ	วิธีกำจัด
		<p>แบ่งปันความสุขให้แก่กันในสังคม โดยเฉพาะศิลปิน ๒ เว้นจากการลักขโมย เพื่อบรรเทาความโลภของคนได้</p> <ul style="list-style-type: none"> - การทำบุญด้วยการภาวนา พัฒนากาย สติ จิต ปัญญาของตนให้บริสุทธิ์
<p>วิณมัจฉริยะ</p>	<p>ความโลภ ประกอบกับความโกรธ และความหลง มีตระหนี่ มีจิตใจคับแคบหวงแหนในเกียรติยศ สักดิ์ศรีของตนที่ได้ ไม่ยอมให้ผู้อื่นได้ดีไปกว่าตน</p>	<ul style="list-style-type: none"> - เน้นความมีเมตตา กรุณา สงสาร เปิดใจยอมรับความสามารถของผู้อื่น เพื่อชำระจิตใจให้สะอาด บริสุทธิ์ - การทำบุญด้วยการรักษาศีลสำรวม กาย วาจา คุหุหัตถ์มีศีล ๕ เป็นพื้นฐานของการตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีที่สังคมยอมรับ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และเป็นการแบ่งปันความสุขให้แก่กัน ในสังคม - การทำบุญด้วยการภาวนา พัฒนากาย สติ จิต ปัญญาของตนให้บริสุทธิ์
<p>ธัมมมัจฉริยะ</p>	<p>ความโลภ ประกอบกับความโกรธ และความหลง มีตระหนี่ มีจิตใจคับแคบหวงแหนในความรู้ของตนที่ได้ ไม่ยอมสอนให้ผู้อื่น ได้รู้ เหมือนกับตน</p>	<ul style="list-style-type: none"> - เน้นการทำบุญให้ธรรมเป็นทานว่า ด้วยการให้วิทยาทาน ให้ความรู้แก่ผู้ที่ด้อยกว่า ได้มีความรู้ ความสามารถ เหมือนกับคนอื่น - การทำบุญด้วยการรักษาศีลสำรวม กาย วาจา คุหุหัตถ์มีศีล ๕ เป็นพื้นฐานของการตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีที่สังคมยอมรับ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และเป็นการแบ่งปันความสุขให้แก่กันและกัน - การทำบุญด้วยการภาวนา พัฒนากาย สติ จิต ปัญญาของตนให้บริสุทธิ์

๔.๒.๒ วิธีกำจัดมัจฉริยะของบรรพชิต

บรรพชิต คือ ผู้ที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนา ในปัจจุบัน เรียกว่า พระภิกษุสงฆ์ เป็นผู้ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ภิกษุบางพวกก็บวชมาเพื่อศึกษาหลักธรรมคำสอน บางพวกก็บวชตามๆ กันมา ไม่รู้ธรรมไม่ปฏิบัติตามจนทำให้จิตใจหมกมุ่นอยู่ใน โลก โกรธ หลง อันเป็นเครื่องกีดกันความเจริญทางจิตใจก่อให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบกันในกลุ่มของพระภิกษุ ดังที่ปรากฏในมัจฉริยะ ๕ ประการ และมีวิธีกำจัด ดังต่อไปนี้

๔.๒.๒.๑ **อวาสมัจฉริยะ ความตระหนี่ในอวาส**^{๕๔} ภิกษุมีความความตระหนี่ที่อยู่ ไม่อยากเฉลี่ยที่อยู่ให้คนอื่น ได้รับประโยชน์ด้วย เช่น ภิกษุหวงเสนาสนะ กีดกันผู้อื่นหรือ ผู้มิใช่พวกของตน ไม่ให้เข้าอยู่เป็นต้น

วิธีกำจัด ใช้หลักของการให้ทาน แบ่งปันเสนาสนะ มกน้อย สันโดษ ปรับปรุงตัวเองให้ลดความโลภความอยากได้อย่างมี ความหวงแหนกีดกันในที่ของตน โดยการหมั่นบริจาค อามิสทาน เพื่อให้มีจิตใจที่กว้างขวาง เพื่อที่จะหนุนนำให้พัฒนาศีลให้บริสุทธิ์ได้จนเกิดเป็นสมาธิ จิตใจไม่ลังเลสงสัย และมีสติปัญญาสามารถรู้ถึงสิ่งนี้ควรหรือไม่ควรได้

๔.๒.๒.๒ **กุลมัจฉริยะ ความตระหนี่ในตระกูล**^{๕๕} การที่พระภิกษุหวง ตระกูลอุปฐาก หรือการที่วัดบางวัดไม่ยอมให้ตระกูลที่ทำบุญวัดนี้ไปทำบุญวัดอื่น คอยกีดกัน ภิกษุอื่นไม่ให้เกี่ยวข้องได้รับการบำรุงด้วย เป็นต้น

วิธีกำจัด ใช้หลักของการมีเมตตา ใจกว้าง มีความเผื่อแผ่ และปรับปรุงตัวเองให้ลดความโลภ จิตใจคับแคบ ไม่กว้างขวางหวงแหนในตระกูลอุปฐากที่ตนได้รับประโยชน์จากตระกูลนี้ เพื่อให้มีจิตใจที่กว้างขวาง ไม่คับแคบ ประกอบด้วยเมตตา ก็จะทำให้เกิดความพลอยยินดีกับผู้ที่เขา ได้ดีมีความสุข และจะหนุนนำให้พัฒนาศีลให้บริสุทธิ์ได้จนเกิดเป็นสมาธิจิตใจไม่ลังเลสงสัย เกิดสติปัญญาสามารถรู้ถึงสิ่งนี้ควรหรือไม่ควรได้

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

๔.๒.๒.๓ **ลามัจฉริยะ ความตระหนี่ในลาภ**^{๖๐} การหวงรายได้ หวงแหวน ผลประโยชน์ เช่น พระภิกษุที่ตระหนี่ลาภก็จะไม่เฉลี่ยแบ่งปันหรือสงเคราะห์ภิกษุสามเณรรูปอื่นๆ เมื่อมีลาภเกิดขึ้นในวัดก็จะไม่รู้จักเสียสละให้แก่ภิกษุสามเณรรูปอื่นแต่จะผูกขาดตนเองไว้ในลาภนั้นแต่เพียงผู้เดียว

วิธีกำจัด โดยใช้หลักของการประมาณในการบริโภคไม่เก็บสะสม มักน้อยสันโดษ ในปัจจัย ๔ เพื่อปรับปรุงตัวเองให้ลดความโลภความอยากได้ออยากมี ความมีจิตใจคับแคบ ไม่กว้างขวางหวงแหนในลาภของตน หมั่นบริจาคทานให้วัตถุสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อภิกษุอื่นที่ขาดแคลน เพื่อให้มีจิตใจที่กว้างขวาง ไม่คับแคบ ประกอบด้วยเมตตากรุณา และจะหนุนนำไปพัฒนาศีลให้บริสุทธิ์ได้จนเกิดเป็นสมาธิจิตใจไม่ลังเลสงสัยในการทำความดี เกิดเป็นสติปัญญาสามารถรู้ถึงสิ่งที่ตนทำว่าเหมาะสมยิ่งนัก

๔.๒.๒.๔ **วัณณมัจฉริยะ ความตระหนี่ในวรรณะ**^{๖๑} การไม่ปรารถนาให้ศักดิ์ศรี หรือความดีของพวกตนไปเป็นประโยชน์แก่พวกอื่นตลอดทั้งการที่ไม่อยากให้คนอื่นได้ดี มีเกียรติด้วย จัดเป็นวัณณมัจฉริยะซึ่งมีลักษณะคล้ายกับลามัจฉริยะ แต่มีความแตกต่างกันตรง ที่ลามัจฉริยะนั้นตระหนี่ประโยชน์ที่เป็นวัตถุสิ่งของ ส่วนวัณณมัจฉริยะนั้นตระหนี่ผลประโยชน์ ที่เป็นเกียรติยศชื่อเสียงไม่อยากให้คนอื่นมามีส่วนร่วมกับความดีความชอบของตนเรียกอีกอย่างว่าคนหวงดี

วิธีกำจัด ใช้หลักของการอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ยึดติดในชนชั้นวรรณะ ให้เคารพตามอายุพรรษา ไม่หลงมัวเมาในลาภยศ สรรเสริญ เพื่อที่จะชำระจิตใจของคนให้หมดจดจากความยึดติดในวรรณะของตน ให้มีจิตใจที่กว้างขวาง ไม่คับแคบ ประกอบด้วยเมตตากรุณา และพลอยยินดีกับผู้อื่นที่เขาได้รับเกียรติยศชื่อเสียงในด้านการทำความดี และจะหนุนนำไปพัฒนาศีลของคนให้บริสุทธิ์จนเกิดเป็นสมาธิจิตใจตั้งมั่นไม่ลังเลสงสัยในการทำความดี เกิดเป็นสติปัญญาสามารถหยั่งรู้ถึงสิ่งที่ตนทำว่าเหมาะสมยิ่งนักจนเกิดความวางเฉยไม่ยึดติดกับลาภยศ สรรเสริญ เป็นต้น

^{๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

^{๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

๔.๒.๒.๕ **ธัมมมัจฉริยะ ความตระหนี่ในธรรม**^{๖๒} การหวงวิชาความรู้ ศิลปวิทยาต่างๆ เมื่อตัวเองรู้แล้วไม่ยอมบอกคนอื่นกลัวเขาจะรู้ทัน ถึงบอกก็บอกให้ไม่หมด บอกเบี่ยงบาย เช่นนี้ จัดเป็นธัมมมัจฉริยะ

วิธีกำจัด ใช้หลักของธรรมทาน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ บอกธรรมบอกวินัย เทศนาธรรม โปรดอุบาสกอุบาสิกา เป็นวิทยาทานให้ความรู้แก่ผู้อื่น ไม่หวงไว้คนเดียวแบ่งปันความรู้ความสามารถที่ตนได้เล่าเรียนมาให้ผู้อื่นได้นำความรู้นั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์มากขึ้น และรักษาศีล สำรวมกาย วาจาของตนให้สมกับเป็นครูผู้สอนให้ความรู้ผู้อื่นอย่างภาคภูมิใจ และพัฒนาจิตของตนให้ตั้งมั่นมีสติสัมปชัญญะยกระดับจิตของตนให้สูงขึ้น เพื่อก้าวสู่การพัฒนาปัญญาของตนให้รู้แจ้งในสิ่งที่จะทำและกำลังทำอยู่ว่าดีหรือชั่ว ชำระจิตใจของตนให้หมดจดจาก ความโลภ โกรธ หลง ให้มีจิตใจที่กว้างขวาง ไม่คับแคบ ประกอบด้วยเมตตากรุณา พลอยยินดีกับผู้อื่น เป็นต้น

วิธีกำจัดมัจฉริยะของบรรพชิต

มัจฉริยะ	สาเหตุ	วิธีกำจัด
อวาสมัจฉริยะ	ความโลภ ประกอบกับความโกรธ และความหลง มีตระหนี่ มีจิตใจคับแคบหวงแหนในอวาสที่อยู่อาศัย เสนาสนะ กีดกันไม่ยอมแบ่งปันให้กับภิกษุอื่นที่อยู่อาศัยด้วย	ให้ทาน แบ่งปันเสนาสนะ มัคน้อย สันโดย ปรับปรุงตัวเองให้ลดความโลภ ความอยากได้อยากมี ความหวงแหนกีดกันในที่ของตน เพื่อชำระจิตใจให้สะอาด กว้างขวางยิ่งกว่าคฤหัสถ์
กุลมัจฉริยะ	ความโลภ ประกอบกับความโกรธ และความหลง มีตระหนี่ มีจิตใจคับแคบหวงแหนในตระกูลอุปฐากของตน ไม่ให้ภิกษุอื่นได้รับผลประโยชน์จากตระกูลอุปฐากของตน	ใช้หลักของการมีเมตตา ใจกว้าง มีความเผื่อแผ่ และปรับปรุงตัวเองให้ลดความโลภ จิตใจคับแคบ ไม่กว้างขวางหวงแหนในตระกูลอุปฐากที่ตนได้รับประโยชน์จากตระกูลนี้ เพื่อให้มีจิตใจที่กว้างขวาง ไม่คับแคบ ประกอบด้วยเมตตา ยิ่งกว่าคฤหัสถ์

^{๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

มัจฉริยะ	สาเหตุ	วิธีกำจัด
ลามมัจฉริยะ	ความโลภ ประกอบกับความโกรธ และความหลง มีตระหนี่ มีจิตใจคับแคบหวงแหนในลาภของตนที่ได้ ไม่ยอมแบ่งให้ภิกษุอื่น หวงแหนไว้แต่ผู้เดียว	ใช้หลักของการประมาณในการบริโภคไม่เก็บสะสม มกน้อยสันโดษในปัจจุบัน ๔ เพื่อให้มีจิตใจที่กว้างขวาง ไม่คับแคบ ประกอบด้วยเมตตากรุณา และจะหนุนนำให้พัฒนาสติให้บริสุทธิ์ได้จนเกิดเป็นสมาธิจิตใจไม่ลังเลสงสัยในการทำความดี เกิดเป็นสติปัญญาสามารถรู้ถึงสิ่งที่ตนทำว่าเหมาะสมยิ่งนัก
วิณมมัจฉริยะ	ความโลภ ประกอบกับความโกรธ และความหลง มีตระหนี่ มีจิตใจคับแคบหวงแหนในเกียรติยศ ศักดิ์ศรีของตนที่ได้ ไม่ยอมให้ผู้อื่นได้ดีไปกว่าตน	ใช้หลักของการอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ยึดติดในชนชั้นวรรณะ ให้ความเคารพตามอายุพรรษา ไม่หลงมัวเมาในลาภ ยศ สรรเสริญ ให้หมั่นบริจาคน เพื่อที่จะชำระจิตใจของตนให้หมดจดจาก ความยึดติดในวรรณะของตน ให้มีจิตใจที่กว้างขวาง ไม่คับแคบ ประกอบด้วยเมตตากรุณา และพลอยยินดีกับผู้อื่นที่เขาได้รับเกียรติยศชื่อเสียงในด้านการทำความดี
ขัมมมัจฉริยะ	ความโลภ ประกอบกับความโกรธ และความหลง มีตระหนี่ มีจิตใจคับแคบหวงแหนในความรู้ของตนที่ได้ ไม่ยอมสอนให้ผู้อื่น ได้รู้ เหมือนกับตน	ใช้หลักของธรรมทาน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ บอกธรรมบอกวินัย เทศนาธรรมโปรดอุบาสิกาอุบาสิก เป็นวิทยาทานให้ความรู้แก่ผู้อื่น ไม่หวงไว้คนเดียวแบ่งปันความรู้ความสามารถที่ตนได้เล่าเรียนมาให้ผู้อื่น ได้นำความรู้นั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์มากขึ้น เพื่อชำระจิตใจให้สะอาดกว้างขวาง ไม่หวงแหนในความรู้ของตน

สรุปความว่า วิธีการกำจัดความตระหนี่ทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นความตระหนี่ที่เกิดขึ้นในจิตใจอันเกิดจากความ โลภ โกรธ หลง ของบุคคลผู้มีความตระหนี่ สามารถกำจัดได้โดยการนำหลักธรรมที่ได้อธิบายในเบื้องต้นนี้ ว่า หลักธรรมที่ใช้กำจัดมัจฉริยะ คือ ทาน ศีล ภาวนา ที่อยู่ ในหมวดของบุญกิริยาวัตถุ การบำเพ็ญบุญให้เกิดขึ้นเพื่อลดความโลภของบุคคลในสังคมให้มีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันมากขึ้น เมื่อบุคคลมีการให้ทาน บริจาคสิ่งของที่จำเป็นต่อความเป็นอยู่ของผู้ที่มี

ความทุกข์ขาดแคลนอาหาร เครื่องใช้ต่างๆ ที่เราพอจะช่วยเหลือได้ให้ช่วยตามกำลังของตนที่มีอยู่ บุคคลที่บำเพ็ญในเรื่องของศีลการสำรวมกาย การสำรวมวาจา รู้จักประมาณ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ เขาได้รับความเดือดร้อน และการบำเพ็ญภาวนา คือการพัฒนาทั้งในด้านของกาย ศีล จิต และปัญญา ให้มีความรู้ว่าสิ่งนี้ควรทำสิ่งนี้ไม่ควรทำ สิ่งนี้เป็นประโยชน์และสิ่งนี้ ไม่เป็นประโยชน์กระทำ แล้วทำให้เกิดโทษ เป็นต้น

การที่จะทำให้ผู้อื่นละความตระหนี่ได้นั้นเป็นสิ่งที่ยากตราบดีที่ตัวเรายังมีความตระหนี่ทั้ง ๕ ประการนี้อยู่ การที่จะกำจัดมัจฉริยะนี้เป็นเรื่องยากสำหรับบุคคลที่มีความยึดติดในความต้องการของตนเองอยู่ เพราะความตระหนี่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้กับทุกคนที่มีจิตใจคับแคบ ชอบอิจฉาผู้อื่น เราควรพัฒนาตนเองให้ตั้งอยู่ในหลักของ ทาน ศีล ภาวนา ประพฤติดีทางกาย วาจา ใจ ให้ได้ก่อนถึงจะเป็นตัวอย่างในการที่จะพัฒนาบุคคลอื่นให้ประพฤติปฏิบัติให้ได้เหมือนกัน

ตามหลักทางพระพุทธศาสนาเถรวาท การบำเพ็ญบุญมีการให้ทาน รักษาศีล และภาวนา พัฒนากาย ศีล จิต ปัญญา จะช่วยให้บุคคลนั้นมีจิตใจที่สูงขึ้น เห็นความทุกข์ของผู้อื่นเหมือนกับ ความทุกข์ของตน มีจิตเมตตากรุณาช่วยเหลือผู้อื่นเมื่อยามทุกข์ยากลำบากหาที่พึ่งไม่ได้ เหมือนกับพระเวสสันดร เป็นต้น ผู้ที่มีมัจฉริยะต้องหมั่นบริจาทานทั้งอามิสทาน และธรรมทาน เป็นนิตย์

๔.๓ องค์ความรู้ในการกำจัดมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท

มัจฉริยะเป็นหลักธรรมที่เกิดภายในจิตใจของบุคคลที่มีอกุศลเป็นมูลเหตุให้เกิดขึ้น ทำให้บุคคลนั้นมีความเหนียวแน่น ความกระด้าง ความตระหนี่ ที่เป็นลักษณะของบุคคลนั้น ในการกำจัดมัจฉริยะสามารถกำจัดได้โดยการใช้หลักของ ทาน ศีล ภาวนา เป็นหลักธรรมที่สามารถลดความตระหนี่ หวงแหน ที่เรียกว่า มัจฉริยะได้ ถ้ามีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องสามารถทำให้บุคคลนั้นเป็นผู้มีจิตใจเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่น ทำให้ผู้วิชัยได้รู้ถึงความอัศจรรย์ของการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา ที่สามารถทำให้บุคคลที่มีจิตใจคับแคบให้มีจิตใจที่เอื้อเฟื้อต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันได้สามารถ จัดลำดับการกำจัดมัจฉริยะได้เป็นลำดับได้ ดังนี้

๑) การให้ทาน เป็นการกำจัดมัจฉริยะทั้ง ๕ ประการ ในเบื้องต้น เป็นการกระทำที่ประกอบด้วยจิตใจที่ชาวสะอาดขจัดความโลภให้เบาบางลงได้ ดังนี้

อามิสทาน การให้วัตถุสิ่งของเป็นทาน เป็นการแบ่งปันสิ่งของที่ตนมีอยู่ให้กับผู้อื่น ถือว่าเป็นการสลัดมัจฉริยะออกไปจากจิตใจที่ละนิด เปรียบเหมือนดังพระเวสสันดรที่ได้สละทรัพย์สินเงินทองให้กับยากที่เข้ามาขอและได้บริจาทานช้างปัจฉิมยามแก่พราหมณ์ที่เข้ามาขอ เป็นต้น การแบ่งปันสิ่งของวัตถุที่เป็นสิ่งของนอกร่างกายเพื่อความสุขของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

ธรรมทาน การให้ความรู้ทั้งทางโลก และทางธรรมให้เกิดขึ้นกับตัวบุคคลที่ยังมีกิเลส เกาะกุมจิตใจอยู่ทำให้เกิดความโลภ โกรธ หลง ให้มีปัญญาเห็นแจ้งในสิ่งที่กระทำ การให้ธรรมทาน ที่ประกอบด้วย อภัยทาน และวิद्याทานด้วย ที่จะนำมาจัดมัจฉริยะทั้ง ๕ ประการ อันเป็นสิ่งที่จิตใจของบุคคลมีความตระหนี่ ให้เขาบางลงได้ และจะเป็นการหนุนนำให้มีการรักษาศีลเป็นลำดับต่อไป

๒) การรักษาศีล เป็นการกำจัดมัจฉริยะระดับกลาง เพราะศีลเป็นการประพฤติกาย วาจา ให้เรียบร้อย ไม่เบียดเบียนผู้อื่นที่ทำให้เขาต้องได้รับความเดือดร้อน การบำเพ็ญในขั้นของศีล จะทำให้ตั้งถึงความสงบเสงี่ยมไม่ยอกได้สิ่งของที่มีเจ้าของหวงแหน เช่น ศีล ๕ ข้อที่ ๒ การเว้นจากการลักทรัพย์ ให้มีความประมาทในทรัพย์สินของตน เมื่อบุคคลที่ประพฤติตามศีลก็จะทำให้สามารถลดละความโลภของตนได้

๓) การปฏิบัติภาวนา เป็นการกำจัดมัจฉริยะระดับสูง ในหลักของกายภาวนา การพัฒนากาย ให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมสร้างกุศลกรรมให้เกิดขึ้น ศีลภาวนา การพัฒนาศีลให้มีความเจริญยิ่งขึ้นไปให้มีการอยู่ร่วมกันบุคคลในสังคมได้อย่างมีความสุข จิตภาวนา การพัฒนาจิตใจให้มีความตั้งใจมั่น มีความเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อต่อผู้อื่น มีจิตใจเบิกบาน สร้างความดีให้เกิดขึ้น ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญาให้มีความรู้เท่าทันสิ่งต่างๆ ตามสภาวะความเป็นจริง และใช้ปัญญาไปในทางที่ถูกต้อง เพราะการภาวนาเป็นการพัฒนาทั้งทางกาย วาจา และทางใจให้บริสุทธิ์ ทำให้เป็นผู้ที่คิดดี พูดดี ทำดี ใช้ปัญญาในการตัดสินใจปัญหา ใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิต และเป็นผู้มีเจตนาดี ชอบช่วยเหลือผู้อื่นเป็นนิตย์

ดังนั้น การที่บุคคลใช้หลักธรรมในการดำเนินชีวิตจะทำให้รู้ถึงเหตุถึงผลของการอยู่ร่วมกันว่าการเอาใจเอาเปรียบซึ่งกันและกันอันเป็นสาเหตุของการขัดแย้งในด้านความคิด และการกระทำที่จะส่งผลให้บุคคลในสังคมมีจิตใจคับแคบเห็นแก่ตัวมากขึ้น เพราะฉะนั้น หลักธรรมที่จะช่วยให้จิตใจของผู้ที่มีความตระหนี่ให้มีจิตเมตตา กรุณา ได้นั้น ต้องอาศัยหลักของท่าน ศีล ภาวนา เข้ามาช่วยในการพัฒนาตนเอง และเผยแพร์ให้กับผู้อื่นให้ปฏิบัติตาม โดยการทำเป็นตัวอย่างก่อนว่า การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ทำให้เกิดความสุขทั้งต่อตนเองและผู้อื่น เหตุการณ์นี้เราจะเห็นได้ก็ต่อเมื่อผู้อื่นประสบกับความทุกข์ เช่น เกิดอุทกภัย น้ำท่วมบ้านเป็นเวลานาน ไม่มีใครช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์นั้นได้ เมื่อมีผู้ใจกว้างได้ยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือในด้านต่างๆ เพื่อที่จะให้เขาได้พ้นจากความทุกข์ที่ประสบอยู่ในขณะนั้น ก็จะทำให้เขาได้รู้สำนึกในน้ำใจของการมีจิตใจกว้างขวางชอบช่วยเหลือผู้อื่น โดยไม่หวังผลตอบแทน ก็สามารถทำให้บุคคลนั้นมีจิตใจที่คลายจากความตระหนี่ได้

จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยวิธีกำจัดมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบทนี้ผู้วิจัยสรุปได้ ดังต่อไปนี้

การกำจัดมัจฉริยะเป็นสิ่งที่กำจัดได้ยาก เพราะมัจฉริยะนี้เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคลบุคคลหนึ่งที่มีความคิดว่าการยึดมั่นถือมั่นว่าทรัพย์สิน สิ่งของ อันมีค่าต่างๆ นั้นเป็นของเรา การที่เขาครอบครองทรัพย์ของตนอยู่นั้นทำให้เขารู้สึกว่ามีที่พึ่งเพราะทรัพย์สิน คนที่มีทรัพย์มากย่อมมีบริวารมาก เป็นต้น แต่ตรงกันข้ามหากมีทรัพย์แต่ไม่ใช่จ่ายทรัพย์ในทางที่ถูกต้องหรือเก็บเอาไว้มิแบ่งปันก็ย่อมหาเพื่อน มิตรสหายที่มีความจริงใจได้ยาก ฉะนั้น การที่จะกำจัดมัจฉริยะได้นั้นต้องพัฒนาทั้งทางกาย ที่เป็นการประพฤติของตน และทางใจ ที่เป็นความนึกคิดของคนที่จะคิดดี ทำดี สร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นกันตนและผู้อื่น ได้ด้วยการปฏิบัติตามหลักของ ทาน ศีล ภาวนา ได้ดังนี้

การให้ทานเป็นการกำจัดมัจฉริยะในระดับต้น มีการให้วัตถุเป็นทาน เรียกว่า อามิสทาน การให้ธรรมเป็นทาน เรียกว่า ธรรมทาน การกระทำเหล่านี้เป็นการขจัดความตระหนี่ในเบื้องต้น คือการสละสิ่งของที่เป็นของตน สละความรู้ให้กับผู้อื่น เป็นสิ่งที่ดี ลดความตระหนี่ หวงแหนของตน ลงบ้างให้เป็นผู้ที่รู้จักให้ มีน้ำใจ แบ่งปันความสุขให้กับผู้อื่นที่มีความทุกข์มากกว่าตน เพราะคนเรายู่รวมกันเป็นสังคมต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

ศีลเป็นการสำรวมกาย วาจา ให้ดำรงอยู่ในกรอบของความดีงามไม่เบียดเบียนผู้อื่น ให้ได้รับความลำบากทั้งทางกาย และใจ บุคคลที่มีศีลย่อมเป็นบุคคลที่ชอบช่วยเหลือผู้อื่นเป็นปกติ ศีลเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตของบุคคลทั่วไป บุคคลที่มีศีลย่อมเป็นที่รักของบุคคลอื่นเสมอ เพราะบุคคลที่ประพฤติดีชอบช่วยเหลือผู้อื่น

ภาวนา การพัฒนากาย วาจา ใจ ของบุคคลให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีนั้นต้องมีการพัฒนาตั้งแต่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา การพัฒนากายอันประกอบด้วย การสำรวมกาย การรู้จักประมาณในการโภชนา การพัฒนาศีล ประกอบด้วย การสำรวมวาจา การทำงานที่ถูกต้อง การเลี้ยงชีพในทางที่ถูกต้องไม่ผิดจากคลองธรรม การพัฒนาจิต ประกอบด้วย การตั้งอยู่ในความเพียร การมีสติมั่น การตั้งใจมั่น การพัฒนาปัญญา ประกอบด้วย ความเห็นในทางที่ถูกต้อง ความคิดถูกต้องไม่ผิดจากคลองธรรม การประพฤติตามหลักธรรมจะเป็นการพัฒนาในด้านของกาย วาจา ใจ ของบุคคลนั้นให้มีความคิดดี พูดดี และทำดี เป็นพื้นฐานของการกระทำสิ่งที่ดี มีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคมมนุษย์ เพราะฉะนั้นหลักธรรมนี้จะช่วยพัฒนาให้บุคคลเป็นคนดีในสังคม ให้มีน้ำใจ ช่วยเหลือผู้ที่ทุกข์กว่า มีจิตใจที่กว้างขวางไม่คับแคบ ไม่ตกอยู่ในความตระหนี่ ที่เรียกว่า มัจฉริยะ

บทที่ ๕

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์มััจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท มัจฉริยะเป็นหลักธรรมฝ่ายของอภิสถธรรมที่คอยกีดกันการทำความดีของบุคคลให้ตกอยู่ในห้วงของความ โลก โกรธ หลง ในทรัพย์สินของตนเอง ศิลธรรมและจริยธรรมที่ทำให้เกิดปัญญาสามารถนำมาพัฒนาบุคคลให้เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่สังคมมนุษย์ มัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่กล่าวถึงนี้ เป็นหลักธรรมที่ขัดต่อการให้ หรือเรียกว่า ทาน หลักธรรมที่เป็นฝ่ายกุศลที่จะนำมาพัฒนาบุคคลให้ตั้งอยู่ในความไม่โลก โกรธ หลง ในอบายมุข ที่เป็นกิเลสคอยกีดกันความเจริญของจิตใจ บุคคลที่มีมััจฉริยะ ความตระหนี่เป็นที่ตั้งแล้วย่อมเป็นที่รังเกียจของบุคคลทั่วไป เพราะเป็นผู้ที่ขาดน้ำใจ มีบุคคลที่ใจแคบ ไม่กว้างขวาง เห็นแก่ตัว เห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตนเท่านั้น

มััจฉริยะ หมายถึง อารมณ์ที่เกิดขึ้นกับจิตใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่งทำให้เกิดความหวงแหน ตระหนี่เกิดขึ้นได้ ความตระหนี่ เสียหาย หวงแหน แสดงให้เห็นถึงลักษณะกิริยาอาการของคนที่มีความเหนียวแน่น ไม่มีความเอื้อเฟื้อต่อคนอื่นแล้ว ยังห้ามหรือคอยขัดขวางคนที่กำลังให้หรือเสียสละแก่ผู้อื่นอีกด้วยซึ่งเป็นอาการทางจิตที่ถูกอภิสถธรรมอย่างหนึ่งปรุงแต่งเป็นเหตุให้บุคคลเกิดความหวงแหนในสมบัติของตน และเมื่อเกิดความหวงแหนแล้ว ก็ย่อมเป็นเหตุให้เกิดการกีดกันไม่ยอมให้คนอื่นมามีส่วนเกี่ยวข้องในสมบัติของตนนั้น ทำให้บุคคลนั้นกลายเป็นคนเห็นแก่ตัวมีจิตใจคับแคบขาดความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน มัจฉริยะ มี ๕ ประเภท ตามนัยแห่งคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถาที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ

ความตระหนี่ในอวาต ได้แก่ ความหวงแหนที่พักอาศัยไม่ยอมให้ผู้อื่นได้อาศัยอยู่ด้วยกับตน ความตระหนี่ตระกูล ได้แก่ ความหวงแหนในตระกูลอุปฐาก ความหวงแหนในตระกูลที่สูงศักดิ์ไม่ยอมให้ผู้อื่นที่มีฐานะต่ำกว่ามาอยู่ร่วมในตระกูลด้วย ความตระหนี่ในลาภ ได้แก่ ความหวงแหนในลาภสักการะของตนไม่แบ่งปันให้ผู้อื่นได้มีโอกาสได้รับในลาภนั้น ความตระหนี่ในวรรณะ ได้แก่ ความหวงแหนในเรื่องของคุณความดี ศักดิ์ศรี ที่ตนพึงมีไม่ยอมให้ผู้อื่นมีเหมือนอย่างตน ความตระหนี่ในธรรม ได้แก่ ความหวงแหนวิชาความรู้ที่ตนมีอยู่ไม่ยอมสอนให้ผู้อื่นได้รู้

เหมือนอย่างคน มัจฉริยะ ตามที่ปรากฏในอรรถกถาหาโควินทสูตร มีความกระด้างและความเหนียวแน่นเป็นลักษณะอย่างเห็นได้ชัด ความกระด้าง เป็นอาการของความไม่อ่อนนุ่ม ความไม่อ่อนโยน มีความหยาบคาย คือร้อน สิ่งเหล่านี้เป็นอาการที่เกิดจากลักษณะของผู้ที่มีมัจฉริยะที่เต็มไปด้วยความตระหนี่ หวงแหน โลก อิจฉาผู้อื่นจึงทำให้เกิดลักษณะของกิริยาอาการของความกระด้างทางด้านร่างกาย ทางจิตใจ ที่แสดงออกมาให้เห็นได้ในลักษณะของความไม่อ่อนนุ่มถ่อมตน เป็นคนคือร้อนเห็นแก่ตัว เป็นต้น ความเหนียวแน่น เป็นอาการของความไม่เอื้อเฟื้อเป็นผู้ที่เห็นแก่ตัว ไม่ชอบช่วยเหลือผู้อื่นเป็นลักษณะของบุคคลที่มีมัจฉริยะ ความตระหนี่ หวงแหนในทรัพย์สินของตนเองไม่ยอมแบ่งปันให้กับผู้อื่น

มัจฉริยะ ความตระหนี่ ความหวงแหนในทรัพย์ของตนมีสาเหตุมาจากกลุ่มของหลักธรรมที่อกุศลธรรม คือ (๑) โลภะ ที่ประกอบด้วย อภิชฌาวิสม โลภะ ความอยากกลุ่มๆ ตอนๆ อภิชฌา คือ ความเพ่งเล็งทรัพย์ของผู้อื่น ปาปิจจตา ความปรารถนาลามก มหิจฉา คือ ความอยากได้มากเกินไปเกินเหตุเกินฐานะ กามราคะ ความกำหนัดยินดีในกามารมณ์ รูปราคะ ความกำหนัดในรูป รูปราคะ ความกำหนัดในรูปธรรม เป็นสาเหตุของการเกิดมัจฉริยะ ความตระหนี่ ที่ทำให้บุคคลในสังคม มีความต้องการในสิ่งต่างๆ มากขึ้นเกิดความพอดีกับการใช้ชีวิตจำทำให้เกิดความต้องการที่ไม่สามารถหยุดได้เพราะความโลภเป็นตัวกำหนดว่าต้องการสิ่งนั้นต้องการสิ่งนี้ที่เกินความพอดี ในการดำเนินชีวิตของบุคคลๆ หนึ่ง จนทำให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบกันในสังคม ปัจจุบันนี้ (๒) โทสะ ที่ประกอบด้วย พยาบาท ความคิดปองร้ายผู้อื่น ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ โกรธ เป็นการกระทำไว้ในใจเป็นความคิดที่ชั่วร้ายต่อผู้อื่นตกอยู่ ปรารถนาให้ผู้อื่น ฉิบหายมีจิตใจคับแคบ กระด้าง ทำให้บุคคลสองฝ่ายต้องแต่ความสามัคคีกันจนกลายเป็นเหตุให้ต้องตัดขาดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ฉะนั้น โทสะจึงเป็นสาเหตุของมัจฉริยะ ความตระหนี่ได้เช่นกัน (๓) โมหะ ที่ประกอบด้วย มิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิดจากคลองธรรม สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน วิจิกิจฉา ความลังเลไม่แน่ใจ มานะ ความถือตัว อูทธัจจะ ความที่จิตฟุ้งซ่าน อวิชชา ความไม่รู้จริง อาการเหล่านี้เป็นอาการของความหลงที่ประกอบด้วยอาการต่างๆ เช่น เห็นว่าสิ่งที่ตน มีอยู่เป็นของตนเมื่อให้ผู้อื่นแล้วสิ่งของนั้นจะหมดไปทำให้เกิดความทุกข์ จนเกิดความลังเลสงสัยต่อการกระทำของตน เกิดความหลงผิดในสิ่งที่ตนครอบครองอยู่ไม่ยอมแบ่งปันให้กับผู้อื่น จึงเป็นสาเหตุของมัจฉริยะ ความตระหนี่ได้

ดังนั้น โลภะ โทสะ และ โมหะ เป็นที่อาศัยของกิเลสตัณหาเป็นหลักธรรมที่อยู่ในฝ่ายของอกุศลเมื่อบุคคลใดมีธรรมเหล่านี้และประพฤติดูอยู่เป็นนิตย์จะทำให้บุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีจิตใจคับแคบ ไม่มีน้ำเห็นแก่ตัว ไม่สนใจกับความทุกข์ และความสุขของผู้อื่นสนใจแต่ผลประโยชน์ของตนเองมากกว่าประโยชน์ของส่วนรวมซึ่งการกระทำนี้เป็นอาการของผู้ที่มีความตระหนี่

วางแผนในทรัพย์สินที่ตนมีอยู่ไม่ยอมให้ผู้อื่นได้มีเหมือนกับตนได้แต่หาทางที่จะวางแผนไว้ไม่แบ่งปันให้กับผู้อื่น

การกำจัดมัจฉริยะต้องใช้หลักธรรมเข้ามาช่วยกำจัดเพราะมัจฉริยะเป็นธรรมที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่มีความคิดว่าการยึดมั่นถือมั่นว่าทรัพย์สิน สิ่งของ อันมีค่าของตน ในการที่จะกำจัดมัจฉริยะได้นั้นต้องพัฒนาทั้งทางกาย ที่เป็นการประพฤติของตน และทางใจที่เป็นความนึกคิดของตนที่จะคิดดี ทำดี สร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับตนและผู้อื่น ได้ด้วยการปฏิบัติตามหลักของ ทาน ศีล ภาวนา คือ (๑) การให้ทานเป็นการกำจัดมัจฉริยะในระดับต้น มีการให้วัตถุเป็นทาน เรียกว่า อามิสทาน การให้ธรรมเป็นทาน เรียกว่า ธรรมทาน การกระทำเหล่านี้เป็นการขจัดความตระหนี่ในเบื้องต้น คือ การสลละสิ่งที่เป็นของตน สละความรู้ให้กับผู้อื่น เป็นสิ่งที่ดี ลดความตระหนี่ หวงแหนของตนลงบ้างให้เป็นผู้ที่รู้จักให้ มีน้ำใจ แบ่งปันความสุขให้กับผู้อื่นที่มีความทุกข์มากกว่าตน เพราะคนเราอยู่รวมกันเป็นสังคมต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (๒) ศีลเป็นการสำรวมกาย วาจา ให้ดำรงอยู่ในกรอบของความดีงามไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความลำบากทั้งทางกาย และใจ บุคคลที่มีศีลย่อมเป็นบุคคลที่ขอบช่วยเหลือผู้อื่นเป็นปกติ ศีลเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตของบุคคลทั่วไป บุคคลที่มีศีลย่อมเป็นที่รักของบุคคลอื่นเสมอ เพราะบุคคลที่ประพฤติดี ศีลขอบช่วยเหลือผู้อื่น (๓) ภาวนา การพัฒนากาย วาจา ใจ ของบุคคลให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีนั้น ต้องมีการพัฒนาตั้งแต่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา การพัฒนากายอันประกอบด้วย การสำรวมกาย การรู้จักประมาณในการ โภชนา การพัฒนาศีล ประกอบด้วย การสำรวมวาจา การทำงานที่ถูกต้อง การเลี้ยงชีพในทางที่ถูกต้องไม่ผิดจากคลองธรรม การพัฒนาจิต ประกอบด้วย การตั้งอยู่ในความเพียร การมีสติมั่น การตั้งใจมั่น การพัฒนาปัญญา ประกอบด้วย ความเห็นในทางที่ถูกต้อง ความคิดถูกต้องไม่ผิดจากคลองธรรม การประพฤติตามหลักธรรมจะเป็นการพัฒนาในด้านของ กาย วาจา ใจ ของบุคคลนั้นให้มีความคิดดี พุทธิ และทำดี เป็นพื้นฐานของการกระทำสิ่งที่ดีมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคมมนุษย์ เพราะฉะนั้นหลักธรรมนี้จะช่วยพัฒนาให้บุคคลเป็นคนดีในสังคม มีจิตใจที่กว้างขวางมีน้ำใจ ไม่คับแคบช่วยเหลือผู้อื่น ตั้งตนอยู่ในศีลธรรมอันเป็นแนวทางของการปฏิบัติของผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

มัจฉริยะ เป็นหลักธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล หลักธรรมที่จะนำมาพัฒนานั้นก็ต้องเป็นหลักธรรมฝ่ายกุศล คือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นแม่บทในการพัฒนาบุคคลให้เป็นผู้ที่มีจิตใจกว้างขวาง

มีน้ำใจ ไม่คับแคบ และเราสามารถนำหลักธรรมที่ช่วยกำจัดมัจฉริยะนำมาพัฒนาตนเอง และทำให้ผู้อื่นได้รู้ได้เห็นซึ่งการประพฤติปฏิบัติตามหลัก ทาน ศีล ภavana ดังนี้

๑) ปฏิบัติตนตามหลัก ทาน การแบ่งปันวัตถุสิ่งของ ของตนอันเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับคน และความรู้ที่ตนได้ศึกษามาอันเป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ให้ได้รู้ถึงผล ความดีนั้นเป็นที่ปรากฏ

๒) ปฏิบัติตนตามหลักศีล การสำรวมกาย วาจา ของตนให้เรียบร้อย การสำรวมกาย เช่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ลักทรัพย์ของผู้อื่น อันเป็นเหตุของความอยากได้ อยากมี ที่เรียกว่า ความโลภ เป็นต้น

๓) ปฏิบัติภavana การพัฒนาทั้ง กาย วาจา และใจ ให้สมบูรณ์ด้วยการคิดดี พุคฺติ และทำดีเป็นที่ประจักษ์แก่สายตาผู้พบเห็นว่าสิ่งที่เราทำนั้นเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทราบถึงวิธีการกำจัดมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยการนำเอาหลักธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประพฤติปฏิบัติ ดังนั้น ผู้วิจัยขอเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

- ๑) ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒) ศึกษาเปรียบเทียบมัจฉริยะกับจาคะในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๓) ศึกษาวิเคราะห์อาวาสมัจฉริยะในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บรรณานุกรม

๑. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ในพระบรมราชูปถัมภ์. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ชุด ๕๑ เล่ม.

พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, ๒๕๓๖.

๒. ข้อมูลทุติยภูมิ

คณะกรรมการแผนกตำรา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ ในพระบรมราชูปถัมภ์. มังคลัตถที่ปนิแปล เล่ม ๔.

พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, จำนวน ๔ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, ๒๕๓๔.

คณะกรรมการแผนกตำรา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. วิสุทธิธรรมแปล. ฉบับมหาวิทยาลัย

ภาค ๑ ตอน ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, ๒๕๓๓.

ปัญญานันทภิกขุ. คุณธรรมของชีวิตที่ดีงาม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.

ผศ.สุภัททา ปิ่นทะแพทย์. จิตวิทยาทั่วไป แนวคิดและทฤษฎีขั้นมูลฐานและการประยุกต์.

กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, มปป.

พระเทพเจติยาจารย์ (วิริยงค์ สิรินุชโร). คุณค่าของชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท

ประชาชน จำกัด, ๒๕๔๓.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). ภาษาศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เชียงใหม่, ๒๕๔๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร:

มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕.

_____. พุทธธรรม ฉบับเดิม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก

จำกัด, ๒๕๔๕.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท

เอส. อาร์. ฟรินดิง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, ๒๕๔๓.

_____. ธรรมนุญชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). ธรรมจริยกาย, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๑.

- พระมหาปราโมทย์ ปโมทิตฺโต. พจนานุกรมธาตุ. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอกพิมพ์ไท จำกัด, ๒๕๔๑.
- พระมหาสมปอง มุทิตฺโต. แปลและเรียบเรียง. คัมภีร์อภิธานวรรณ. กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตฺโต). การควบคุมสัญญาตญาณ. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕.
- พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม). พระคัมภีร์กัจจายนมูล. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พระราชเวที (สมพงษ์ พุรหมุวโธ ป.ธ.๘). แปลและเรียบเรียง. สัททวิเสสวิคคหะ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖.
- พระราชสุธี (โสภณ โสภณจิตฺโต). อุทยานบุญ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ กู๊ดมอร์นิ่ง, ๒๕๔๘.
- พระสิริมงคลอาจารย์. มงคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- พันเอกปิ่น มุกขนันต์. ประมวลศัพท์ศาสนา จากศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม พราหมณ์ ซิกข์ และ ลัทธิประเพณี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๔.
- _____ . สนิมในใจ. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสารมวลชน, ๒๕๓๓.
- _____ . พุทธศาสตร์ ภาค ๒. จำนวน ๒ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พุทธทาส อินทปญฺโญ. ตัวกูของกู ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๐.
- _____ . หัวใจพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖.
- พุทธทาสภิกขุ. ยาระงับสรรพโรค. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๓๑.
- _____ . เรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม. กรุงเทพมหานคร: จักรานุกูลการพิมพ์, ๒๕๒๕.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.
- วศิน อินทสระ. การช่วยเหลือตนเอง. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____ . หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา (พุทธปรัชญาเถรวาท). พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **แสงส่องใจให้เพียงพรหม และ**

แสงส่องใจ อันดับ ๑-๖. กรุงเทพมหานคร: หจก. ป. สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๓๒.

สมเด็จพระวันรัต (จิบ ฐิตธมฺโม). **ประทีปใจ.** กรุงเทพมหานคร: ชวนพิมพ์ ๒๕๓๕.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. **ธรรมานุกรม.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

อร่าม อินพุ่ม. **มงคลชีวิต ๓๘ ประการ.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ เพชรกระรัต, ๒๕๓๗.

อาจารย์บุญมี และอาจารย์บุษกร เมธางกูร. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒**
เจตสิกปรมัตถ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๕.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** : พระมหากิตติศักดิ์ ฉายา กิตฺติวฑฺฒโน นามสกุล ช่างทอง
- เกิด** : วันพุธ ที่ ๘ เดือน เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๓
- สถานที่เกิด** : ๑๕๓ หมู่ที่ ๔ ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน ๕๕๑๒๐
- ประวัติการศึกษา** : พ.ศ. ๒๕๔๗ จบหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต
สาขา รัฐศาสตร์ เอก การเมืองการปกครอง
จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่
- : พ.ศ. ๒๕๕๒ เข้าศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่
- อุปสมบท** : วันที่ ๕ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๓
- สังกัด** : วัดหนองม่วงไข่ เลขที่ ๑ หมู่ที่ ๑ ตำบลหนองม่วงไข่ อำเภอหนองม่วงไข่
จังหวัดแพร่ ๕๔๑๓๐
- ปีที่เข้าศึกษา** : พ.ศ. ๒๕๕๒ เข้าศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตแพร่
- ปีที่สำเร็จการศึกษา** : วันที่ ๑๓ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๕
- ที่อยู่ปัจจุบัน** : วัดหนองม่วงไข่ เลขที่ ๑ หมู่ที่ ๑ ตำบลหนองม่วงไข่ อำเภอหนองม่วงไข่
จังหวัดแพร่ ๕๔๑๓๐